

II. Archeogenetikai konferencia Debrecenben

Maticsák Sándor

finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár

Debreceni Egyetem, DE BTK Finnugor Nyelvtudományi Tanszék

Az archeogenetika az utóbbi időszak egyik leggyorsabban fejlődő tudományterülete. Eredményeit sokan felhasználják népünk (és nyelvünk) eredetének kutatásában. Ezek között vannak tudományosan megalapozott nézetek és szenzációjahajász állítások egyaránt. Úgy véljük, fontos feladatunk időről-időre a nagyközönség elé tárni, milyen eredményekre jutottak a tudósok, közelebb kerültünk-e a honfoglaló magyarok és a távolabbi korok ősmagyarjai eredetének meghatározásához. Az első ilyen jellegű konferenciát 2018. február 15-én rendeztük a DAB égisze alatt. A betelepülő magyarság identitásának kérdését megvitató szimpóziumon *Fodor István*, a Magyar Nemzeti Múzeum egykori főigazgatója a magyarság eredetét régészeti szempontból vizsgálta; *Honti László* finnugor nyelvész (Károli Gáspár Református Egyetem) a kérdéskört a történeti-összehasonlító nyelvészet felől közelítette meg; *Nagy Bálint*, a Debreceni Egyetem Humángenetikai Tanszékének professzora a régészeti genetika vizsgálati módszereit mutatta be; *Török Tibor*, a Szegedi Tudományegyetem Genetikai Tanszékének docense a honfoglalók genetikai adatairól tartott előadást. A bevezető előadást *Maticsák Sándor*, a DE Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi tanára tartotta. A szimpózium moderátora *Szekanecz Zoltán* debreceni orvosprofesszor, a DE Reumatológiai Tanszékének tanszékvezetője volt. (A konferenciáról ld. Maticsák Sándor: *Hunok legyünk vagy maradjunk finnugorok?* Debreceni Szemle 2018/2: 192–203.)

A második konferenciát 2025. május 29-én rendeztük. A moderátor és a bevezető előadó a folytonosság jegyében ugyanazok voltak. *Szeverényi Sándor*, a Szegedi Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének vezetője a nyelvészet és a genetika kapcsolatáról beszélt. *Németh Endre*, a Magyar Természettudományi Múzeum munkatársa azt vizsgálta, meddig létezhetett magyar identitás Magna Hungáriában. *Fehér Tibor*, a Family Tree DNA magyar projektjének vezetője a Kárpát-medencei népességmozgásokat vette górcső alá. *Szeifert Bea*, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Archeogenomikai Intézetének munkatársa azt kutatja, mit lehet kiolvasni a teljes genomi elemzésekből a magyarok eredetére és vándorlására vonatkozóan.

A Debreceni Szemle aktuális számában a konferencia előadásainak rövidített változatait olvashatják.

Bevezető gondolatok

Magyarországon nagyon sok embert foglalkoztat népünk és nyelvünk eredete. Mi keletről jöttünk, azon kevés európai nép közé tartozunk, akiknek nem itt, Európában volt az etnogenezise, a nép és nyelv születése. Az, hogy ilyen sok embert érdekel eredetünk, igen jó dolog. Szinte mindenki szeretné tudni, honnan jöttünk, kik voltak a felmenőink, hol éltek, milyen nyelven beszéltek. A feltett kérdésekre válasz is akad bőven. A problémát az okozza, hogy a mai világban nincs egyértelmű mérőpontja annak, mi számít tudományos ténynek vagy tudósi hipotézisnek, s mi az, ami a lelkes amatőrök kitalációja. A szenzációként tálalt hírek és az interneten ránk zúduló véleményözön gyakran megtévesztheti a tudományos felkészültség híján lévőket, akik könnyen elhisznek bármit. A genetika, az archeogenetika az utóbbi években rohamléptekben fejlődik. Egyre többet tudunk az ősi világról, egyre jobban megismerjük őseink múltját, de nagyon fontos, hogy képesek legyünk felismerni a tudományos eredményeket és elkülöníteni azokat az álhírektől, a megalapozatlan fikcióktól.

Sajnos, sokan gondolják úgy, hogy sumér, japán, hun, szittyá, etruszk stb. eredetűek vagyunk, a gyökereinket Ujgurföldön, Mezopotámiában vagy éppen-séggel a felkelő nap országában kell keresnünk. Ezek a nézetek nem újkeletűek. Mindig is erősen megvolt bennünk a dicső múlt keresésének vágya. Évszázadok hányattatásai, az időről-időre rosszra forduló társadalmi helyzet mindig könnyen előhívja a múltbanzés nosztalgiáját. Egy történész-levéltáros, Horvát István éppen 200 éve „bizonyította be”, hogy a magyar volt az ősnyelv, s a Biblia is tele van magyar nevekkal. Babilon magyar volt, ennek emlékét a mai Bábolna őrzi. Ádám is magyar volt, mert amikor a sok probléma gyökerét jelentő almát átnyújtotta élete egyetlen asszonyának, ezt állítólággal e szavakkal tette: én ezt az almát most átadám neked. Karthágó magyar volt, Kard-hágó az eredeti neve, Herkules pedig Harkályosként látta meg a napvilágot. És persze eleink Észak-Európát is benépesítették, erről tanúskodik Kappanhágó és Istókhalma neve. Ha egyesek úgy gondolnák, hogy ezek az agyszülemények csak a régmúlt kódéneke, a romantika lázának termékei, sajnos, ez nem így van. Ma is jelentős azon hívők tábora is, akik szerint miénk volt a világ ősnyelve, mi népesítettük be a Földet.

A történeti-összehasonlító nyelvészet első jelentős munkáiról, Sajnovics János 1770-es *Demonstatiójáról* és Gyarmathi Sámuel 1799-es *Affinitásáról* az akkori közvélekedés lesújtóan nyilatkozott. Úgy vélték, hogy mi nem lehetünk a „halzsiros atyafiak” rokonai, nekünk, dicső magyaroknak több kell, jobb kell. Az nem lehet, hogy mindenféle halbőrökbe öltözött, nyershalfaló primitív népek legyenek a rokonaink (ne feledjük, ebben az időben a finnek is rendkívül szegények voltak). Ez a szemlélet azóta is meghatározó: nekünk több kell, mi jobbat érdemlünk, nekünk a dicső sumérok és hunok, a gazdag japánok kellenek. (Érdekes, hogy ma már a finnek is gazdagok, mégsem kellenek...)

Amikor a rokonságról beszélünk, az első és legfontosabb feladatunk annak tudatosítása, hogy nép és nyelv nem azonos. A nyelvnek csak egy eredete

van (esetünkben ez a finnugor), a népek viszont sok komponensből tevődnek össze, így a magyar is. Szinte lehetetlen megmondani, hogy a Kárpát-medence sok évszázados olvasztókohójában ki kicsoda. A világnak ezen a fertályán ezer évvel ezelőtt szlávok és magyarok találkoztak, később betelepültek ide németek, olaszok, franciák, éltek és élnek itt tótok, rácok, oláhok, ruszinok, bunyevácok. És akkor még nem beszéltünk a honfoglaló magyarság tarka etnikai összetételéről.

A finnugor nyelvrokonságról nemcsak a kétkedőket, hanem a jószándékú laikusokat is nehéz meggyőzni. Az érvek között nem szerepelhetnek a tarsolylemez és nyereg alatt puhított húsok, sem a vérszerződés, sem a fehér ló mondája. Közhelynek tűnik, mégis fontos: a nyelvrokonság vizsgálatakor a nyelvet kell vizsgálnunk. A nyelv olyan, mint az emberi test: a csontváza, a legalapvetőbb tartószerkezete állandó, míg a ráakódó izmok változnak. Minden nyelv „tartószerkezete” két fő részre bontható. Az egyik halmazt a szókincs alkotja, a másikat a nyelvtani szerkezet. A nyelv egyik legcsodálatosabb tulajdonsága, hogy állandó változásai közepette is képes megőrizni a „csontvázát”, a legősibb rétegét, az ötezer éves ősi szókincset, és a legrégebb nyelvtani elemeket. Ezek természetesen az idők folyamán rengeteget változtak, emiatt nyelvünk finnugor eredetét nem lehet laikus szemmel észrevenni, ehhez ismerni kell a nyelvek változásainak szabályszerűségeit, tisztában kell lenni a nyelvtörténet módszereivel.

Finnugor nyelvrokonságunk egyértelmű, ezt tudósok serege bizonyította be kétséget kizáróan az elmúlt két évszázad alatt. De akkor sokan miért nem fogadják ezt el? A tudományon kívüli tényezők, a dicső múlt keresése mellett talán az a legnagyobb gond, hogy még a legközelebbi nyelvrokonainknak, a messzi Szibériában élő voguloknak és osztjákoknak sem értjük a nyelvét. Nekünk nincsenek olyan nyelvrokonaink, mint a franciáknak az olaszok és a spanyolok, a svédeknek a norvégok és a dánok, a lengyeleknek a csehek és a szlovákok, akik többé-kevésbé megértik egymást. A magyar nyelv nagyon korán elszakadt társaitól, s a hosszú, nyugatra történt vándorlás alatt „elmagányosodott”. A finn és a magyar rokonsági foka kb. olyan, mint pl. a görögé és az angolé, vagy a norvégé és a spanyolé. Távoli, de mégis rokon. Hazánkban azonban egyértelmű az ítélet: ha nem értem, nem rokon. (Persze, a sumért sem értjük...)

A nyelvtörténetnek, a régészetnek, a genetikának más és más tudományos módszere, eredményeik javarészt összemérhetetlenek. Eltérő kiindulópontból eltérő módszerekkel eltérő eredmények születnek. De éppen azért rendezzük ezeket a konferenciákat, hogy megpróbáljuk az egyes tudományterületek eredményeit valamennyire össszhangba hozni. Ez nem egyszerű feladat, s nem is fog menni egyik napról a másikra. A folyamat, a különböző tudományágak párbeszéde elindult, s már látni biztató eredményeket. A tudományban nincsenek abszolút igazságok. Ahogy távolodunk visszafelé az időben, egyre kevesebbet tudunk, egyre bizonytalanabb, homályosabb a múltunk képe. Feladatunk, hogy ez a kép valamennyire kitisztuljon.

**Nyelvészet és genetika:
az uráli nyelvészet eredményei interdiszciplináris
kontextusban**

Szeverényi Sándor

finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi docens, SZTE Finnugor
Nyelvtudományi Tanszék

Absztrakt. Az írás rövid elvi-elméleti bevezető után, amely kitér nyelv és beszélő viszonyára, annak kutathatóságára és modellezhetőségére, a közelmúlt uráli őshaza rekonstrukcióit mutatja be. Ezek után tárgyalja az archeonyelvészet archeogenetikával kiegészített újabb irányait a legfrissebb szakirodalomból válogatva. Konklúzióként megfogalmazza, hogy az archeonyelvészet modelleket és foratókönyveket képes megalkotni, ezek a foratókönyvek pedig sokkal élet-szerűbbek, mint a korábbi évtizedek elvei és módszertani alapjai szerint megal-kotott modellek. Az uráli nyelvészet eredményei nem mondanak ellent a régészet és az archeogenetika eredményeinek, sőt párhuzamba állíthatók velük.

Kulcsszavak: uráli nyelvészet, őshaza, archeonyelvészet, a magyar nyelv eredete

Abstract. After a short theoretical introduction discussing the relationship between language and its speaker, its researchability and modelability, the paper presents recent reconstructions of the Uralic homeland. It then discusses the latest trends in archaeolinguistics, supplemented by archaeogenetics, drawing on the most recent literature. In conclusion, it states that archaeolinguistics is capable of creating models and scenarios that are much more realistic than the models created in previous decades based on principles and methodological foundations. It points out that the results of Uralic linguistics do not contradict, but rather parallel, the results of archaeology and archaeogenetics.

Keywords: Uralic linguistics, proto-homeland, archaeolinguistics, origin of Hungarian

1. Bevezetés: régi dilemmák, újabb válaszok

Nyelv és beszélő viszonya a nyelvtudomány és más humántudományok régi vitatárgya, különösen ha olyan időszakban keressük az összefüggéseket, amelyekről nincsenek írott források, nyelvemlékek. Nyelv és kultúra kapcsolatának kutatása – kiegészülve többek között a régészet, az antropológia, az utóbbi években pedig a genetika és különösen az archeogenetika eredményeivel – az elmúlt

időszakban új lehetőségeket nyitott meg. A tudomány nem statikus, nem dogmatikus, akkor sem, ha esetleg *annak látszik*. Az, hogy az elmúlt 150 évben alapvetően az összehasonlító-történeti nyelvészet módszerét alkalmazzuk nyelvek rokonságának bizonyítására, nem jelenti azt, hogy a Budenz-kori 150 évvel ezelőtti eredményeket mondjuk vissza ma is. Erre mutatok példát ebben az írásban.

2. Két pont

Először nézzük meg napjaink tudományos diskurzusát, hol vannak a finnugor nyelvészet és a magyar nyelv eredetét is érintő „hotpoint”-ok. Az egyik a Kárpát-medencére koncentrált és alapvetően a régészet és az archeogenetika dominálja, hiszen a fókusz a honfoglalás korára (és az azt megelőző századokra, a „vándorlások” időszakára és útvonalára) helyezi, amikor még nincsenek írott nyelvemlékeink, nemcsak a magyar nyelvről, de az akkor detektálhatóan itt élő etnikumoktól sem – ugyanakkor élénk diskurzus alakult ki nemcsak a Kárpát-medence és a honfoglalók genetikájáról, de nyelvéről, nyelveiről is. A másik ilyen pont a *folýamat* (vagyis a magyarság és annak előzményeinek) „kiindulópontjának” kikövetkeztetése, legalábbis ami még tudományos módszerekkel igazolható, ez pedig hagyományosan az uráli őshaza (vagy szálláshely) és a preuráli/uráli/finnugor alapnyelv kérdése. Jelen írás ez utóbbihoz csatlakozik leginkább, összefoglalja, hogy mi az, ami napjainkban a nemzetközi finnugrisztikai térben történik, és nem tér ki azokra az egyéb fontos eredményekre, tanulmányokra, amelyek ugyan tesznek utalást az uráli nyelv/nyelvek lokalizációjára, de minimális nyelvészeti, különösen finnugrisztikai háttérrel. Ez nagyjából az archeonyelvészet asztalára tartozik, melynek vannak új, a köztudatba még nem átkerült eredményei, vagy óvatosabban fogalmazva: hipotézisei. Mivel ezekről kevesebb szó esik itthon, ezért a terjedelmi korlátokat kihasználva ezekről szövegek, először néhány alapfogalmat tisztázva. Fontos megjegyezni, hogy ezek forráskönyvek, modellek, amelyek mögött komplex érvek hozhatók fel, de saját maguk sem állítják, hogy ez volt a *valóság*.

3. Archeonyelvészet

Az archeonyelvészet (archaeolinguistics, linguistic archeology) az elmúlt évek, évtizedek technikai és módszertani fejlődésének köszönhetően némileg újradefiniálja magát. Maga az archeonyelvészet eredetileg a régészetet és a nyelvészetet köti össze, az utóbbi időben a harmadik pillérként jelenik meg az (archeo)genetika. Fő feladata „őshaza/őshazák” helyének és kronológiájának (és kulturális jellemzőinek) megállapítása (Carling 2024). Régóta elfogadott tézis, mely szerint nyelv és régészeti kultúra között közvetlen, igazolható kapcsolat lehetséges, ugyanis szókincs alapján tudunk következtetni életmódra, kultúrára, ugyanakkor nyelv és genetika között csak közvetett, nem igazolható kapcsolat rekonstruálható. A nyelvnek (és annak történetének) és minden másnak (régé-

szet, genetika stb.) kényes a viszonya, nagyon óvatosan kell fogalmazni, amikor őstörténeti modellekben a nyelv szerepét vizsgáljuk. Ez persze fordítva is igaz.

Az *alapnyelvnek* kétféle értelmezése van, az egyiket nevezzük realistának, a másikat absztrakcionistaának. Előbbi szerint a rekonstruált protonyelv egy időben és térben lokalizálható, variációkkal, dialektusokkal és diakrón állapotokkal rendelkező beszélt valóságot reprezentál. Ez a megközelítés a 19. század végi és a 20. század eleji „Wörter und Sachen” megközelítésre vezethető vissza, amely alapvetően a szókincs rekonstrukciója alapján rekonstruálta a protonyelvek szociokulturális jellemzőit (pl. Meringer 1909). Az absztrakcionista nézet (20. sz. eleje, pl. Meillet 1925: 12–21) szerint a rekonstruált nyelv modell, absztrakció, nem pedig múltbeli valóság, és a filológia segítségével rekonstruál. Értelemszerűen az absztrakcionista álláspont távol áll az archeonyelvészeti elemzéstől, hiszen ebben a keretben régészetet, genetikát és *beszélőket* kötünk össze. Az absztrakcionista nézet képviselői azt vallják, hogy ők a nyelvrokonságról állítanak valamit, ám nem foglalkoznak azzal, hogy a nyelvrokonság milyen tér-idő összefüggéseket mutat (Carling 2024: 124–125).

Az archeonyelvészetnek három fő nyelvészeti módszertani területe van: az összehasonlító módszer, a filogenetikai módszer és a tipológiai módszer (vö. Carling 2024). Ez utóbbi relatíve új terület a történeti nyelvtudományban, de napjaink uralisztikai kutatásában is látjuk már ezt a hármasságot, ebben nincs semmi meglepő: a korai módszerek is tovább élnek. Ami új, az a számítógépes technika adta lehetőségek kiaknázása, amely többek között sokkal nagyobb mennyiségű adat elemzését teszi lehetővé komplexebb és gyorsabb elemzésekkel, vagyis a nyelvészeti módszerek alapjai alapvetően nem változtak, ugyanakkor finomodtak. Az összehasonlító-történeti módszer járja a maga útját, a 20. század közepén önállósodó nyelvtipológia az ezredforduló óta vált természetessé a történeti kutatásokban is. Csak néhány példa: az uráli nyelvek areális-tipológiai adatbázisa (Uralic Areal Typology Online) elérhető itt: <https://uralic.clld.org/>, de ezen kívül meg kell említeni a finnugor nyelvek tipológiai jellegű adatbázisait (vö. Klumpp et al. 2018, és nagyon fontosak pl. az ELTE Finnugor Tanszékén készült és készülő adatbázisok, mint pl. Havas et al. 2023). A filogenetikai vizsgálatokhoz bárki számára rendelkezésre áll az UraLex alapszókincs adatbázisa. A filogenetikai módszer önmagában nem elegendő a nyelvrokonság kronologizációjához és lokalizációjához – ezzel mindenki tisztában van, de fontos módszer, már csak azért is, mert ez is sokat finomodott az elmúlt időben. Ma már nem csupán egy egyszerű 100-as Swadesh-listával dolgozik, hanem több szempontból több listát elemez. Az UraLexben Ura100, Swadesh100, Swadesh207, Leipzig_Jakarta, WOLD401_500, Fullbasic, Swadesh200 listák találhatók. Jelenleg az *UraLex 2.0 Uralic basic vocabulary with cognate and loanword information* a legnagyobb és rendszerezettebb elérhető adatbázis (9800 nyelvi adat,

313 jelentés – 8 lista, összes uráli nyelv). További információkért érdemes ellátogatni a BEDLAN projekt oldalára.¹

A három terület komplex elemzése, összefűsülése természetesen számos módszertani problémát vet(het) fel, amelyből egyet érdemes itt kiemelni, ez pedig a „címkézés” – vagyis, hogy ugyanazon kategóriákkal írunk le nyelvi, régészeti és genetikai csoportokat. Általános módszertani hibának tekinthető, ha a nyelvrokonságról szólva nyelveket nevezünk meg és ugyanezeket a címkéket alkalmazzuk más alapon meghatározott csoportokra. A genetikai markerek alapján nem közösségeket, nem populációkat azonosítunk – főleg nem kevés számú archeogenetikai adat alapján, de (gyakran) kénytelenek vagyunk ugyanazokat a terminusokat használni. A nyelvi kategóriákat („címkéket”) megtartjuk, de nem azt mondjuk, hogy a „manysik genetikája” csak azért, mert manysi területen gyűjtött adatról van szó, hanem hogy valamely genetikai markert hol és milyen populációban találtuk. Ebben sokat lépett előre a tudomány az elmúlt 20 évben.

Azt is fontos kiemelni, hogy ha a régészet, genetika és nyelvészet eredményeinek szintézise a cél, az nem tehető meg a különböző lingvisztikák, elsősorban a szociolingvisztikára (azon belül is a többnyelvűségi kutatásokra) való hivatkozás nélkül. A legújabb uráli modellek ezt alkalmazzák is.

4. Hol tartunk ma?

A legújabb uráli modell és foratókönyv fontosabb elemeinek összefoglalása Grünthal et al. 2022, Saarikivi 2022 (és előzményeik, pl. Nichols 2021, Holopainen 2019). A legújabb, már a genetikát is beépítő tanulmány pedig a Vesakoski és munkatársai által jegyzett friss tanulmány (2025). Ezekben sokkal nagyobb szerep jut a szociolingvisztikai, areális nyelvészeti és extralingvisztikai (környezeti) tényezőknek a foratókönyvek felállítása során. Vesakoski et. al. 2025-t leszámítva ezekből a genetikai adatok elemzése egyelőre (még) nagyrészt hiányzik. Közös bennük, hogy nem ragaszkodnak a (alapvetően bináris) családfa-modellhez, hiszen az a nyelvi kapcsolatoknak csak egy típusát jeleníti meg, ezért félrevezető lehet, és rekonstrukciójában a korábbinál sokkal kisebb szerep jut (de jut!) a lexikostatisztikának. Ami biztos, és amiben nagy az egyetértés (Aikio 2022, Saarikivi 2022), hogy jól rekonstruálható a proto-uráli alapnyelv, azon belül kilenc (hét) jól meghatározható csoporttal. Ami a legkevésbé biztos, az az uráli > szamojéd és finnugor szétválás, amely mellett kevés érv van (pl. alacsony számú uráli megfelelés a szamojéd oldalról utalhat korai divergenciára).

5. Urali őshaza

A kronológia és hely meghatározása három fő pillérre épül, ez egészül ki a genetikai rekonstrukcióval. Körülbelül 500 év az az időtartam, amelyet általában elegendőnek tartanak ahhoz, hogy egy ősből különálló leánynyelvek alakuljanak

¹ <https://bedlan.net/> (2025. 09. 09.)

ki. E számítás szerint a proto-uráli belső divergenciája legkésőbb 4500 évvel ezelőtt kezdődött. Három esemény együttesen magyarázza az uráli elterjedést (Grünthal et al. 2022): „4,2 ka” esemény – 4,2 ezer évvel ezelőtti aridifikációs esemény (hosszú aszályos időszak), ami a sztyeppék és a középső Volga mentén gazdasági válságot hozott, ez pedig versengést váltott ki a jobb vízellátottságú földekért, és elősegítette a bronzgyártásra és -kereskedelemre való áttérést. Ez megfeleltethető a Szejma-Turbino transzkulturális jelenségnek, ami számos régészeti kultúrában, az Altajtól Skandináviáig terjedő főbb vízi utak mentén található.² Különösen az Altaj bányáiból származó ón tette lehetővé a bronzgyártást, a kovácsolás és öntés ott, valamint a délkelet-uráli területen és Délnyugat-Ázsiában történt. A harmadik pedig az indoiráni kontaktus: kb. 4000 évvel ezelőtt a finnugor ág ősei az indoeurópai nyelvcsalád indoiráni ága szókincsének jó részét átvették (Holopainen 2019). Az indoiráni kapcsolat kiemelkedő szerepet játszott a bronztechnológia kialakulásában és elterjedésében az Urál déli környékéről ebben az időszakban. Természetesen vannak további nyelvészeti érvek (pl. a *vas* szó etimológiája [Kallio 2006], egyéb fémnevek). További kutatások a kohászat ismeretére is utalnak. Mindebből következően az uráli terjeszkedés és a rézkereskedelem között kapcsolatot feltételezhetünk. További indoiráni eredetű fémnevek terjedése is (’ón’, ’ezüst’) a szejma-turbinói régészeti horizonthoz köthető. Vannak fontos támaszok a nyelvtipológia részéről is (vö. Nichols 2021). Ezek a vonások együttesen összhangban vannak azzal, hogy a proto-uráli az elterjedési területének keleti részéből származik, és a kezdeti gyors terjedés minimális érintkezési hatással járt. Így ezek mind szilárdan a helyükön maradtak, amikor a szétszóródó ágak ősei az új szomszédok között megtelepedtek: „Az uráli nyelv korai beszélői földrajzi, kulturális és technológiai kompetenciájuk, valamint nyelvi tipológiájuk révén jól fel voltak készülve arra, hogy amikor alkalom adódott, belépjenek a meglévő kereskedelmi hálózatokba, a kohászatba, valamint a földművelő és állattenyésztő társadalmak területére és gazdaságába. A 4,2 ka esemény és annak a különböző indoeurópai nyelvű csoportokra gyakorolt hatásai éppen ilyen alkalmat nyújtottak, gyengítve a már létező gazdaságokat, bővítve a kereskedelmi hálózatokat, és elindítva az uráli nyelv elterjedését” (Nichols 2021).

Kirajzolódik ebből a modellből, hogy az uráli nyelv(ek)e kontaktusoknak „ellenálló”-ként modellezi, és jelentős szerepet tulajdonít nekik a szejma-turbinói kultúra terjedésében. Ezekkel kapcsolatban felmerülnek kérdések, a

² A Szejma-Turbino/szejma-turbinói kultúra egy, a késő bronzkorban a dél-szibériai erdős sztyeppéken megjelent régészeti kultúra. Jelentőségét abban látják, hogy fontos szerepet játszott a kohászati ismeretek terjedésében az ókori Euráziában. A kultúra két jelentős régészeti lelőhelyről kapta a nevét: Szejma az Altaj-hegységben, Turbino a Minuszinszki-medencében található.

bronzkori Szejma-Turbino jelenség szerepe is relativizálható, elsősorban az archeogenetika felől megkérdőjelezve.

6. Genetika

Vesakoski és munkatársai (2025) is kiemelik, hogy a legtöbb uráli nyelvet beszélő populációban viszonylag magas gyakorisággal fordulnak elő az apai úton öröklődő Y-kromoszóma N haplocsoport bizonyos altípusai. Ezzel ellentétes mintázatot mutat, hogy az uráli populációk anyai öröklődő mitokondriális haplocsoportjai jobban hasonlítanak a nem uráli szomszédaikéhoz, mint más uráli populációkéhoz az észak-eurázsiai elterjedésük egészén. Ez a mintázat, valamint az egész genomban megfigyelhető mintázat a nyelvcsaládok határain átnyúló kapcsolatok fontos szerepét hangsúlyozza: a férfi és női vándorlási történetek közötti különbséget jelzi, egyrészt a férfiak által dominált eurázsiai vándorlást, másrészt az elterjedt női exogámiát, vagyis a nemzetségen kívüli házasság kötelezettségét (lásd erről még tanulmányunkat, Németh – Szeverényi 2024).

Érdemes még két fogalmat kiemelni Vesakoski és munkatársai (2025) munkájából, amelyek jól árnyalják a nyelvek vándorlásáról, és a hozzájuk kötődő etnicitásról és identitásról alkotott eddig leegyszerűsített képet. A térségre jellemző ingadozó etnikai hovatartozást említve (*fluctuating ethnicity*) Donner (1926: 152) nemzetközi, kozmopolita feltételekről (*international, cosmopolitan conditions*) írnak, amelyek mögött leginkább az exogámia említhető okként.

A nyelvészet és genetika alátámasztják azt a hipotézist, amely szerint a Szejma-Turbino nem népvándorlási esemény volt, hanem egy új bronztechnológia fokozatos elterjedése egy összetett dinamikájú kommunikációs hálózaton keresztül. A Szejma-Turbino kereskedelmi hálózat különböző eredetű egyénekből állt, akiknek szükségük volt egy lingua francára. Ez a korábban is idézett tanulmányok alapján egy közös nyelv, a „közös uráli” lehetett (Grünthal et al. 2022). Az új genetikai eredmények szerint ez valószínű hipotézis: a rosztovkai és szatyga-16-i Szejma-Turbino rokon egyének genetikai heterogenitása – a különböző vadászó-gyűjtögető populációkból, valamint a sztyeppei pásztorokból származó ősök változó arányával – valóban arra utal, hogy a Szejma-Turbino kereskedelmi hálózatot fenntartó, nagyon eltérő és széleskörű eredetű emberek kommunikációs hálózata állt fenn. Az etnikumok közötti kommunikációs hálózat valóban szükségessé tette a közös nyelvet.

Érdemes idézni Vesakoskiéknak a magyar nyelv és genetika kapcsolatáról mondottakat is. Már a fejezet címe is sokatmondó: „The curious case of Hungary”. Magyarország/a Kárpát-medence lakosságának genetikai képét három „genetikai fő hullám” határozta meg: a Kr. u. 5. századi hun periódustól a 6–9. század végi avar korszakig, végül a 9. század végi magyar honfoglalás koráig. Az első két hullám a mai Mongólia területéről hozott magával őseket. A magyar hódítók viszont másfajta, a mai szibériai uráli nyelvek beszélőivel szorosabb rokonságban álló ősiséget hoztak magukkal. Mindhárom ázsiai eredetű hullám

genetikai hozzájárulása Magyarországon végül nagy arányban keveredett a helyi, jóval európaibbnak tűnő génkészlettel, így alakult ki a mai magyar beszélők genomikai összetétele. Amit viszont nagyon fontos kiemelni Barbieri et al. (2022) tanulmánya nyomán: a magyar sajátos mintázatot képvisel. Az, hogy egy populáció genetikailag közel áll földrajzi szomszédaihoz, de nyelvi rokonai távol vannak tőle, meglehetősen ritka; valójában a magyar volt az egyetlen ilyen „nyelvi enklávé” a Barbieri és munkatársai (2022) által gyűjtött, 397 genetikai populációból álló, 295 nyelvre kiterjedő adatbázisban.

7. Összefoglalás

Az elmúlt években az archeonyelvészet új szintre lépett, és ennek eredményei, forgatókönyvei már megjelennek. A rengeteg új genetikai és régészeti adat, elemzés összhangba hozható egymással, a legújabb, nyelvészeti és régészeti alapú uráli őshaza koncepció lokalizációjával, kronológiájával. A Szejma-Turbino és az uráli nyelvek terjedése (vö. közbülső őshazák) térben és időben párhuzamba állítható a mai uráli nyelvű populációkra jellemző N alcsoportok terjedésével. Vesakoskiék (2025) kiemelik, hogy az uráli nyelvek elterjedését nem a földművelés elterjedése okozta. Ellentétben sok más nyelvcsalád nagyobb elterjedésével, a különböző vadászó-gyűjtögető és pásztor társadalmak közötti interakció és kereskedelem hajtotta előre a kommunikáció iránti igényük révén. A legújabb nyelvészeti, genetikai és régészeti bizonyítékok azt mutatják, hogy az uráli eset a vadászó-gyűjtögető világból származó ellenérvként szolgálhat a „földművelés/nyelvek elterjedése” hipotézisre, amely eddig a multidiszciplináris megközelítések forgatókönyveiben Nyugat-Euráziában és azon túl dominált, de már ott is módosulni látszik.

Ebben a pár oldalban azt igyekeztem illusztrálni, hogy a három fő terület, a genetikai, régészeti és nyelvészeti régebbi és különösen újabb eredményeinek összehangolása folyamatos diskurzus tárgya, amelyek újabb és újabb forgatókönyveket hoznak létre. Ezek alapvetően előre léptek a realista alapnyelvelfogású, a bináris családfamodellre építő őshazaelméletekhez képest, és ez a legfontosabb.

Irodalom

- Aikio, Ante 2022: Proto-Uralic. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford, Oxford University Press. 1–27.
- Barbieri, Chiara – Blasi, Damián E. – Arango-Isaza, Epifanía et al. 2022: A global analysis of matches and mismatches between human genetic and linguistic histories. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 119/47: e2122084119, <https://doi.org/10.1073/pnas.2122084119>.
- Carling, Gerd 2024: *Linguistic archaeology*. New York – London, Taylor & Francis.

- Donner, Kai 1926: Bei den Samojeden in Sibirien. Stuttgart, Strecker u. Schröder.
- Grünthal, Riho – Heyd, Volker – Holopainen, Sampsa – Janhunen, Juha A. – Khanina, Olesya – Miestamo, Matti – Nichols, Johanna – Saarikivi, Janne – Sinnemäki, Kaius 2022: Drastic demographic events triggered the Uralic spread. *Diachronica* 39/4: 490–524.
- Havas, Ferenc – Asztalos, Erika – F. Gulyás, Nikolett – Horváth, Laura – Timár, Bogáta 2023. Typological database of the Volga area Finno-Ugric languages (VolgaTyp). Budapest, ELTE Finnugor Tanszék. (volgatyp.elte.hu)
(<https://doi.org/10.21862/volgatyp>)
- Holopainen, Sampsa 2019: Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of the soundsubstitutions and distribution criterion. PhD dissertation, Helsinki, University of Helsinki,
- Kallio, Petri 2006. Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110: 2–25.
- Klumpp, Gerson – Mazzitelli, Lidia Federica – Rozhanskiy, Fedor 2018: Typology of Uralic languages: Current views and new perspectives. Introduction to the special issue of ESUKA 39 – JEFUL. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 9/1: 9–30.
(<https://doi.org/10.12697/jeful.2018.9.1.01>)
- Meringer, Rudolf 1909: Wörter und Sachen. *Indogermanische Forschungen* 18: 204–296.
- Meillet, Antoine 1925: La méthode comparative en linguistique historique. Institutet for sammenlignende kulturforskning. Serie A, Forelesninger, Vol. 2. Oslo.
- Németh, Endre – Szeverényi, Sándor 2024: The origin of Uralic-speaking groups from a historical genetic point of view. *Journal of Uralic Linguistics* 3/1: 30–54.
(<https://doi.org/10.1075/jul.00025.nem>)
- Nichols, Johanna 2021: The origin and dispersal of Uralic: Distributional typological view. *Annual Review of Linguistics* 7: 351–369.
- Saarikivi, Janne 2022: The divergence of Proto-Uralic and its offspring. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford, Oxford University Press. 28–58.
- Vesakoski, Outi – Salmela, Elina – Piezonka, Henny 2025: Uralic archaeolinguistics. In: Robbeets, Martine – Hudson, Mark (eds), *The Oxford handbook of archaeology and language*, Oxford Handbooks (2025; online edn, Oxford Academic, 22 July 2025),
(<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780192868350.013.19>)

Meddig maradt meg a magyar identitás Magna Hungáriában?

Németh Endre

adatkutató, Magyar Természettudományi Múzeum

Absztrakt: A keleti magyarok kérdésköre a magyar tudományosság egy alig kutatott területe. Sokáig az a nézet volt a meghatározó, hogy Magna Hungáriában csak egy magyar töredék maradt. Ez a vélemény jól illeszkedett jelenlegi ismereteinkhez. Hiszen a Kárpát-medencében a honfoglaló magyar törzsszövetség egy évszázadokig sikeres, a mai napig létező államiság alapjait rakta le. Az Urál-vidéki magyarokról viszont utoljára Julianus barát hozott hírt a mongol támadás előestéjén. A legújabb kutatások szerint azonban több magyar maradt Magna Hungáriában, mint korábban gondoltuk, és a magyar identitás túlélhette a mongol hódítást.

Kulcsszavak: Magna Hungária, Korjatmasz, baskírok, keleti magyarok, N-B539 alcsoport

Abstract : The Eastern Hungarians represent a scarcely researched area within Hungarian academic studies. For a long time, the prevailing view was that only a small fragment of the Hungarian people remained in Magna Hungaria. This perspective aligned well with the current experiences. The Hungarian tribal alliance that conquered the Carpathian Basin laid the foundations of a successful and enduring Hungarian statehood. Meanwhile, the Hungarians of the Ural region were last reported by Friar Julian only a short while before the Mongolian invasion. However, recent research suggests that more Hungarians remained in Magna Hungaria than previously thought, and that Hungarian identity may have survived the Mongolian conquest.

Keywords: Magna Hungaria, Kurjatmasovo, Bashkirs, Eastern Hungarians, N-B539 subclade

Bevezetés

Hol volt a legendás Magna Hungária, ahol Julianus barát a mongol támadás előestéjén még magyarul beszélt a keleten maradt magyarokkal? Hányan jöttek el Magna Hungáriából, és hányan maradtak ott? Mikor halt ki a magyar nyelv Magna Hungáriában? Fennmaradhatott-e valamilyen magyar identitás a magyar nyelvű csoportok asszimilációja után is? Megannyi kérdés, amelyek nagy részére még ma sem tudunk megbízhatóan válaszolni. A jelen tanulmányban a leg-

utolsó kérdésre koncentrálunk. Meddig maradt meg a magyar identitás Magna Hungáriában?

A történeti genetika

Általában populációgenetikának vagy archeogenetikának nevezik azt az új tudományágat, amelyik forradalmasította az eredetkutatást, de véleményem szerint a történeti genetika jobban leírja a szóban forgó tudományterületet (Bálint 2018). A vizsgált emberi társadalmak nem alkotnak populációt a szó biológiai értelmében, és nem kizárólag régészeti leletekből vett mintákat vizsgálnak a kutatók. Természetesen hagyományos értelemben vett történelmet nem lehet írni DNS láncok alapján, de a régészeti kultúrák közötti biológiai kapcsolatok és a nyelvcsaládokat összekötő népségek biológiai összetétele többé-kevésbé jól vizsgálható.

Elsőre biztosan hihetetlenül hangzik, hogy a történeti genetikának bármilyen szerepe lehet csoportidentitások vizsgálatában. A nyelv, az identitás és a biológiai származás ugyanis különböző természetű dolgok. Társadalmi és családi példák sorával lehetne bizonyítani, hogy az egyik fogalomból nem következik a másik. A magyar romantika kiemelkedő alakja, Petőfi Sándor például szlovák származású volt. Széchenyi István, „a legnagyobb magyar” pedig kétnyelvű életet élt. Személyes íásaiban és a mindennapokban is gyakran használta a német nyelvet. Az egyéni példákon túl társadalmi példák is szép számmal állnak rendelkezésre, amelyek azt illusztrálják, hogy a nyelv, az identitás és a biológiai származás között nem áll ok-okozati összefüggés. Az egyik ilyen tipikus példa a nyelvcsere.

A nyelv, az identitás és a biológiai származás azonban nem is teljesen függetlenek egymástól. Nem egymásra merőleges fogalmakról van szó. Nem törvényszerű, de azért elég gyakori jelenség, hogy két magyar anyanyelvű szülőnek a gyermekei felnőttként is magyarul beszélnek. Ezzel szemben jóval ritkább, hogy mondjuk egy japán családban született gyermek felnőttként franciáként azonosítja magát. Az biztos tehát, hogy a három fogalom közötti kapcsolatrendszer időben és térben változó, árnyalatokra és átmenetekre érzékeny jellemzőkkel lehet csak leírni.

A korreláció lehet az egyik szerencsés matematikai jellemző – egy adott időhorizonton belül – a három fogalom közötti kapcsolatrendszer feltérképezésében. Magasság és testsúly, dohányzás és tüdőrák között sem lineáris a kapcsolat, nem ok-okozati összefüggés áll fenn közöttük, hanem korreláció. Az uráli nyelveket beszélő csoportokon belül például azt találtuk, hogy az N-B478 alcsoport előfordulása a szamojéd, az N-Y9022 a permi, az N-VL29 és az N-Z1934 a finno-számi és az N-B539 az ugor nyelvet beszélő csoportokkal korrelál (Németh – Szeverényi 2024). Ez nem azt jelenti, hogy minden magyar az N-B539 alcsoportoz tartozik, vagy, hogy amelyik népségben előfordul az N-B539 alcsoport, az mindenképp ugor nyelvű. Inkább azt, hogy az N-B539 alcsoport

arányával párhuzamosan nő annak a valószínűsége, hogy egy népesség ugor nyelvet beszél.

Bontsuk ki az előbbi mondatokat. Először is mit jelent az N-B539 alcsoport vagy általánosabban mit jelent a haplocsoport fogalma? „Aki nem tudja elmondani azt, amit tud, úgy, hogy egy utcaseprő is megértse, az maga sem érti igazán” – vallotta Öveges József, az internet előtti kor egyik legkiválóbb tudományos ismeretterjesztője. Ezért nem egy nehezen érthető szakmai választ szeretnénk adni, hanem egy remélhetőleg mindenki számára érthetőt. Esetünkben azok a férfiak tartoznak egy haplocsoporthoz, akik ugyanattól az ősapától származnak, és ehhez a közös ősapához tisztán apai vonalon el lehet jutni nemzedékek láncolatán keresztül. Azaz a haplocsoporthoz tartozó férfi édesapján, az édesapja édesapján keresztül és így tovább.

Ezzel a módszerrel a ma élő és a múltban élt férfiak nem egyszerűen csoportokba rendezhetők, hanem a matematika nyelvén szólva felfűzhetők egy fasztruktúrájú gráfra, amelynek a csúcán Y-kromoszóma Ádám áll. A módszer fő ereje abban mutatkozik meg, hogy elég pontosan megbecsülhető, mikor élt két férfi közös őse. Ami azt jelenti, hogy a történeti genetika rendelkezik kronológiával. Az sem ritka, hogy sikerül azonosítani azt a földrajzi régiót, ahol egy haplocsoport keletkezett. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy szerencsés esetben a történeti genetika képes a történelmi korokban zajló demográfiai folyamatokat térben és időben elhelyezni. És így már összevethetők az ismert történelmi, kulturális folyamatok a demográfiai folyamatokkal.

Általában is igaz, hogy a történeti genetikában bevett DNS vizsgálatok egyének közötti rokonsági kapcsolatokat tudnak feltárni. Az anyai vonalak az apai vonalakhoz hasonlóan csoportosítják, és fába szervezik az embereket. A fő különbség az apai és anyai vonalak között, hogy az Y-kromoszóma csak a férfiakban, a mitokondriális DNS pedig minden emberben megtalálható. A teljes genomos és autoszomális vizsgálatok pedig olyan rokonsági láncok kimutatására is alkalmasak, amelyben nők és férfiak vegyesen is előfordulnak. Ezek a rokonsági fogalmak természetesen túlmutatnak a családon belül használt rokonsági fogalmakon, mégis jól érthetőek, hiszen azok kiterjesztései.

Magyarok keleten és nyugaton

Szinte már közhelyszámba megy, hogy a mai magyarok genetikai állománya alig különbözik a szomszédos népektől. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nincs a mai magyarokban olyan genetikai komponens, amely az obi-ugorok irányába (Post és mtsai 2019) vagy akár keletebbre, Belső-Ázsiába mutatna (Varga és mtsai 2024). Mindössze arról van szó, hogy az eredeti ugor magnépesség aránya jelentősen lecsökkent a történelem folyamán.

Érdemes egy pillanatra elidőzni ennél a jelenségnél, mert nemzetközi összehasonlításban is ritka, hogy ennyire elhalványuljon egy népességben a nyelvet hordozó eredeti közösség szerepe. A mai magyarokban régiótól függően

1-5% arányban találhatók meg az ugor magnéesség leszármazottai (Post és mtsai 2019). Hajlamosak vagyunk a török korban lezajlott népiertásoknak és a Habsburgok betelepítési politikájának tulajdonítani a mai magyarok genetikai sokszínűségét. De igen nagy valószínűséggel jóval korábbi folyamatok alapozták meg a jelenlegi helyzetet. A honfoglaló magyar törzsszövetség eleve többnyelvű lehetett, akik később sikeresen integrálták a Kárpát-medencében talált (valószínűleg többségben lévő) lakosságot, majd az államalapítás után, közel 500 éven át integrálták a hazánkba érkező telepeseket.

Nagyon éles a kontraszt a mai magyar vagy akár a honfoglaló génállomány (Fóthi és mtsai 2020) heterogenitása és a legnagyobb Urál-vidéki „magyargyanús” temető, Ujelgi homogenitása között. Apai vonalak tekintetében Ujelgiben elsöprő többséget alkotnak az N alcsoportoz tartozó vonalak (Csáky és mtsai 2019). A legkésőbbi vizsgált időszakoktól eltekintve 100%-os az N haplocsoport aránya Ujelgiben. (A csontleletekből nyert minták nem mindig tartalmazznak elég DNS-t ahhoz, hogy megfelelő mélységben lehessen azonosítani az adott minta pontos alcsoportját. Így jelenleg sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tudjuk, hogy a korai Ujelgi minták mind az N-B539 alcsoportoz tartoznak.) Fontos észrevétel, hogy az anyai vonalak jóval heterogénebbek, mint az apai vonalak. Ez egyfelől természetes, mert a belterjesség komoly egészségügyi kockázatot jelent minden életforma számára. Másfelől az apai és anyai vonalak közötti aszimmetria arra utal, hogy apai vonalak mentén szerveződő társadalomban éltek az Ujelgiben eltemetettek.

És ezen a ponton érdemes felhívni a figyelmet az adat és információ közötti különbségre. Az információ jelentése eltérő lehet a különböző tudományágakban. A jelen tanulmányban azt nevezzük információnak, ami egy értelmezési térben csökkenti a bizonytalanságot, az ismerethiányt. Annál erősebb az információértéke egy észrevételnek, minél kevesebb nyitott kérdést hagy meg az eredeti kérdéskörből. Természetesen van információértéke az anyai vonalaknak és a teljes génállománynak is egy alapvetően apai vonalak mentén szerveződő közösségben, de mindenképpen kulcskérdés az apai vonalak feltérképezése.

Az apai vonalak kiemelet szerepe valószínűleg a nemzetségi szervezet nyoma vagy öröksége lehet a korai magyar társadalomban. Baskíriában és Kazahsztánban nem egy helyen a mai napig fennmaradt a nemzetségi szervezet hagyománya. Úgynevezett szerszerékben rögzítik az apai vonalú leszármazási ágakat legalább hét nemzedéken keresztül, amelyek meghatározó szerepet játszanak az identitásukban és párválasztásukban. A nemzetségi szervezet igen ősi, a nemzetségek a nomád társadalmak legszívósabb társadalmi egységei. Még azokban az időkben keletkezhetett, amikor jóval kisebb volt a népsűrűség a mai-nál, így jóval nagyobb volt a belterjesség kockázata. Ebben a helyzetben az apák biztosították a csoportkohéziót, az anyák pedig a biológiai és kulturális sokszínűséget. (A tudomány ismer anyai vonal mentén szerveződő nemzetségeket is.)

A nemzetségi szervezetek a nomád társadalmakban gyakran egy sajátos, egymásba ágyazott identitásszerkezetet eredményeznek. Például az Irtis-menti mad(i)jar nemzetség a kazahon belül a középső törzsszövetséghez (Orta Zsüz), azon belül pedig a kipcsak törzshöz tartozik. Maguk az Irtis menti mad(i)jarok azért alkotnak egy nemzetséget, mert a sezszerékben lejegyzett hagyományaik szerint mind egy bő 300 éve élt Mad(i)jar nevű férfi leszármazottai. Ez a történet azért is érdekes a mi szempontunkból, mert szépen mutatja a személynév, nemzetségnév és végső soron a tágabb identitásjegyek egymásba fonódó, időben változó, sokszor nehezen kibogozható kapcsolatrendszerét.

Ujelgi az Urál keleti oldalán, Cseljabinszk régióban fekszik. Elgondolkodtató, hogy 500 km sugarú körben nem találtak még a régészek hasonlóan fontos „magyargyanús” temetőt. Elképzelhető, hogy Ujelgi mikrorégiójában éltek a magyarok, de sokkal valószínűbb, hogy Ujelgi egy nemzetségi vagy törzsi temető lehetett a nyári szállásterületen, és a magyarok Orenburg és Cseljabinszk között, az Urál keleti oldalán nomadizáltak. Legalábbis az N-B539 előfordulása a jelzett régióban erre is utalhat (Abszalamova és mtsai 2024).

A nemzetségi vagy törzsi temetők fontosságát Csingiz Ajtmatov *Az évszázadnál hosszabb ez a nap* című, varázslatos regényéből is megismerhetjük. A regény a végtelen kazah sztyeppén játszódik, egyetlen nap történetét meséli el, amelyben Edigej, egy idős vasúti dolgozó viszontagságokkal teli úton próbálja meg eljuttatni elhunyt barátja testét a najmanok ősi temetőjébe, Ana-Bejitbe.

A régészeti leletek alapján Magna Hungária Baskíria egyes területeit, Északkelet-Tatársztánt és Cseljabinszk régiót ölelte föl (Türk és mtsai 2024). Épp ezért érdekes, hogy a baskírok között 17%, a volgai tatárok között pedig 10% az N-B539 alcsoport aránya (Post és mtsai 2019). Ez az alcsoport rendkívül ritka Euráziában. Nagyobb arányban kizárólag a honfoglaló magyarok, a volgai tatárok, a baskírok és az obi-ugorok között található meg (Post és mtsai 2019). Tehát egy olyan migrációs markerről van szó, amely összeköti a mai magyarokat a honfoglalókkal, legközelebbi nyelvrokonainkkal és Magna Hungáriával. A legkorábbi N-B539-ként azonosított archeogenetikai minta a szargatkai kultúrából (i. e. 7 – i. sz. 5. század) származik (Gnecchi-Ruscone és mtsai 2021), egy olyan kultúrából, amelyik ugor/magyar érintettségét magyar és nemzetközi kutatók sora feltételezte idáig is.

Visszatérve Öveges József szelleméhez, Ugor Ábrahámnak neveztük el azt az ősapát, akinek a leszármazottai az N-B539-es marker hordozói. Feltevésünk szerint Ugor Ábrahám a *mańć3* nemzetséghez tartozott, mert a *magy* és *manysi* önelnevezések visszavezethetők egy ugor kori **mańć3* alakra, ugyanúgy, mint Mos, a hanti Mos frátria ősatya (Róna-Tas 1996: 237). Ugor Ábrahám nagyjából 4100 éve élhetett a DNS óra alapján (Németh és mtsai 2024). Az is valószínűsíthető továbbá, hogy Ugor Ábrahám az erdős-sztyeppén élt valahol egy folyó mentén Szibériában. A sztyeppe és az erdővidék közötti viszonylag

keskeny határterület kínálja a legésszerűbb magyarázatot az eredetileg erdőlakó ugorok lótarására.

Azaz a történeti genetika segítségével egy a magyar és ugor őstörténetben meghatározó szerepet játszó férfi lépett ki a múlt homályából. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy az ugor közösség egyetlen ősapától származna, de azért azt valószínűsíti, hogy az ugor csoportok létszáma akár kifejezetten alacsony is lehetett bizonyos időszakokban.

Mivel a legújabb genetikai és régészeti kutatások szerint nagyobb arányban maradtak magyarok Baskíriában, mint korábban gondoltuk, ezért megpróbáltuk megkeresni a baskír hagyományban fennmaradt magyarokra vonatkozó néprajzi elemeket. Kutatótársunk, Julija Abszaljamova személyesen is ellátogatott Korjatmaszba, arra a településre, ahol utoljára említik a magyarokat a baskír hagyományban (Abszaljomova és mtsai 2024). Érdekes módon a baskír néprajztudomány több magyarokat érintő mondát is ismer, amelyek valamiért idáig nem váltották ki a magyar kutatók komolyabb érdeklődését.

Nagyjából tucatnyi baskír nemzetségről lehetett megállapítani, hogy genetikai alapon magyar származású tömböket olvasztott magába. Az egyik ilyen baskír nemzetség a Jurmat, amelyet egyes kutatók a magyar Gyarmat törzsnévvel hoznak kapcsolatba. Az ilyen genetikai alapon kiválasztott nemzetségek eredetmondáit is megvizsgáltuk. Itt most csak annyit érdemes megjegyeznünk, hogy a Cseljabinszk régiót átszelő Miassz folyó két különböző, részben magyar származású baskír nemzetség eredetmondájában is szerepel, és mindkét esetben déli irányból érkeztek a Miassz folyóhoz ezek a nemzetségek.

Az egyik ilyen nemzetség az Urán, amely szállásterülete Északnyugat-Baskíriában, a Jenej nemzetség (jelenleg nem eldöntött, hogy a magyar Jenő törzsnév és a Jenei nemzetségnév kapcsolatban áll-e egymással) és Csijalik, a csijaliki kultúra névadó települése közvetlen szomszédságában található. (Az Urán nemzetség hagyományai alapján a Beyala folyó mentén érkeztek Cseljabinszk régióból Északnyugat-Baskíriába.) A másik a Bikatin nemzetség, amely szállásterülete jelenleg is a Cseljabinszk régióban, a legendás Ujelgi temetőtől kissé délnyugatra fekszik.

Korjatmaszban pedig olyan baskírokkal találkozott kutatótársunk, akik tudatában voltak magyar származásuknak, és állításaikat sezszerével és a magyar tudományos életből nem ismert történetekkel támasztottak alá (erről ld. a magyar származású korjatmaszi baskírokról készült amatőr videofelvételt:

https://www.youtube.com/watch?v=l70uyt_ZW6Y).

Összefoglaló

A keleten maradt magyarok két okból is kifejezetten fontos üzenetet hordoznak a népünk eredete iránt érdeklődők számára. Egyrészt Magna Hungáriában, azaz a mai Tatársztánban és főként Baskíriában nagy arányban élnek Ugor Ábrahám leszármazottai, ami genetikai szempontból is érthetővé teszi a magyar nyelv

finnugor eredetét. Másfelől azt gondoljuk, hogy nagyobb arányban maradtak magyarok Magna Hungáriában, mint korábban gondoltuk. Még az is lehetséges, hogy a magyarok többsége keleten maradt. De amíg a nyugati magyarok növekedésnek indultak, a keleti magyarok fokozatosan beolvadtak a baskírokba és a volgai tatárokba. Ez a két ellentétes folyamat felhangosítja azt a kérdést, hogy mi volt a nyugati magyarok sikerének titka. A válasz bizonyosan többtényezős. A genetikai adatok alapján az egyik kulcsmomentum azonban biztosan a korai magyarok páratlan integrációs képességében rejlik. Érdekes összehasonlítás-képpen arra gondolnunk, hogy a hunok és avarok nyelvéről jelenleg csak találgatások folynak.

A régészeti kutatások a csijaleki kultúrában jelölték ki a keleti magyarok hagyatékát (Szeifert és mtsai 2022). A csijaleki kultúra lelőhelyei a Kr. u. 9–10. század fordulójától a 15. század elejéig tartó időszakra datálhatók. Földrajzilag két egymástól elkülönülő központi szállásterület azonosítható: 1) az Uráltól nyugatra a mai Tatárföld és Baskíria határvidéke, Udmurtia délkeleti (Káma-menti) része és a permi vidék; 2) az Uráltól keletre a Cseljabinszki terület északi része, a Szverdlovszki terület déli része és a Kurgáni terület nyugati része.

A magyar identitás nyomai a mai napig fennmaradtak Baskíriában. Korjatmaszban olyan emberekkel találkozott baskír néprajzos kollégánk, akik még tudatában voltak magyar származásuknak. Hagyományaikban olyan narratívát őriztek meg a keleti magyarokról, amelyeket a magyar tudományos életből nem ismerhettek. A korjatmaszi magyarok elődei a mai Tatársztán területéről, Arszk régióból, Oly Kener faluból érkeztek 1552 után, amikor Rettegett Iván elfoglalta Kazanyt. A korjatmaszi magyarok elődei kereskedők voltak, akik tevével hatalmas távolságokat jártak be. Ez azt jelenti, hogy 1552-ben még aktív magyar közösségek éltek a Dél-Urál régióban. Az azonban valószínű, hogy ebben az időben már a nyelvcsere megtörtént, vagy igen előrehaladott állapotban volt.

Egy másik érdekesség, hogy a publikus genetikai vizsgálatok alapján nem egy baskír azonosította magát, hogy magyar származású apai vonalon. Nagy kérdés, hogy ezek a felismerések elhozhatják-e a magyar identitás reneszánszát Baskíriában és Tatársztánban, közelíthetik-e egymáshoz a baskírokat, a volgai tatárokat és a magyarokat.

Irodalom

Abszaljamova Julija – Habibullin Eduard – Aszilguzsin, Rafil – Veress Anasztázia – Fehér Tibor – Jávorszky Balázs – Sziráki Zsófia – Németh Endre 2024: A keleti magyarok nyomai a baskíroknál – genetika és néphagyomány. In: Türk Attila – Klima László (szerk.), Magna Hungaria nyomában – baskírok és magyarok. Baskíria és a baskír nép szerepe a magyarok korai történetében. Budapest, Opitz Kiadó.

- Bálint Csanád 2018: A történeti genetika történeti relevanciájáról. *Magyar Tudomány*. 179/1: 115–125.
- Csáky, Veronika – Gerber, Dániel – Szeifert, Bea – Egyed, Balázs – Stégmár, Balázs – Botalov, S. G. – Grudochko, I. V. – Matveeva, N. P. – Zelenkov, A. S. – Sleptsova, A. V. – Goldina, R. D. – Danich, A. V. – Mende, Balázs Gusztáv – Türk, Attila – Szécsényi-Nagy, Anna 2020: Early medieval genetic data from Ural region evaluated in the light of archaeological evidence of ancient Hungarians. *Scientific Reports* 10. Article number: 19137
- Fóthi, Erzsébet – Gonzalez, Angéla – Fehér, Tibor – Gugora, Ariana – Fóthi, Ábel – Biró, Orsolya – Keyser, Christine 2020: Genetic analysis of male Hungarian conquerors: European and Asian paternal lineages of the conquering Hungarian tribes. *Archaeol Anthropol Sci* 12, 31. <https://doi.org/10.1007/s12520-019-00996-0>
- Gnecchi-Ruscone, G. A. – Khussainova, E. – Kahbatkyzy, N. – Musralina, L. – Spyrou, M. A. – Bianco, R. A. – Radzeviciute, R. – Martins, N. F. G. – Freund, C. – Iksan, O. – Garshin, A. – Zhaniyazov, Z. – Bekmanov, B. – Kitov, E. – Samashev, Z. – Beisenov, A. – Berezina, N. – Berezin, Y. – Bíró, A. Zs. – Évinger, S. – Bissembaev, A. – Akhatov, G. – Mamedov, A. – Onggaruly, A. – Voyakin, D. – Chotbayev, A. – Kariyev, Y. – Buzhilova, A. – Djansugurova, L. – Jeong, C. – Krause, J. 2021: Ancient genomic time transect from the Central Asian Steppe unravels the history of the Scythians. *Science Advances*, 7(13), <https://doi.org/10.1126/sciadv.abe4414>
- Németh Endre – Fehér Tibor – Pásztor Ádám 2024: A magyarok eredete az N-B539 marker tükrében. In: Türk Attila – Klima László (szerk.), *Magna Hungaria nyomában – baskírok és magyarok. Baskíria és a baskír nép szerepe a magyarok korai történetében*. Budapest, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 10. – *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 32. – HUN-REN. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Martin Opitz Kiadó.
- Németh Endre – Szeverényi Sándor 2024: The origin of Uralic-speaking groups from a historical genetic point Journal of Uralic Linguistics 3/1: 30–54.
- Post, Helen – Németh, Endre – Klima, László – Flores, Rodrigo – Fehér, Tibor – Türk, Attila – Székely Gábor – Sahakyan, Hovhannes – Mondal, Mayukh – Montinaro, Francesco – Karmin, Monika – Saag, Lauri – Yunusbayev, Bayazit – Khusnutdinova, Elza K. – Metspalu, Ene – Villems, Richard – Tambets, Kristiina – Rootsi, Siiri 2019: Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 9. Article number 7786.
- Róna-Tas András 1996: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest.
- Szeifert B. – Türk A. – Gerber D. – Csáky V. – Langó P. – Sztaszenkov, D. A. – Botalov, Sz. G. – Sztigiykov, A. G. – Zelenkov, A. Sz. – Mende B. – Szécsényi-Nagy A. 2022: A korai magyar történelem régészeti és archeogenetikai

kutatásának legfrissebb eredményei Nyugat-Szibériától a Középső-Volga vidékig. *Archaeologiai Értesítő* 147: 33–74.

<https://doi.org/10.1556/0208.2022.00031>

Türk, A. – Kim, I. K. – Vjazov, L. A. – Óvári, P. 2024: Baskírföld és a Dél-Urál régészetének aktuális helyzete a magyar őstörténet szemszögéből. In: Türk Attila – Klima László (szerk.), *Magna Hungaria nyomában – baskírok és magyarok. Baskíria és a baskír nép szerepe a magyarok korai történetében*. Budapest, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 10. – *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 32. – HUN-REN. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Martin Opitz Kiadó. 229–253.

Varga, Gergely I. B. – Maróti, Zoltán – Schütz, Oszkár – Maár, Kitty – Nyerki, Emil – Tihanyi, Balázs – Váradi, Orsolya Anna – Gînguță, Alexandra – Kovács, Bence – Kiss, Petra – Dosztig, Monika – Gallina, Zsolt – Török, Tibor – Szabó, János B. – Makoldi, Miklós – Neparáczi, Endre 2024: Archaeogenetic analysis revealed East Eurasian paternal origin to the Ába royal family of Hungary. *iScience* 27/10. <https://doi.org/10.1016/j.isci.2024.110892>.

Népek és törzsek a Kárpát-medencében Y-kromoszóma eredmények a vaskortól a honfoglalásig

Fehér Tibor

ELTE TTK Genetikai Tanszék, PhD-hallgató

Absztrakt. Az archeogenetikai Y-kromoszóma adatok alkalmasak annak feltérképezésére, hogy a történelmi és prehistorikus korokban objektíven mérhető kapcsolatot (vagy annak hiányát) tárjunk fel az egykori népesek között, illetve a ma élő népesekkel, amelyből az etnikai identitásukra és általuk beszélt nyelvekre is megalapozott feltételezésekkel élhetünk. A vaskori Dunántúl genetikai adatai megerősítik a kelta hódítást, míg az Alföld déli részén a mai Dél-Balkáni népesek származékával való keveredését feltételezhetjük. A hun és avar északkelet-ázsiai elitek három azonosított nemzetségéből kettő megtalálható a mai székelységben, azonban a zsuanzsuan elitcsoport kihalt. A középső és késő avar korszak a korábbi elemek egymás mellett élését mutatja egy számszerű trák jellegű genetikai dominancia mellett. A település- és temetőszervezet alapvetően patriarchális. Az eleve nagyon változatos, többféle genetikai eredetű honfoglaló csoportok erre a sokszínűségegre telepedtek rá, így a magyar nyelv számszerű kisebbségből nemzetformálónak válását lingua franca egységesítő hatással magyarázhatjuk, amit a politikai hatalom centralizációja és az államalapítás kívánt meg.

Kulcsszavak: a Kárpát-medence genetikája, kelták, trákok, hunok, avarok, honfoglalók, magyar lingua franca

Abstract. Ancient Y-DNA results enable researchers to objectively verify or disprove connections between ancient and prehistoric populations, or between them and contemporary populations. Based on these connections we can set up strong hypotheses about their ethnic identity and spoken language. Ancient DNA data from Iron Age Transdanubia are in line with the Celtic conquest, while the southern regions of the Great Hungarian Plain suggest the mixing of Sarmatians with populations similar to present-day peoples from the Southern Balkans. We identify three Northeast Asian tribes from the Hunnic and Avar periods, two of which survived among contemporary Székely Hungarians but the Rourouan elite became extinct. The Middle and Late Avar period shows the cohabitation of various ethnic groups with a numerical dominance of Thracian-like genes. The settlement and cemetery organizations are patriarchal. The already very diverse Magyar conquerors from multiple genetic backgrounds settled into this mix. Therefore, we might explain the elite dominance of the Hungarian language – originally only a numerical minority – with a lingua franca effect that may have

been a necessity for the centralization of political power and the foundation of the unitary Kingdom of Hungary.

Keywords: Genetics of the Carpathian Basin, Celts, Thracians, Huns, Avars, Conquerors, Hungarian lingua franca

Bevezetés

Az archeogenetika fejlődése új lehetőségeket biztosít az írott történelem előtti népmozgások, régészeti kultúrák értelmezéséhez. Objektív, természettudományos, mért adatok képesek megerősíteni vagy cáfolni olyan régészeti feltevéseket, hogy melyik régészeti kultúra mely másikkal volt ténylegesen is genetikailag rokon, egy adott földrajzi régióban mikor volt folytonosság, illetve éles genetikai váltás a lakosság körében. Nem szabad azonban abszolutizálni az archeogenetika magyarázó képességét, hiszen csak régészetileg is megfelelően adatolt (C14-kalibrált, megfelelő rétegekből vett stb.) csontminták fognak megfelelő információval szolgálni. Ami a ma élő népességek mintavételénél a néprajzos és szociológus, az az archeo mintáknál a régész. Ugyanígy szoros a kapcsolat a nyelvészettel, hiszen a nyelvcsaládok is a fizikai térben, élő emberekkel és az ő tárgyi kultúrájukkal együtt tudtak terjedni az internet előtti korban. Ez nem jelenti azt, hogy 1-1 haplocsoport teljes mértékben megfeleltethető lenne 1-1 régészeti kultúrának vagy nyelvcsaládnak és viszont – azonban az egyes, régészetileg összefüggő kultúrák, valamint az egy nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszélő emberek között is felfedezhető valamilyen genetikai kapocs.

E munka területi korlátai nem tesznek lehetővé bővebb elméleti megalapozást és a vonatkozó szakirodalom részletes felsorolását, ezért ehelyütt meg kell elégednünk azzal, hogy az elmúlt tíz évben folyamatosan érkező archeogenetikai eredmények megerősítették azt, ami már korábban a recens mintákból is gyanítható volt, azaz, hogy a régészeti és nyelvi kapcsolatokkal genetikailag legerősebben az apai ági Y-DNS alapú leszármazás korrelál. Ez a történelmi népek patriarchális szervezetével magyarázható (apai ágon nemzetségi szervezet, női ágon exogámia). Éppen ezért a Kárpát-medence népmozgásainál is a csak apai ágon öröklődő, nem rekombinálódó Y-DNS haplocsoportokra fókuszál a tanulmány.

Az olvasónak célszerű részletesen utánanéznie a hivatkozott alcsoportoknak az YFull és az FTDNA Discover publikusan elérhető genetikai leszármazási fákra, mert az írás területi korlátai nem bírják el a részletes kifejtést. Ahogy a dolgozat feltételezi azt is, hogy az olvasó már alapvetően tisztában van a haplocsoportok jelentésével és nevezéktanával.¹ Fontos megjegyzés, hogy régészeti lelőhelyek esetében nem értelmezhető a reprezentativitás olyan értelemben, ahogy egy mai recens mintavételben.

¹ Ld. erről Németh Endre tanulmányát ugyanebben a számban.

Lehetnek fel nem tárt sírok, és a feltártak sem feltétlenül reprezentálják az adott korszak teljes Kárpát-medencei lakosságát. És a megtalált haplocsoportok mellett nagyon fontos bizonyos csoportok teljes hiánya is. Így például a mai európai férfiak többségét adó R1b-M269 és R1a-M417 csoportok teljes hiánya a több száz újkőkori földművelő leletben megerősítette, hogy az indoeurópai hódítás csak a bronzkor elején zajlott le a délorosz sztyeppe irányából, és jelentős genetikai átalakulással járt.

A vaskori Kárpát-medence

Az archeogenetikai adatok alapján elmondható, hogy a Kárpát-medencében már az őskorban is dinamikus népmozgások zajlottak. Jelen írásnak nem célja a vaskor előtti haplocsoport-változások és etnikai tényezők tárgyalása, de annyit célszerű leszögezni, hogy a középső kőkorszak (mezolitikum) és az újkőkorszaki korai földművelők génállománya között is jelentős eltérés volt, majd a bronzkor elején a sztyeppéről a korai indoeurópaiak hódították meg Európa nagy részét, beleértve a Kárpát-medencét is, tehát már két nagyon jelentős genetikai váltás az ókori írásos emlékek megjelenése előtt lezajlott. Ezeknek a népeknek a nyelvéről semmi biztosat nem mondhatunk.

A La Tene (régészeti és történetírói besorolás szerint kelta) kultúra a Dunántúlt a Kr. e. 5. század végén – 4. század elején érte el, és egészen a római hódításig uralta. E korszakból számos lelet Y-DNS eredményét ismerjük, amelyet összehasonlítottunk ma élő népekké/régiók genetikai összetételével, hogy minél életközeli képzet alkothassunk a vaskori dunántúli kelta lakosságról. Mivel az utóbbi 2000 évben sok további réteg rakódott a meglévő népességre Európa-szerte (pl. germán népvándorlás, sztyeppei népek érkezése, muszlim hódítások), elsősorban azt vizsgáltam, hogy a vaskori Dunántúlon előforduló Y-haplocsoportok egymáshoz viszonyított aránya mely mai népességekben hasonló, illetve együttesen azok hol gyakoriak. E módszertan alapján (R1b-P312 dominancia mellett neolitik G2 és R1b-V88, valamint J2b-L283 és E-V13 előfordulása, de a germánoknál gyakori I1 és a szlávok között jellemző I2-Y3120, valamint R1a-Z283 alcsoportok hiánya) legközelebb három mai franciaországi régió (Észak-Franciaország, Provence, valamint Korzika, vö. Ramos-Luis és mtsai 2014) áll a vaskori Kárpát-medencéhez. Ennek lakossága a római történetírás szerint kelta volt, tehát a genetikai adatok ebben a tekintetben teljesen alátámasztják a történeti adatokat.

A római kori Dunántúl, illetve a vaskori Alföld és Erdély területéről jelenleg nem rendelkezünk publikált Y-kromoszóma adatokkal, ugyanakkor kisszámú Belgrád környéki római kori minta rendelkezésre áll (Antonio és mtsai 2024, Olalde és mtsai 2023), ami földrajzilag az Alföld folytatását jelenti Pannonia déli és Moesia északi határvidékén. 29 minta alapján azt látjuk, hogy a legnagyobb, 34,5%-os csoport a vaskori Trákia csontleleteire jellemző E-V13 csoportba, 13,8%-kal a második legnépesebb csoport az újkőkori földműves G2

csoportba, míg 10,3% az indoirániakra jellemző R1a-Z93 csoportba tartozott; utóbbi vélhetően a szarmata-alán betelepülést jelezve a térségbe. Szintén fontos megjegyezni, hogy a Balkánon feltételezhetően a szláv migrációkkal elterjedő R1a-Z283 és I2-Y3120 alcsoportok még nincsenek jelen. E haplocsoporthoz leginkább hasonlító eloszlást a mai népegekben az albánok, bolgárok és görögök között látunk, ezek közös szomszédságában a macedónokról nincs ilyen felbontású rendelkezésre álló adat, de vélhetően leginkább a mai macedónok tükrözhetik az Alföld déli végeinek vaskori/római kori lakosságát (az azóta hozzájuk keveredett szláv és közel-keleti hatásokat leszámítva).

A nagy népvándorlást megelőzően (Kr. u. 4. század vége) tehát azt látjuk, hogy a Dunántúlon egy történetileg-régészeti kelta kultúrájú, genetikailag a mai franciákhoz hasonló népesség él, míg az Alföldön feltételezhetően egy a mai macedónokhoz genetikailag hasonló trák kultúrájú népesség keveredett a keletről érkező iráni nyelvű szarmatákkal.

Népvándorlás – keleti népek érkezése

A népvándorlás korát a Kárpát-medence genetikája szempontjából a hunok érkezésétől a honfoglalásig terjedő időszakként határozhatjuk meg. Ezen időszakból nemzetközi összehasonlításban is nagyon jelentős mennyiségű csont-DNS lelet ismert (Neparáczki és mtsai 2017, Neparáczki és mtsai 2019, Csáky és mtsai 2020, Maróti és mtsai 2022, Gneccchi-Ruscione és mtsai 2022, Gneccchi-Ruscione és mtsai 2024), akár úgy is fogalmazhatunk, hogy az 5. és 10. század közötti Kárpát-medence az egész világon az archeogenetikai szempontból legjobban dokumentált kategória. A terjedelmi korlátok miatt a megfigyelhető haplocsoportok részletes elemzésére itt nem lesz lehetőség, inkább a tényszerű felsorolásra és az eddigi eredmények alapján meghatározható etnikai-nyelvi kapcsolatok felvillantására.

A hun elit esetében egy csoport azonosítható biztosan, a budapesti Vezér utcai hun elit sírlelet ebbe a csoportba tartozik (Gneccchi-Ruscione és mtsai 2021, Maróti és mtsai 2022), és e csoportnak van ma élő székely leszármazottja is. Ez az indoiráni migrációkhoz köthető R1a-Z93 csoport R-S10885 jelű alcsoportja, amely kazahsztáni hun elit sírokból is megtalálható, szintén jelen van az avarokban, de még a középkori Abasáron is megtalálható. A mongóliai Hsziung-nu mintákban egyelőre nem található meg, legkeletibb előfordulása Nyugat-Kína (Ujgurföld) és Kazahsztán. Eredetileg kelet-iráni (ázsiai szkíta/szaka) népcsoport eltörökösödött eleméből válhatott hunná, és maradt fenn máig a székelyek között kismértékben.

Egy másik csoport a Q-M25 alatti L713 alcsoport, amely szintén vaskori nyugat-kínai és kazahsztáni hun kultúrájuként definiált sírokból került elő, azonban a Kárpát-medencében teljes biztonsággal csak a korai avar elittől datálható (Q-YP789 alcsoport). E csoportnak „unokatestvér” ága szintén Q-M25 alatt a türkmének nagyjából egyharmada, és szintén megtalálható a mai

székelyek között közel 5%-os gyakorisággal. E csoport esetében nem dönthető el egyértelműen, hogy Attila hunjaival érkezett-e a Kárpát-medencébe vagy csak később, a korai avar elithez csatlakozott fehér hun / heftalita elemként Közép-Ázsia déli részéről.

Az avar elit vezető belső-ázsiai (feltételezhetően zsuan-zsuan eredetű) rétege az alapvetően uráli nyelvű népek terjedésével összefüggésbe hozható N haplocsoport egy speciális alcsoportjába tartozik (N-F4205 / F3271), amely ma leginkább a mongol nyelvű burját népcsoportra, valamint a kazah nagy zsusz szirgeli nemzetségére jellemző, de kismértékben egész Közép-Ázsiában elterjedt. Érdekessége, hogy mára az előző két csoporttól eltérően látszólag teljesen kihalt a Kárpát-medencében, a késő avarkorban még előfordul, de a honfoglalás idején már nem. Természetesen nem kizárható, hogy egy nap egy mai tesztelt személynél előjön, de többesrendezésre álló mintából még nem került elő.

Nem kelet-ázsiai elemek továbbélése

Az avarkorban nagyon változatos etnikai összetételű, patriarchális berendezkedésű, női exogámiát folytató, élethelyzet függvényében többnejséget / levirátust is gyakorló népesség figyelhető meg a Kárpát-medencében (Gnecchi-Ruscone és mtsai 2024). A minták között előfordulnak a korai hun és avar elitek leszármazottai is, de a többség nem kelet-ázsiai eredetű, hanem különböző európai (E-V13, R1b-M269, J2b-L283) vagy közel-keleti (J2a, J1-P58) csoportokba tartozik. Az autoszomális eredmények alapján látható két alapvetően eltérő karakterű népesség fokozatos keveredése, amelynek a dunántúli kelta-illír-római lakosság jelenti az egyik, míg a Balkán és a Duna felé bekötő trák (E-V13) – származata/alán (R1a-Z93) népesség a másik végletét. Jelenleg megoldhatatlan rejtély Rákóczi-falván egy nagyobb sémi J1-P58 nemzetség jelenléte, amelynek legközelebbi ma élő rokonai Irakban és Jemenben találhatók meg, és esetleg az arab-muszlim hódításokhoz köthetők (akár az új hit elől menekülve, akár bizánci fogság után északra telepítve, de ez jelenleg spekuláció). Az avarkor lakosságának domináns és genetikailag diverz alapeleme mindenesetre az E-V13 alcsoport, amely a vaskori Trákia területére jellemző, és ma is a Balkán déli részén, elsősorban Koszovóban és Észak-Albániában domináns.

A honfoglalók változatos genetikai összetétele

A honfoglaláskori csontleletek Y-kromoszómája alapján három jól elkülöníthető tendencia figyelhető meg, ezeket földrajzi elhelyezkedés és sírmellékletek alapján csoportosíthatjuk (Neparáczki és mtsai 2019, Fóthi és mtsai 2020, Maróti és mtsai 2022):

1. Alföldi elit: erősen ugor (25%), türk-mongol vegyes (18%), kaukázusi (18%), karosi (16%); miközben a római (9%), morva és germán (4-4%) minimális

2. Alföldi köznép: dominánsan germán (40%) és római (29%), valamint kaukázusi (13%); miközben ázsiai és szláv eredet minimális (összesen 15%)

3. Dunántúl (az Alföldhöz hasonló módon nem különíthető el státusz szerint): kiegyenlített a türk-mongol vegyes (18%), ugor (12%), karosi (10%), de eközben római alaplakosság (24%), morva (14%), germán (10%), kaukázusi (5%)

Összességében a teljes honfoglaló leletanyag keletéről jött elemeire elmondható, hogy nagyságrendileg egyharmad-egyharmad arányban oszlanak meg köztük (Fóthi és mtsai 2020) a

- Dél-Urál vidéki, Ujalgibe mutató, genetikailag obi-ugorokkal rokon elemek;
- Bajkál-Mongólia vidéki, altáji nyelvű népekre jellemző (türk-mongol) elemek;
- A Volgától nyugatra csatlakozott elő-kaukázusi és etelközi (karosi elit) elemek.

A honfoglaló magyarok esetében különleges fejtörést okoznak a karosi temető elit vezérei, akik testvérek voltak, és Y-kromoszóma szempontjából (I2-Y3120>Y4460>Y195015) a szláv népek között gyakori, míg anyai mtDNS ágon kaukázusi jellegű alcsoportba tartoznak. Amit biztosan állíthatunk, hogy ők nem a Bajkál-vidékről és nem is a Dél-Urálból származnak, valahol útközben csatlakozhattak a honfoglalókhoz akár a Kaukázus északi előterében (kabarok?) vagy Kijev környékén, mivel a honfoglalók Kijev alatti tartózkodása időben közel van a város fölötti varég hatalomátvételhez (~882–883), így gazdag sírmellékleteik akár arra is utalhatnak, hogy a város korábbi szláv/kazár vezetőrétegéből kerültek ki. Legközelebbi ma élő Y-rokonaik Kijev és Sztavropol térségében élnek.

A másik talány az Árpád-ház eredete (R1a-SUR51). Genetikailag nem tartoznak a dél-uráli ugor csoportokhoz, legközelebbi rokonaik mégis a baskírok között találhatók meg. Azonban a baskír alcsoport egyetlen, 1000 éve élt férfitől származik, így nem tudhatjuk biztosan, hogy már a honfoglalás előtt is Baskíriában élt-e, ugyanakkor Baskíriától keletre sem található meg közvetlen őse. Ma élő királyi leszármazottat nem ismerünk, csak három élő minta ismert, akik még a törzsi időkbeli, valószínűleg Taksony nagyfejedelem előtti kapcsolatot mutatnak.

Konklúzió: a magyar nyelv mint kárpát-medencei lingua franca?

A fenti adatok alapján látható, hogy a Kárpát-medence genetikailag nagyon sokszínű volt a honfoglalás előestéjén, és maguk a honfoglalók is nagyon változatosak voltak etnikai szempontból. Így joggal felmerül annak lehetősége, hogy a honfoglalást követő magyar államalapítás esetében a politikai egység megszilárdításához szükség lett egy közvetítő nyelvre (*lingua franca*), amely az

ugor eredetű magyar nyelv lett annak ellenére, hogy beszélői valószínűsíthetően még a beérkező honfoglalók között sem alkottak számszerű többséget, miközben a honfoglalók is kisebbségben voltak a már korábban itt élő egyéb népelemekhez képest.

Irodalom

- Antonio, Margaret L, Clemens L Weiß, Ziyue Gao 2024: Stable population structure in Europe since the Iron Age, despite high mobility eLife 13:e79714.
- Csáky, V., Gerber, D., Koncz, I. et al. 2020: Genetic insights into the social organisation of the Avar period elite in the 7th century AD Carpathian Basin. Sci Rep 10, 948. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-57378-8>
- Fehér T, Németh E, Vándor A, Kornienko IV, Csáji LK, Pamjav H. 2014: Y-SNP L1034: limited genetic link between Mansi and Hungarian-speaking populations. Mol Genet Genomics. 2015 Feb; 290(1):377-86. <https://doi.org/10.1007/s00438-014-0925-2> . Epub 2014 Sep 26. PMID: 25258186.
- Fóthi, E., Gonzalez, A., Fehér, T. et al. 2020: Genetic analysis of male Hungarian Conquerors: European and Asian paternal lineages of the conquering Hungarian tribes. Archaeol Anthropol Sci 12, 31 (2020).. <https://doi.org/10.1007/s12520-019-00996-0>
- Gnecchi-Ruscione GA, Szécsényi-Nagy A, Koncz I, Csiky G, Rácz Z, Rohrlach AB, Brandt G, Rohland N, Csáky V, Cheronet O, Szeifert B, Rácz TÁ, Benedek A, Bernert Z, Berta N, Czifra S, Dani J, Farkas Z, Hága T, Hajdu T, Jászberényi M, Kisjuhász V, Kolozsi B, Major P, Marcsik A, Kovacsóczy BN, Balogh C, Lezsák GM, Ódor JG, Szelekovszky M, Szeniczey T, Tárnoki J, Tóth Z, Tutkovics EK, Mende BG, Geary P, Pohl W, Vida T, Pinhasi R, Reich D, Hofmanová Z, Jeong C, Krause J. 2022: Ancient genomes reveal origin and rapid trans-Eurasian migration of 7th century Avar elites. Cell. 2022 Apr 14;185(8):1402-1413.e21. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2022.03.007> . Epub 2022 Apr 1. PMID: 35366416; PMCID: PMC9042794.
- Gnecchi-Ruscione, G.A., Rácz, Z., Samu, L. et al. 20204: Network of large pedigrees reveals social practices of Avar communities. Nature 629, 376–383. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07312-4>
- Maróti Z, Neparáczki E, Schütz O, Maár K, Varga GIB, Kovács B, Kalmár T, Nyerki E, Nagy I, Latinovics D, Tihanyi B, Marcsik A, Pálfi G, Bernert Z, Gallina Z, Horváth C, Varga S, Költő L, Raskó I, Nagy PL, Balogh C, Zink A, Maixner F, Götherström A, George R, Szalontai C, Szenthe G, Gáll E, Kiss AP, Gulyás B, Kovacsóczy BN, Gál SS, Tomka P, Török T. 2022: The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians. Curr Biol. 2022 Jul 11;32(13):2858-2870.e7. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.04.093> Epub 2022 May 25. PMID: 35617951.
- Neparáczki E, Juhász Z, Pamjav H, Fehér T, Csányi B, Zink A, Maixner F, Pálfi G, Molnár E, Pap I, Kustár Á, Révész L, Raskó I, Török T. 2017: Genetic structure of the early Hungarian conquerors inferred from mtDNA haplotypes and Y-chromosome haplogroups in a small cemetery. Mol Genet Genomics. 2017 Feb;292(1):201-214. <https://doi.org/10.1007/s00438-016-1267-z>. Epub 2016 Nov 1. PMID: 27803981.

- Neparáczi E, Kocsy K, Tóth GE, Maróti Z, Kalmár T, Bihari P, Nagy I, Pálfi G, Molnár E, Raskó I, Török T. 2017: Revising mtDNA haplotypes of the ancient Hungarian conquerors with next generation sequencing. *PLoS One*. 2017 Apr 19;12(4):e0174886. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0174886> . PMID: 28422985; PMCID: PMC5396865.
- Olalde I, Carrión P, Mikić I, Rohland N, Mallick S, Lazaridis I, Mah M, Korać M, Golubović S, Petković S, Miladinović-Radmilović N, Vulović D, Alihodžić T, Ash A, Baeta M, Bartík J, Bedić Ž, Bilić M, Bonsall C, Bunčić M, Bužanić D, Carić M, Čataj L, Cvetko M, Drnić I, Dugonjić A, Đukić A, Đukić K, Farkaš Z, Jelínek P, Jovanović M, Kačić I, Kalafatić H, Krmpotić M, Krznar S, Leleković T, M de Pancorbo M, Matijević V, Milošević Zakić B, Osterholtz AJ, Paige JM, Tresić Pavičić D, Premužić Z, Rajić Šikanjić P, Rapan Papeša A, Paraman L, Sanader M, Radovanović I, Roksandic M, Šeščáková A, Stefanović S, Teschler-Nicola M, Tončinić D, Zagorc B, Callan K, Candilio F, Cheronet O, Fernandes D, Kearns A, Lawson AM, Mandl K, Wagner A, Zalzal F, Zettl A, Tomanović Ž, Keckarević D, Novak M, Harper K, McCormick M, Pinhasi R, Grbić M, Lalueza-Fox C, Reich D. 2023: A genetic history of the Balkans from Roman frontier to Slavic migrations. *Cell*. 2023 Dec 7;186(25):5472-5485.e9. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2023.10.018> . PMID: 38065079; PMCID: PMC10752003.
- Post H, Németh E, Klima L, Flores R, Fehér T, Türk A, Székely G, Sahakyan H, Mondal M, Montinaro F, Karmin M, Saag L, Yunusbayev B, Khusnutdinova EK, Metspalu E, Vilems R, Tambets K, Rootsi S. 2019: Y-chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Sci Rep*. 2019 May 24;9(1):7786. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-44272-6>. PMID: 31127140; PMCID: PMC6534673.
- Ramos-Luis E, Blanco-Verea A, Brión M, Van Huffel V, Sánchez-Diz P, Carracedo A. 2013: Y-chromosomal DNA analysis in French male lineages. *Forensic Sci Int Genet*. 2014 Mar;9:162-8. <https://doi.org/10.1016/j.fsigen.2013.12.008> . Epub 2013 Dec 29. PMID: 24528594.

A honfoglalók uráli gyökerei és a keleten maradt magyarok – a legfrissebb archeogenomikai eredmények

Szeifert Bea

archeogenetikus, ELTE HTK Archeogenomikai Kutatóintézet

Gyuris Balázs

archeogenetikus, ELTE HTK Archeogenomikai Kutatóintézet – ELTE
TTK Biológia Doktori Iskola

Türk Attila

régész, ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet – PPKE BTK
Régészettudományi Intézet, Magyar Őstörténet és
Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék

Absztrakt: A honfoglalók egy részének genetikai gyökerei a Dél-Urál régióba, a karajakupovói régészeti horizontba tartozó egyénekig vezetnek. A rájuk jellemző genetikai összetétel már a népvándorláskorra kialakult, és a feltárt biológiai folytonosság révén az uráli eredet indikátoraként alkalmazható, mely az Alsó-Káma vidékén – a keleten maradt magyar néprészhez köthetően – egészen a 14. századig kimutatható.

Kulcsszavak: honfoglaló, Urál, Káma, archeogenomika

Abstract: The genetic roots of some Hungarian conquerors can be traced back to the Southern Urals, to individuals of the Karayakupovo Horizon. Their characteristic genetic profile was already formed before the Migration Period and, through biological continuities, serves as an indicator of Uralic origin, detectable in the Lower Kama region – linked to the Hungarians who remained in the East – until the 14th century.

Keywords: conquerors, Ural, Kama, archaeogenomics

Bevezető

Közép-Európa egyetlen uráli nyelvet beszélő népe a magyar, melynek eredete a különböző tudományterületeken végzett kutatások ellenére a mai napig nem teljesen tisztázott. Az archeogenomika eszköztárának fejlődésével az elmúlt évtizedekben újabb lehetőségek nyíltak az egykori temetők humán leletanyagának elemzésére, így a nyelvészet, történettudomány, régészet, antropológia mellett a genetika módszereivel is vizsgálható a fenti kérdés (Szeifert 2023).

Az archeogenomika a régészeti korú minták örökítőanyagát, a DNS-t elemzi. Az emberi sejtek DNS-ének egyik típusa a mitokondriális DNS, mely az energiatermelő sejtszervecskék, a mitokondriumok örökítőanyaga, másik típusa

az ún. sejtmagi DNS, mely minden sejt magjában kromoszómákba rendeződve található. A sejtekben jelen lévő örökítőanyag összessége a genom, melynek kis részét kizárólag az egyik szülőtől öröklük az utódok: a mitokondriális DNS anyai, a sejtmagban található Y-kromoszóma apai öröklődésű, általuk az anyai és az apai leszármazási vonalak elemezhetők. A genom nagyobb része azonban a szülők közös genetikai információjából áll össze olyan módon, hogy a szülői kromoszómákból 1-1 kerül át az utódokba, így alakul ki az ember esetében a 23 pár kromoszóma-készlet, melyből egy párt az ivari kromoszómák, az X és az Y tesz ki. Az öröklődés során a kromoszómák kisebb-nagyobb szakaszai kicserélődhetnek a párok között, ezzel is növelve a genetikai változatosságot.

A technika fejlődése révén a genom egyre nagyobb része vizsgálható, a benne rejlő információ sokrétűen felhasználható: felderíthetjük a vizsgált egyének saját genetikai történetét, egyedi kapcsolatokat és származási adatokat ismerhetünk meg. Csoportszinten vizsgálódva a közösség összetételéről tudunk nyilatkozni. Az örökítőanyag változását időben és térben egyaránt követni tudjuk, ezzel nem csupán az egyes csoportok eredetének, kialakulásának megértéséhez jutunk közelebb, de a migrációs eseményeket is monitorozhatjuk (Szeifert 2023).

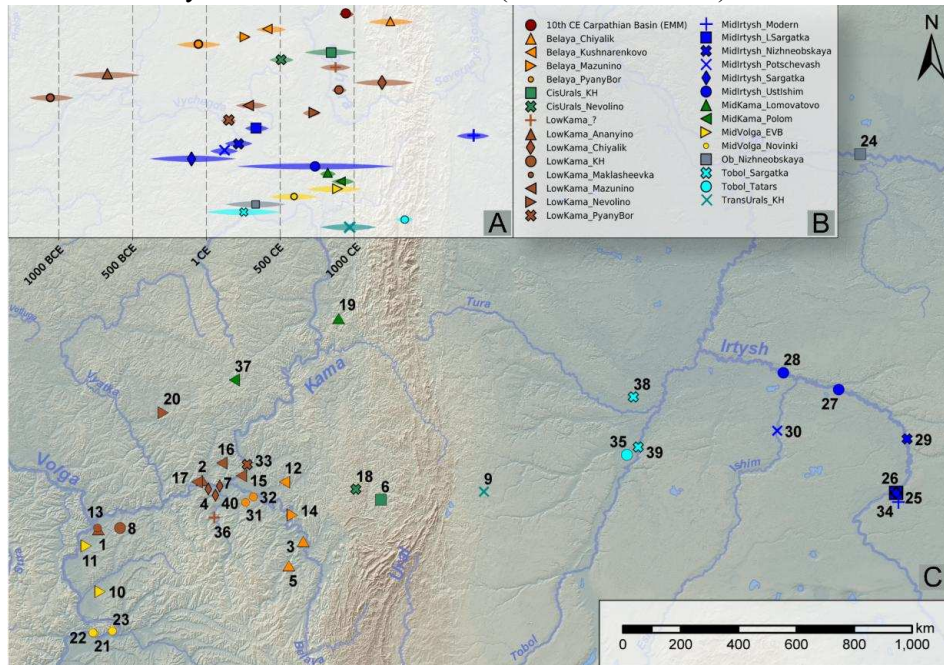
Archeogenomika és a korai magyarság története

A mai magyarok ősei a honfoglalás során, 895-ben telepedtek meg a Kárpát-medencében. A hozzájuk régészeti alapon köthető legkorábbi ismert szállásterület a mai Oroszország területén, a Tobol–Irtis–Isim folyók vidékén az Urálon túl és Délnyugat-Szibéria nyugati zónájában körvonalazható. Az újabb régészeti hipotézis szerint a magyarok elődei a 9. század elején a Volgán átkelve költöztek a Fekete-tenger északi előterébe, majd a kabarokkal kiegészülve a Kárpát-medencébe (Fodor 1982; Kristó 1996; Ivanov 1999; Botalov 2013; Komar 2018; Zelenkov 2019; Türk–Langó 2020; Türk 2021; Matveeva–Gyóni–Zelenkov 2021).

A Kárpát-medencében temetkező honfoglalók egyik komponensének a Dél-Urál – Urálon túl régióból való eredetére utaló történeti és nyelvészeti adatokat a régészeti kutatások is alátámasztották (Ivanov 1999; Komar 2018; Türk–Langó 2020; Kvitnitskii et al. 2020; Türk 2023). Kutatócsoportunk közel egy évtizede kapcsolódott be az elemzésekbe a korai magyarokhoz köthető temetők humán csontanyagának genetikai vizsgálatával. A technika aktuális állásának megfelelően először anyai és apai vonalakat vizsgáltunk (Csáky et al. 2020; Szeifert et al. 2022), majd teljes genom szintű elemzésekre tértünk át (Gyuris et al. 2025), melyek eredményeiből válogattunk jelen tanulmányhoz.

Ez idáig 125 Volga–Urál régióban feltárt egyén teljes genom szintű elemzését végeztük el (1. kép). Mintasorunk a régészeti leletek és radiokarbon datálás eredményeképpen a késő bronzkortól (~ Kr. e. 1900–1300) a késő középkorig terjedő (~ Kr. u. 1400) időszakot fedi le (1. kép A), közvetlenül magyarokkal

kapcsolatba hozható kultúrákat és azok feltételezett előzményeit reprezentálja (Gyuris et al. közlés alatt). Hat Kárpát-medencei honfoglaló genomját is elemeztük, de a honfoglalás kori teljes genom szintű adatszett főképp Maróti és munkatársai tanulmánya révén áll rendelkezésre (Maróti et al. 2022).

1. kép: A korai magyarság elemzése során vizsgált lelőhelyek és régészeti kultúrák szerinti besorolása (B). C: A lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése (Gyuris et al. 2025)

A területi korlátok miatt két kiemelt csoport elemzésére és a közöttük, illetve a Kárpát-medencei honfoglalókkal fennálló kapcsolatrendszer vizsgálatára szorítkozunk: az egyik a karajakupovói horizontba tartozó, 8–10. századra datálható lelőhelyekről származó mintákat foglalja magában, melyek a Kárpát-medencei honfoglalókkal nagyon erős és egyértelmű régészeti párhuzamokat mutatnak. Mind az Urál-hegység keleti, mind a nyugati oldalán ismerünk ilyen lelőhelyeket, legfontosabbak közülük Ujelgi és Bolsije Tyigani (a kép C részén a 9-es és a 8-as számú temetők, melyek a kép A-B részén TransUrals_KH és LowKama_KH címkékkal jelennek meg). A másik kiemelt csoportot a csijaleki kultúrát reprezentáló lelőhelyek alkotják (a kép A-B részén Belaya_Chialik és LowKama_Chialik címkékkal és a hozzá tartozó szimbólumokkal jelölve, a kép C részén 3-as és 5-ös, illetve 4-es, 7-es és 40-es számú temetők). A 13–14. században, a Volga–Káma–Belaja folyók térségében fennálló kultúra a régészeti leletanyagot tekintve ugyan szegényes az iszlám hitre való áttérés miatt, de még így is egyértelműen azonosítható a folytonosság a karajakupovói horizont teme-

tőivel. A történeti adatok alapján Julianus barát hírt adott az ebben a térségben magyarul beszélő emberekről, ezért is különösen fontos a régió vizsgálata.

Az általunk vizsgált területen a népvándorláskor óta jellemző genetikai képet az időbeli horizontok és térbeli variációk árnyalják, tükrözve az egyes csoportokat ért hatásokat. A karajakupovói horizontban homogén genomi összetétel jellemző, ez mind az Urál-hegységtől keletre, mind az attól nyugatra található temetőekben igaz. A horizontba sorolt egyének genetikai állományának többségi részét egy, Jakutia területén 4–4,5 ezer évvel ezelőtt kialakult genetikai komponens alkotja, mely minden uráli nyelvű csoport képviselőiben detektálható (Zeng et al. 2025).

Modellezésekkel megállapítottuk, hogy a Tobol folyó menti 3–5. századi csoportra jellemző genetikai komponens mintegy 70 %-át teszi ki a karajakupovói horizontba tartozó egyének genomjának, azaz a kései vaskortól/korai népvándorláskortól genetikai folytonosság mutatható ki. Ezt a jellegzetes genetikai összetételt látjuk a Kárpát-medencei honfoglalók egy részében is, tehát egyértelműen kapcsolatba hozhatók a karajakupovói horizonttal.

A rendelkezésre álló genetikai adatok alapján a karajakupovói típusú genetikai örökség az Uráltól nyugatra Kr. u. 550 körül jelent meg. Kifejezetten érdekes, hogy a nyugat-magyarországi Szakony-Kavicsbánya temetőből vizsgált egyének (Maróti et al. 2022) mutatták a legnagyobb mértékű hasonlóságot a Volga–Urál régió populációival genetikai értelemben, mely erősíti a régészeti leletanyag és a temetkezési szokások egyértelmű uráli párhuzamait (Horváth 2021). Tehát a különböző tudományterületek együttes munkája révén a honfoglaló népesség egy részéről elmondható, hogy az Urál régióból eredeztethető, azonban az ismert 10. századi Kárpát-medencei adatsort áttekintve a heterogenitás különböző eredetű csoportok összességét feltételezi. Potenciálisan lehetséges egy közép-ázsiai eredetű génáramlás, melynek eredményét a Kárpát-medencei honfoglalás kori egyéneinek egy részében detektáltuk, ám a karajakupovói horizontban nem, tehát ez a genetikai hatás a Volga–Urál régión kívül, a nyugat felé vándorlás során érhetette a korai magyarságot.

A késő középkori csijaleki csoport genomi összetétele nem egységes, legalább két helyi variánst különböztethetünk meg. A Káma alsó folyása menti lelőhelyek esetében biológiai folytonosság rajzolódott ki a karajakupovói horizonttal. A Kárpát-medencei honfoglalók egyes képviselői 6-8. fokú rokoni kapcsolatban álltak a csijaleki, illetve a karajakupovói csoportokba tartozó egyénekkel. A Belaja folyó menti lelőhelyekről gyűjtött mintasor összetétele és kapcsolatrendszere változatos, későbbi, feltehetően az Aranyhorda időszakában történt génáramlásra utaló jeleket azonosítottunk. A radiokarbon kormeghatározás alapján 14. század végi Alsó-Káma vidéki egyénekre, a genetikai és történeti adatokat összevetve, jogosan lehet keleten maradt magyarokként hivatkozni, amely csoportot genetikai becsléseink alapján legalább néhány ezer egyén alkotta (Gyuris et al. 2025).

Összefoglalás

A magyar etnogenezis vizsgálatában az utóbbi évtizedekben az archeogenomika egyre fontosabb tényezővé vált. Teljes genomi adatsorok vizsgálatával bizonyítottuk azt a régészeti hipotézist, miszerint a honfoglalók és a Dél-Urál térség karajakupovói horizontba tartozó közösségei szoros kapcsolatban álltak. Utóbbiak ősei a népvándorlaskor óta jelen voltak az Urál régióban, nyomaik genetikai folytonosság formájában kimutathatók egészen a 14. századig. A karajakupovói típusú genetikai örökség egyértelműen megtalálható a honfoglalás kori népesség egy részében, más részük viszont eltérő eredetű csoportok keveredésére utal. A magyar nyelv jelen adataink alapján valószínűleg a Dél-Urál régióból érkezett a Kárpát-medencébe, a karajakupovói régészeti horizont tagjainak leszármazottai révén. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a magyarokhoz kötődő régészeti leletek sokszínű kulturális hátteret mutatnak, és valószínűleg többnemzetiségű/többnyelvű közösségeket tükröznek.

A késő középkori csijaleki kultúra népessége mind a karajakupovói, mind a honfoglaló közösség tagjaihoz kapcsolódik. Az archeogenomikai kutatási eredmények erősítik a régészeti és történeti alapú hipotézist, miszerint az Alsó-Káma vidékén a 14. század végén is élt egy magyarul beszélő közösség, akik a keleten maradt magyarokkal azonosíthatók.

Az utóbbi években jelentős előrelépések történtek a korai magyarság történetének kutatásában, de a munka még korántsem érkezett a végéhez. Kutatócsoportunk következő tervezett lépése az Etelközi régió vizsgálata, mellyel újabb hiányzó darabot illeszthetünk a magyarság eredetének nagy genetikai kiakosába.

Irodalom

- Botalov, Szergej G. [Боталов, С. Г.] 2013: Некоторые аспекты уральской мадьярской проблемы. In: Боталов, С. Г. – Иванова, И. О. (ред.), II-й Международный Мадьярский симпозиум: сборник научных трудов. Челябинск. 139–137.
- Csáky, Veronika – Gerber, Dániel – Szeifert, Bea et al. 2020: Early medieval genetic data from Ural region evaluated in the light of archaeological evidence of ancient Hungarians”. Scientific Reports 10, 19137.
<https://doi.org/10.1038/s41598-020-75910-z>
- Fodor, István 1982: In search of new homeland: The prehistory of the Hungarian people and the conquest. Budapest, Corvina.
- Gyuris, Balázs – Vyazov, Leonid – Türk, Attila et al. 2025: Long shared haplotypes identify the Southern Urals as a primary source for the 10th-century Hungarians. Cell 188, 21, 6064–6078.e11. <https://doi.org/10.1016/j.cell.2025.09.002>
- Horváth Ciprián 2021: Szakony-Kavicsbánya cemetery from the age of the Hungarian conquest. Ephemeris Hungarologica. A Magyarságkutató Intézet Folyóirata 1: 289–314.
- Ivanov, Vladimir A. [Иванов, В. А.] 1999: Древние угры-мадьяры в Восточной Европе. Уфа, Гилем.

- Kristó, Gyula 1996: Hungarian history in the ninth century. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely.
- Komar, Oleksij [Комар, Олексий] 2018: История и археология древних мадьяр в эпоху миграции In: Türk, A. – Budai, D. (szerk.), A korai magyarság vándorlásának történeti és régészeti emlékei. Stud. ad Archaeol. Pazmaniensia 11 – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 5. Budapest.
- Kvitnitskii, Maxym V. – Türk, Attila. – Telnov, Nikolai. P. et al. 2020: Two Hungarian graves of the 9th century in the Danube-Dnister Steppes. Stratum Plus 5: 329–40.
- Maróti, Zoltán – Neparáczki, Endre – Schütz, Oszkár et al. 2022: The genetic origin of Huns, Avars, and conquering Hungarians. Current Biology 32/13: 2858–2870.e7. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2022.04.093>.
- Matveeva, Natalia P. [Матвеева, Н. П.] – Gyóni, Géza – Zelenkov, Alekszandr Sz. [Зеленков, А. С.] 2021: Проблемы изучения происхождения мадьяр (по уралосибирским материалам раннего средневековья. Российская археология 2: 147–166.
- Szeifert, Bea – Gerber, Dániel – Csáky, Veronika et al. 2022: Tracing genetic connections of ancient Hungarians to the 6th–14th century populations of the Volga-Ural region. Human Molecular Genetics 31/19: 3266–3280. <https://doi.org/10.1093/hmg/ddac106>.
- Szeifert Bea 2023: A korai magyarsághoz köthető Volga-Urál-vidéki temetők humán csontanyagának archeogenetikai vizsgálata. Doktori értekezés. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2023.159>
- Türk Attila – Langó Péter 2020: A magyarság korai történetének régészeti emlékei a legfrissebb leletek fényében. In: Neparáczki Endre (szerk.), Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés. Tanulmánykötet a Magyarságkutató Intézet Archeogenetikai Kutatóközpontja által 2019. december 7–8-án rendezett konferencián elhangzott előadásokból. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 238–308.
- Türk Attila 2021: A korai magyar történelem régészeti kutatásainak aktuális eredményei és azok lehetséges nyelvészeti vonatkozásai (Recent advances in archaeological research on early Hungarian history and their potential linguistic relevance). In: Klima, László. – Türk, Attila (eds.) Parallel stories interdisciplinary conference on Hungarian prehistory, organized by the Institute for Archaeology, PPCU, Budapest, 11–13 November 2020. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 23. – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4, Budapest. 163–204.
- Türk Attila 2023: Az Uráltól a Kárpátokig. Budapest, Martin Opitz Kiadó.
- Zelenkov, Alekszandr Sz. [Зеленков, А. С.] 2019: О статусе псевдокушнаренковской керамики в археологическом контексте Западной Сибири раннего средневековья. Ab Origine. Археолого-этнографический сборник Института гуманитарных исследований ТюмГУ 10: 24–43.
- Zeng, Tian C. – Vyazov, Leonid. A. – Kim, Alexander et al. 2025: Ancient DNA reveals the prehistory of the Uralic and Yeniseian peoples. Nature 644: 122–132. <https://doi.org/10.1038/s41586-025-09189-3>

DEBRECEN MÚLTJÁBÓL ÉS JELENÉBŐL

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/303>

Bevezető

D. Rácz István

főszerkesztő

A *Debreceni Szemle* régi hagyománya, hogy külön rovatban közli a névadó város múltjával és jelenével foglalkozó írásokat. Legutóbb az ez évi 2. számban olvashattunk a nemzetgyűlés debreceni megalakulásával kapcsolatos cikkeket, az 1. számban pedig a Csokonai Színház produkióit értékelték szerzőink. Mostani blokkunk az eddigieknél színesebb. Szándékunk ezúttal az volt, hogy megmutassuk: akkor ismerhetünk meg egy várost igazán, ha többféle módon közelítünk hozzá, többféle tükröt tartunk fel neki.

Kozma Gábor neve nem ismeretlen olvasóink előtt: legutóbb múlt évi 4. számunkban jelent meg alapos elemzése Debrecen településeggyüttes népességének változásairól az utóbbi évtizedekben. Mostani tanulmánya a 2010-es évtizedre és a debreceni lakótelepek demográfiai változásaira irányítja a figyelmünket. Hogyan változott ezeknek a hatalmas városrészeknek a korösszetétele? Hogyan alakult az ott élők iskolai végzettsége? Milyen arányban élnek itt külföldiek? Aki kíváncsi mindezekre és a változások okaira, Kozma Gábor cikkében megtalálja a választ.

Nyul Imrét sem kell bemutatnunk azoknak, akik rendszeresen forgatják lapunkat. Ismerjük persze a debreceni kertségeket bemutató könyvsorozatról is, de a *Debreceni Szemlé*ben a város építészettörténetének jelentős alakjait mutatja be, ismert és elfeledett személyiségeket egyaránt: olvashattuk cikkeit Stegmüller Árpádról, vári Szabó Tiborról, Horváth Jánosról. Írásai méltán népszerűek: tudományos pontossággal, óriási gyűjtőmunka nyomán készültek, egyszersmind olvasmányosak és gazdagon illusztráltak. Mostani írása Ary Lajosról, Debrecen egykori főszámvevőjéről szól a tőle megszokott alapossággal.

A két tudományos igényű tanulmány előtt olyan írást talál az olvasó, amely szokatlan a folyóiratban: Czellárné Csiba Judit személyes hangú beszámolóját arról, hogy negyven évnyi külföldi távollét után visszatérve milyennek látja Debrecent, hogyan éli meg a változásokat. Mi magunk biztattuk a szerzőt ennek megírására, mert úgy gondolta a szerkesztőség: mindig vannak olyan jellemzői is egy városnak, amelyeket sem a demográfia, sem a történettudomány nem tud megragadni, csak az egyéni tapasztalatokon keresztül lehet megjeleníteni.

Természetesen időről időre találkozhatunk olyan rendezvényekkel, amelyek a város önképének alakulásához járulnak hozzá. Ilyen volt ez év szeptemberében az Örökségünk Debrecen helytörténeti konferencia, amelynek középpontjában Borsos József születésének 150. évfordulója állt: a legtöbb előadás a kiemelkedő építész és műszaki tanácsos életművéről szólt. A Debrecen-blokkot a konferencia szervezőjének, Horváth Péternek a beszámolója zárja erről a rendezvényről.

Négy évtized után: Újra Debrecen!

Czellárné Csiba Judit

fordító, újságíró, Genfi Magyar Értesítő

Negyven évet éltem különböző országokban és csak nemrégiben tértem véglegesen haza: Debrecenbe. Hogy miért költöztem haza? Talán az indokról nem is kell beszélnem, hiszen az idő telik, és egyszer csak valami hazahúz. De nem mindenki gondolkodik így.

Megdöbbenésemre azzal szembesültem megérkeztemkor, hogy néhány ismerősöm, sőt barátom is csodálkozva, értetlenül, szinte gyanakodva nézett rám a hír hallatán, hogy Svájcból hazaköltöztem. Fájó volt a szembesülés, hogy nem értik, nem fogadják természetesen a hírt. Ám még érthetlenebb volt a helyzet, amikor banki ügyeimet intézve, a fiatal adminisztrátor lány gúnyolódva kifakadt: „Nahát, ilyet! Ha én egyszer ott lennék, soha vissza nem jönnék!” – Mondja – kérdeztem tőle halkán –, ha nem haragszik, megkérdezném, hány nyelvet beszél a magyaron kívül? Tudja-e, hogy egy másik országban magát senki nem várja? Tudja-e, hogy ott magának nincs ismerőse, nincs barátja, nem ismeri sem a szokásokat, sem az élet hétköznapijait? Tudja-e, hogy végtelenül egyedül lenne, ha ott lesz? Ezzel meg kell birkóznia, talán évekbe kerülhet, és lehet, hogy nem sikerül!

De nem folytattam a beszélgetést, a hölgy nyilván nem ismerte azt az érzést, amit Tamási Áron olyan magától értetődően fogalmazott meg: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

Én valamikor, réges-régen tizennyolc évesen jártam életemben először Debrecenben, itt kezdtem egyetemi tanulmányaimat az egykori nevén Kossuth Lajos Tudományegyetemen, itt szereztem diplomát, doktorátust, majd itt dolgoztam egészen addig, míg férjem kiküldetése miatt külföldre kellett költöznöm. Budapesten érettségiztem egy szigorú, katolikus gimnáziumban, ahol meglehetősen zárt környezetben éltem, ami szerencsére megvédett a külvilág diktatórikus rendszerétől, és csak a tudásra, nevelésre koncentrált.

A főváros után Debrecen poros, nagy falunak látszott, ahol az akkor Vöröshadsereg útnak nevezett főutcán végigmenve sem fák, sem bokrok nem vidították az embereket. Mindössze tizennyolc évesen, senkit nem ismerve, egyedül porosz-kálva lépegettem a szürke ismeretlenben, s egyetlen dolog volt, ami vigasztalt: az út végén kimagasló Nagytemplom, mely két hatalmas, mesebelinek tűnő tornyával égnek emelkedve reményt sugárzott, mintha azt súgta volna: „Ne félj, itthon vagy, itt itthon leszel, én nem változom, várok, vártalak!”

Ma már senki nem emlékszik talán a Vöröshadsereg utca névre, hiszen a sétáló utcává vált Piac utca visszakapta eredeti nevét, s fák, virágok, szökőkutak, terek övezik a sokszínű napi forgatagot. Hangulatos kávéházak, különböző nemzetiségű éttermek sokasága várja a debreceni polgárokat és a ki tudja hányféle

országból érkező diákokat, turistákat. A hatvanas- hetvenes évek kemény szocializmusában azonban nem sűrűn fordultak meg külföldi diákok a debreceni Kossuth Egyetemen, hacsak nem vietnámiak vagy az Orvostudományi Egyetemen egy-két úgynevezett baráti afrikai országból származó diák. A Vöröshadsereg útján volt néhány étterem, jóllehet majdnem mindenütt ugyanaz volt az étlapon. De ha az ember fiatal, és nem tudja, hogy létezhet más is, boldog, ha étterembe mehet.

Akkoriban a Hal köz valóban kiérdemelte a nevét, hiszen igazi halpiac volt a téren, és a piac sarkán egy kis halászcserda hívogatta a vendégeket. Bár a berendezés mai szemmel tekintve szegényes lehetett, ám a pincér kedves volt, a pizt-ráng finom, és királynak éreztük magunkat. Akkor még létezett a Kinizsi Söröző. Nevezetes hely volt, mivel vasárnap délelőttönként egy sörzenét játszó idős zenész volt a látványosság, aki zenélés közben el-elszundikált. Nagy sikere volt, odajárogatott a fiatalság sörözni – ennivalóra nem emlékszem, nyilván nemigen volt erre pénzünk. A Nagyerdő akkor is a szórakozásokat rejtette, a Régi Vigadó, az Új Vigadó (ami ma már nem létezik), a VAOSZ, ahol még táncolni is lehetett, feledtette a ránk telepedő, korlátokat szabó világot.

Életem központja a Kossuth Egyetem volt. Akkoriban minden egyetem külön szervezet volt, nem úgy, mint napjainkban, amikor a Debreceni Egyetem tizenhárom karból álló egység, ahol több mint harmincezer diák tanul. Bizony nemigen voltak közös rendezvények, zárt volt az egyes karok, szakok, intézmények világa, s keveset tudtunk egymásról mi, diákok is. Sokkal kisebb létszámmal, sokkal kevesebb szakkal rendelkeztek akkoriban, mint a mai, sokfelé ágazó, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, százharmincnégy különböző országból érkező diákokat fogadó Debreceni Egyetem. Elképzelhetetlen lenne a mai világban, hogy egykor erős volt az egypárti irányítás, még az egyetemen belül is, és megszabta a szakmai kapcsolatokat, irányokat, beleértve a tudományos kutatását is.

Diákkoromban nemcsak képletesen élt távol egymástól a Kossuth Egyetem diáksága az Orvostudományi Egyetem világától, de a valóságban is egy vaskos betonfal választotta el a két egyetemet egymástól. Ám a diák akkor is diák volt, s mivel közelebb volt a Klinikán keresztül eljutni a Benczúr utcai Kossuth Kollégiumba – ahol ma a TEVA gyár található –, így az egyetemisták hatalmas lyukat vágtak este a kőfalon, amit újra és újra befalaztattak az egyetemi hatalmasságok. Évekig folyt ez az értelmetlen kibontás-befalazás, mintha valami abszurd Kőműves Kelemen éledt volna újra, csak szocialista módra. Ki is merte volna akkor azt gondolni, hogy a két intézmény majd egységes egyetem lesz valamikor, ahol modern, minden igényt kielégítő épületek segítik az oktatást, a gyógyítást, a kutatást, és neves elődeinket megörökítő szobrok díszítik majd az egyetem bejáratát, a Klinikai területét!

Össze sem lehet hasonlítani a mai egyetemista életet a hetvenes évek vilá-gával, hiszen el sem tudják képzelni a mai, szabadon utazgató, véleményt bárhol, bármikor nyilvánító fiatalok, mennyire irányított is volt az egyetemi élet abban a

korban. Talán álmukban se hiszik a mai egyetemisták, hogy dialektikus materializmusból, tudományos szocializmusból kellett mindenkinek kötelezően vizsgáznia, s még a doktori szakmai vizsga mellett is kötelező volt ezen tárgyak egyikéből választanunk. Voltak nagyhangú funkcionáriusok, félelmetes titkárok, akik mindenütt jelen voltak, és bizony meghurcolták azt a társunkat, aki a finn Mannerheim tábornok katonai képességeit dicsérte egy történelmi szemináriumon. De a fiatalság nem mindig tűri a rákényszerített szabályokat, így hát voltak bátrak akkor is, pedig az veszélyekkel járt.

Egy napon szovjet küldöttség érkezett a városba, s az éjszaka folyamán az egyetem, a kollégiumok és a város nevezetes intézményeinek ajtóira, még a Nagytemploméra is, valakik felfestették lemoshatatlan festékekkel a híres 56-os mondatot oroszul: „Ruszkik, menjetek haza!” Hatalmas nyomozás kezdődött, kihallgatás kihallgatás után zajlott, de valahogyan nem derült ki soha, kik is voltak ezek a bátor tettesek.

Emlékezetes esemény volt, amikor az egyetemi templom lépcsőin, a bejárat ajtaja előtt Sophoklész Antigonéját adták elő tehetséges társaink. Óriási élmény volt, üzenete talán mindenkit megfogott: Ne a hatalomnak, ne a kényszernek engedjünk, hanem emberi érzéseinkre hallgassunk!

De nehogy azt higgye valaki is, hogy tudást nem kaptunk akkor! Én orosz-latin majd görög szakra jártam, és kiváló, szakterületüket mélységesen ismerő, felejtethetetlen tanáraink voltak, akik nemcsak hogy szakmai tudásban, hanem viselkedésben, műveltségben, még öltözködésben is kitűntek a funkcionárius percerberkéik közül, és önálló véleményre, a tudomány szabadságára és fontosságára neveltek. Az egyetem egész életem nagyon fontos meghatározója lett, itt szereztem azt a tudást, mellyel szakmai pályafutásomat Svájcban folytathattam. Büszke vagyok és hálás mindenért, amit az egyetememtől kaptam, de különösen arra, hogy amikor a Genfi Nemzetközi Iskola tanári állására pályáztam, azt mondta nekem az Idegen Nyelvek Karának vezetője: „Rendben van a pályázata, Hölgem, de nekünk a maga papírjai, melyek magyarul vannak, semmit nem mondanak, a dokumentumok fordítása pedig nekünk nem elég! Tudna valami olyan papírt mutatni nekem, ami egy számomra is érthető nyelven van?” Ekkor a latin nyelvű kisdoktori oklevelemet nyújtottam át neki, amit ő elégedetten elfogadott mondván: „Áh ? Latinul ? No, ez már jó!”

Visszatérve a régi és új Debrecenre, egykor a Csapó utca szürke kis utca volt. Akkoriban, a Dollár-ház előtt indult egy kis villamos, onnan, ahol most hangulatos kávézó, virágpiac és ünnepek alkalmával vidám forgatag, kiállítás, eszemiszom, zsibongó élet folyik. Vajon tudja-e valaki is ma, mi is volt az a Dollár-ház? Nevetségesnek hangzik, de így volt: azért volt Dollár-ház a neve, mert csak azok vehettek ott lakást, akiknek volt valutájuk. Hogy kiknek volt erre lehetőségük a szocializmusban? Nem tudom; talán rokonaik éltek Nyugaton, talán örökölték?

Négy évtized után megérkezvén Debrecenbe, különösen lenyűgözött a város sokszínű kulturális és vallási élete, az, hogy mennyire nyitott, mennyire szerteágazóan

befogadó a légkör. Különösen meghatott a virágvasárnapi körmenet, az, hogy milyen sokan vettek részt ezen a szertartáson, az, hogy minden egyház külön állomáson, de közös egységben énekelt, imádkozott, és mindez az utcán történt, megható, megdöbentő nyitottsággal, természetességgel! Még soha nem vettem részt ilyen lenyűgöző körmeneten! Az én fiatal koromban, még csak álmodni sem lehetett ilyen vallási megmozdulásról a nyilvánosság előtt! Akkoriban nem lehetett ilyesmit szervezni, rendezni! A másik nagy élményem a zsinagóga volt, hiszen soha nem jártam ott egykor diákként. A szocializmusban minden vallási intézmény tevékenysége csak szigorúan zárt körben működhetett. De most megtekinthettem, megcsodálhattam az épületet, szakértő magyarázatokkal megismerhettem a belső vallási életet, szinte családias légkör fogadott, meghívtak kiállításokra, előadásokra, ünnepi estekre, és azóta is örömmel veszek részt minden rendezvényen.

Talán a legnagyobb csoda számomra mégis a Csokonai Színház újjá varázsolt épülete volt, ami valódi palota, a színjáték szimbóluma, és hívogatóan szép. Be-bekukkantok oda még akkor is, ha nincs előadás, olvasgatom a műsort, kávézom, és az előadásokon gondolkodom: vajon lesz-e olyan, mint régen, mint diákkoromban? Amit eddig láttam, annak alapján kimondhatom: igen, lesz!

Szerettem mindig a Nagyerdőt, egykori fiatalként most még jobban csodálom, hiszen olyan sok esemény van manapság, hogy nem is tudom, melyiken vegyek részt. Vagy sporteseményt nézzek? Vagy koncerten vegyek részt? Vagy úszni menjek? Vagy gyógyfürdőzzem? Az egyik kedves helyem a piac, a Nagy Piac, ahol mindenki megfordul, ahol megérzed a város hétköznapi lelkét, megismered gondjait és napi örömeit. Ma ez már vásárcsarnok, igazi modern vásár lett az egykori régi vágású piacból, ahol valaha élő állatot is lehetett kapni.

Persze vannak dolgok, amiken változtatni kellene, hogy ne csak a szépet említsem meg, hanem azt is, ami régen is bántóan rossz volt, és most is az. Az állomáson nagyon nehéz feljönni csomagokkal! De hiszen ide várjuk, itt várjuk a turistákat, öregeket, fiatalokat, és bizony az első benyomás nagyon számít. Mi lenne, ha legalább egy rámpa segítené a fel-lejövételt?

Egészében mégis világvárosi színvonalat látok. Az élet pezseg, a város a messze jövőre tekint, és nagyon jó! Persze mindig vannak elégedetlenek, hiszen nem vagyunk egyformák. Különös eset történt a minap, amint a két kis – Amerikában élő – unokámmal eszegettem egy helyi étteremben. A mellettünk lévő asztalnál egy fiatalember hangosan elégedetlenkedett, hogy itt, Debrecenben minden rossz, és hosszasan kritizált mindent. Egyszer csak megszólalt a tízéves unokám: „De hát Nagyika, miért mond ilyet ez a fiú? Hiszen Debrecen nagyon szép és jó hely!” Erre a felszolgáló pincér megkérdezte: „Mondd meg nekem, hogy mi az, ami tetszett neked Debrecenben?” Erre mindkét kislány egyszerre válaszolta: MINDEN !

Gondolkodva lépkedem a virággal teli Piac utcán, vajon mi vár itt rám ennyi év után, újra Debrecenben? És a sárga két torony most is azt sugallja: Vártalak! Megvártalak!

A Debreceni lakótelepek demográfiai mutatóinak változása a 2010-es évtizedben

Kozma Gábor

geográfus, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, TTK,
Földtudományi Intézet

Absztrakt: A tanulmány célja, hogy a 2011-es és 2022-es népszámlálások adatainak a felhasználásával megvizsgálja a debreceni lakótelepek demográfiai helyzetének az átalakulását. Összességében elmondható, hogy ezen városrészek kedvezőtlenebb népesedési viszonyokat mutatnak a városi átlagnál, ugyanakkor koruk, megközelíthetőségük, valamint a belvárostól és a felsőoktatási intézményektől való távolságuk alapján jelentős különbségek állapíthatók meg közöttük is.

Kulcsszavak: Debrecen, lakótelepek, lakosságszám-változás, korösszetétel, végzettségi viszonyok

Bevezetés

A szocialista időszak városépítészetének egyik leglátványosabb elemének tekinthető a lakótelepek felépítése, amelynek célja kettős volt (Czimre K. 2002; Csizmady A., 2005; Egedy T. 2000a; Kovács Z. – Douglas M. 1996; Paládi-Kovács A. 2020; Szívós E., 2020; Tătar C.F. 2020). Egyrészt így próbálták meg az iparosítás munkaerőigényének biztosítása érdekében városokba áramló népesség lakásigényét a leggyorsabban kielégíteni, másrészt – mivel a megépült ingatlanok minősége a legtöbb esetben magasabb volt, mint a korábbi lakásoké – lehetőség nyílt a lakosság életszínvonalának az emelésére is.

Ennek szellemében 1945 után Magyarországon is egyre nagyobb figyelmet kapott az ingatlanfejlesztések ezen fajtája, és elsősorban az 1961 és 1975 közötti első, valamint az 1975 és 1990 közötti második lakásépítési program keretében tervbe vett több mint 1 millió lakás jelentős részét lakótelepeken kellett felépíteni. A fejlesztések hátterét alapvetően a Szovjetunióból átvett technológia jelentette, amelynek alkalmazása érdekében az 1960-as évek második és az 1970-es évek első felében Budapesten és a nagyobb vidéki megyeszékhelyeken (pl. Szeged, Debrecen, Pécs, Miskolc, Győr) felépültek a saját településüket, illetve a környező városokat is ellátó házgyárak. A fenti folyamatok eredményeként a 1960 és 1990 között Magyarországon felépült kb. 2.000.000 lakás közül több, mint 700.000 darab helyezkedett el lakótelepeken (1. táblázat)

Az érintett folyamat az 1960-as évektől kezdve Debrecenben is igen markánsan jelentkezett (Béres Cs., 1979; Kozma G. 2016, Lázár I. et al. 2024; Szegedi S. et al. 2014), és az 1990-es évtized folyamatait mutatta be Kozma G.

(2004) tanulmánya. Ennek szellemében mostani cikk célja a 2010-es években a lakótelepek társadalmában végbement változások bemutatása, az egyes lakótelepek közötti különbségek felvázolása, és az ezek mögött álló okok feltárása

1. táblázat A Magyarország 1960 és 1990 között épült lakások jelleg szerinti megoszlása

építési év	felépült lakás (db)	lakótelepi lakás (db)	lakótelepi lakások aránya (%)
1960-1969	579.570	109.555	18,9
1970-1979	828.900	335.800	40,5
1980-1989	683.506	255.454	37,4
összesen	2.091.976	700.809	33,5

Forrás: Egedy, 2000b

A felhasznált adatbázisok és módszerek

A tanulmány legfontosabb adatbázisát a 2011-es és 2022-es népszámlálások számlálókörzeti adatai jelentették, amely több szempontból is pontosabb és részletesebb következtetések levonását tette lehetővé, mint a 2000-es évek közepétől elkészült városfejlesztési dokumentumok (Integrált Városfejlesztési Stratégia, Integrált Településfejlesztési Stratégia) a lakótelepekre vonatkozó elemzései. Egyrészt a lakótelep besorolású városrészekben több esetben is fekszenek olyan telektömbök, amelyek családi házas beépítésűek, és ezeket a számlálókörzeti beosztás figyelembevételével sikerült kizárni az elemzésből (pl. Vénkert városrész déli peremén a Honvéd utca környéke). Másrészt az ún. Hagyományos beépítésű belső lakóterületek egy része is házgyári beépítésű, és ezeket elemzésben figyelembe tudtam venni (pl. Kandia városrész Klaipeda és Kandia utca közötti tömbje). Harmadrészt egy-egy lakótelep besorolású városrész gyakran eltérő időben épült egységekből áll össze (pl. Libakert városrész Honvéd utca által elválasztott északi régebbi és déli újabb tömbje), és ezek elkülönítése is lehetővé vált.

A korábban említett városfejlesztési dokumentumokban a lakótelepek városrész csoportba sorolják be a Sestakertet, emellett Debrecen egyéb részein is találhatók még ilyen jellegű/beépítésű épülettömbök (pl. Kassai út városból kivezető szakasza, Belváros déli része). Ezek esetében azonban egy-egy számlálókörzetben egyidejűleg fordult elő lakótelepszerű, illetve társasházszerű beépítési mód, így elkülönítésükre nem nyílt lehetőség. A fentiek figyelembevételével összesen 16 darab területi egység vizsgálatát tudtam elvégezni (1. ábra), amelyek különböző időpontokban épültek (2. táblázat). Jelentőségüket jól mutatja, hogy 2022-ben összesen 27.050 db lakott lakás helyezkedett el a területükön, amely a város összes lakott lakásának közel 31%-át jelentette.

1. ábra A vizsgálatba bevont területi egységek városon belüli elhelyezkedése
Forrás: saját szerkesztés

Az elemzés során egyrészt a vizsgálatba bevont lakótelepek összesített adatait hasonlítottam a városi értékhez/átlaghoz (a táblázatok utolsó sorában ezt jelenti a Debrecen érték), és így mutattam rá a legfontosabb tendenciákra. Másrészt a táblázatokban a 16 lakótelep értékeit külön is feltüntettem, és a különbségek bemutatása mellett a Következtetések alfejezetben igyekeztem feltárni az eltérések mögött álló okokat is.

2. táblázat A vizsgálatba bevont területi egységek, építési idejük és az ott található lakott lakások száma 2022-ben

sor-szám	területi egység neve (IVS/ITS/FVS-körzet)	építési időszak	lakott lakások száma (db)
1.	Burgundia (Csapó utcai házsor)	1970-es évek	309
2.	Dobozikert – kelet (Fényes udvar)	1960-as évek II. fele, 1970-es évek I. fele	1.335
3.	Dobozikert – nyugat (régí építésű rész)	1960-as évek	707
4.	Epreskert	1960-as évek	589
5.	Ispotály	1960-as évek	800
6.	Kandia (Klaipeda utcai háztömb)	1970-es évek	367
7.	Libakert – észak (régí építésű rész)	1960-as évek	1.565
8.	Libakert – dél (új építésű rész)	1970-es évek	891
9.	Péterfia (Darabos utcai házsor)	1970-es évek	869
10.	Sóház	1950-es évek II. fele, 1960-as évek I. fele	509
11.	Szentlászlófalva (Csapó utcai házsor)	1970-es évek	558
12.	Tócóskert	1980-as évek	6.773
13.	Tócóvölgy	1980-as évek II. fele, 1990-es évek I. fele	1.594
14.	Újkert	1970-es évek II. fele, 1980-as évek I. fele	6.395
15.	Vénkert	1970-es évek	2.880
16.	Wesselényi	1990-es évek I. fele	909

Forrás: a 2011 és 2022-es népszámlálás számlálókörzeti adatai

Eredmények

A vizsgált terület lakosságát elemezve 2011 és 2022 között csökkenést lehet megfigyelni (3. táblázat), ennek mértéke (csaknem 20%) azonban lényegesen felülmúlta a városi értéket. Növekedés egyedül a Sóház városrészben ment végbe, amely azzal magyarázható, hogy az itteni ingatlanfejlesztések (pl. emelet-ráépítés) következtében kb. 15%-kal nőtt a lakások száma, és ez népességszám-emelkedéséhez vezetett. A legkisebb mértékű visszaesés Dobozikert Fényes udvari, Szentlászlófalva Csapó utcai részére és a Libakertre volt jellemző, míg a

legnagyobb mértékű csökkenést Dobozikert nyugati része, az Ispotály, az Újkert és a Vénkert szenvedte el. A lakosság elmúlt évtizedbeli mozgását tekintve megállapítható, hogy a 2010 óta beköltözők aránya kisebb volt, mint a városi adat. A legmagasabb értékek az Ispotály és Sóház lakótelepekre (az utóbbi esetben már említettem az okot), a Kandia városrész Klaipeda utcai háztömbjére, valamint a Libakert régebbi építésű részére voltak jellemzőek, míg az ellenkező végletet a Tócsóskert, a Tócsóvölgy, az Epreskert és az Újkert jelentette.

3. táblázat A lakónépesség-számának változása 2011 és 2022 között a vizsgálatba bevont lakótelepeken

területi egység neve	2011 (fő)	2022 (fő)	2022/2011 (%)	A
Burgundia (Csapó utcai házsor)	754	594	78,8	51,0
Dobozikert – kelet (Fényes udvar)	3.164	2.704	85,5	51,7
Dobozikert – nyugat (régi építésű rész)	1.457	1.165	80,0	52,4
Epreskert	1.577	1.289	81,7	44,9
Ispotály	1.733	1.404	81,0	56,9
Kandia (Klaipeda utcai háztömb)	846	705	83,3	54,2
Libakert – dél (új építésű rész)	1.917	1.695	88,4	47,0
Libakert – észak (régi építésű rész)	2.953	2.549	86,3	58,3
Péterfia (Darabos utcai házsor)	1.865	1.575	84,5	50,0
Sóház	741	824	111,2	65,9
Szentlászlófalva (Csapó utcai házsor)	1.212	1.066	88,0	54,0
Tócsóskert	17.000	14.269	83,9	45,0
Tócsóvölgy	4.298	3.619	84,2	43,2
Újkert	16.115	12.488	77,5	44,4
Vénkert	7.390	5.721	77,4	49,2
Wesselényi	2.140	1.761	82,3	49,7
összesen	65.469	54.220	82,8	47,7
Debrecen	211.320	199.858	94,6	49,7

A – a 2022-es lakónépességből a 2010 óta odaköltözők aránya (%)

Forrás: a 2011 és 2022-es népszámlálás számlálókörzeti adatai

A népesség korösszetételének vizsgálata során a legtöbb esetben a különböző korcsoportok lakónépességből való arányát, illetve az öregedési indexet (65-x évesek száma/0-14 évesek száma) elemzik, véleményem szerint ugyanakkor

legalább ilyen fontos az abszolút számok bemutatása is, különös tekintettel arra, hogy a legtöbb vizsgált egységben csökkent a lakosságszám.

4. táblázat Az egyes korcsoportokba tartozók számának változása 2011 és 2022 között a vizsgálatba bevont lakótelepeken (fő)

	0-14 év		65-x év		2022/2011 (%)	
	2011	2022	2011	2022	0-14	65-x
Burgundia (Csapó utcai házsor)	78	52	149	134	66,7	89,9
Dobozikert-kelet (Fényes udvar)	442	302	604	540	68,3	89,4
Dobozikert-nyugat (régí építésű rész)	146	90	334	296	61,6	88,6
Epreskert	258	148	78	150	57,4	192,3
Ispotály	193	132	436	371	68,4	85,1
Kandia (Klaipeda utcai háztömb)	60	80	179	155	133,3	86,6
Libakert-dél (új építésű rész)	204	186	397	434	91,2	109,3
Libakert-észak (régí építésű rész)	229	180	902	615	78,6	68,2
Péterfia (Darabos utcai házsor)	163	106	352	429	65,0	121,9
Sóház	52	71	185	171	136,5	92,4
Szentlászlófalva (Csapó utcai házsor)	137	97	276	254	70,8	92,0
Tócóskert	2.193	1.732	1.601	2.906	79,0	181,5
Tócóvölgy	594	488	226	490	82,2	216,8
Újkert	1.854	1.135	2.111	3.140	61,2	148,7
Vénkert	941	582	1.249	1.261	61,8	101,0
Wesselényi	302	195	254	395	64,6	155,5
összesen	7.888	5.727	9.333	11.741	72,6	125,8
Debrecen	28.116	26.331	31.906	40.526	93,7	127,0

Forrás: a 2011 és 2022-es népszámlálás számlálókörzeti adatai

Az abszolút számokat tekintve (4. táblázat) lakótelepi szinten a 0-14 éves korosztálynál jelentős csökkenés, míg a 65-x éves korosztálynál nagyjából ugyanolyan mértékű növekedés volt tapasztalható. A városi értékkel összehasonlítva az utóbbi esetben nem figyelhető meg jelentős különbség, a fiatalok vonatkozásában azonban sokkal nagyobb arányú volt a csökkenés. A fiatalok csoportjánál 10 lakótelepen a visszaesés nagyobb volt, mint az átlag (ez különösen jelentős volt Dobozikert régi építésű részén, az Epreskertben, az Újkertben és a Vénkertben), és abszolút növekedés csak két esetben (Sóház és Kandia) volt tapasztalható. Az idősek vonatkozásában 50-50%-ban voltak növekedést és csökkenést felmutató lakótelepek, az átlagot ugyanakkor csak öt városrész (Epreskert, Tócóskert, Tócóvölgy, Újkert, Wesselényi) értéke haladta meg.

A korösszetételt komplex módon tükröző öregedési index (5. táblázat) esetében összességében a lakótelepek kedvezőtlen állapota, valamint a helyzet elmúlt évtizedbeli romlása állapítható meg: egyrészt az érték már 2011-ben is magasabb volt, mint a városi átlag, másrészt 2011 és 2022 között további, igen nagymértékű emelkedés volt tapasztalható. 2011-ben még négy lakótelepen (Epreskert, Tócsókert, Tócsóvölgy, Wesselényi) volt nagyobb a fiatalok aránya, mint az időskorúaké, 2022-ben ugyanakkor már nem volt ilyen városrész (a folyamat hátterében elsősorban az időskorúak arányának emelkedése állt). Az értékekben javulást mindössze három városrészben (Libakert-észak, Kandia, Sóház) lehetett megfigyelni, igaz ugyanakkor az is, hogy 2011-ben még ezekben volt a legmagasabb az index. A legjobb helyzetben (2,0 alatti értékkel) 2022-ben Fényes udvar, Epreskert, Tócsókert, Tócsóvölgy és a Klaipeda utcai háztömb (Kandia városrész) volt, míg az ellenkező végletet (3,0 feletti érték) Dobozi-kert és Libakert régebbi építésű része, valamint a Darabos utcán elhelyezkedő lakótelep jelentette.

5. táblázat A fiatal- és időskorúak arányának (%), valamint az öregedési indexnek (65-x korosztály aránya/0-14 éves korosztály aránya) a változása 2011 és 2022 között a vizsgálatba bevont lakótelepeken

	0-14 év		65-x év		öregedési index	
	2011	2022	2011	2022	2011	2022
Burgundia (Csapó utcai házsor)	10,3	8,8	19,8	22,6	1,91	2,58
Dobozikert-kelet (Fényes udvar)	14,0	11,2	19,1	20,0	1,37	1,79
Dobozikert-nyugat (rég. építésű rész)	10,0	7,7	22,9	25,4	2,29	3,29
Epreskert	16,4	11,5	4,9	11,6	0,30	1,01
Ispotály	11,1	9,4	25,2	26,4	2,26	2,81
Kandia (Klaipeda utcai háztömb)	7,1	11,3	21,2	22,0	2,98	1,94
Libakert-dél (új építésű rész)	10,6	11,0	20,7	25,6	1,95	2,33
Libakert-észak (rég. építésű rész)	7,8	7,1	30,5	24,1	3,94	3,42
Péterfia (Darabos utcai házsor)	8,7	6,7	18,9	27,2	2,16	4,05
Sóház	7,0	8,6	25,0	20,8	3,56	2,41
Szentlászlófalva (Csapó utcai házsor)	11,3	9,1	22,8	23,8	2,01	2,62
Tócsókert	12,9	12,1	9,4	20,4	0,73	1,68
Tócsóvölgy	13,8	13,5	5,3	13,5	0,38	1,00
Újkert	11,5	9,1	13,1	25,1	1,14	2,77
Vénkert	12,7	10,2	16,9	22,0	1,33	2,17
Wesselényi	14,1	11,1	11,9	22,4	0,84	2,03
összesen	12,0	10,4	14,3	22,0	1,19	2,11
Debrecen	13,3	13,2	15,1	20,3	1,13	1,54

Forrás: a 2011 és 2022-es népszámlálás számlálókörzeti adatai

A 2010-es évtized elején tapasztalható csökkenés után az évtized második felében már emelkedett a Debreceni Egyetem hallgatói létszáma (2011 – 32359 fő, 2016 – 26767 fő, 2022 – 29777 fő), akik között egyre nagyobb arányt képviselnek a külföldi hallgatók (2011 – 10,3%, 2016 – 16,2%, 2022 – 24,4%). Az ő jelenlétük jelentős mértékben átalakíthatja egy-egy városrész arculatát (a jelen-

séget nevezik studentifikációnak – pl. Gyüre J. et al. 2013; Bence M. et al. 2018; Sood, A – Vicino, T. J. 2024) így jogosan merül fel a kérdés, mennyire vannak jelen a lakótelepek társadalmában (a gazdaságfejlesztéshez kapcsolódó vendégmunkás-beáramlás a népszámlálás után vált hangsúlyossá, így ennek hatása 2022-ben még nem volt mérhető). A népszámlálások során három ilyen adat került felmérésre (külföldi állampolgárok száma, külföldön születettek száma, az előző lakóhelyük külföldön volt lakók száma), és az elemzés során az ezen értékek átlagából számolt, ún. külföldi affiliációval rendelkezők száma mutatót használtam.

6. táblázat A külföldi affiliációval rendelkezők adatai és azok változása 2011 és 2022 között a vizsgálatba bevont lakótelepeken

	A			C	
	2011 (fő)	2022 (fő)	B	2011	2022
Burgundia (Csapó utcai házsor)	15	34	228,9	2,0	5,8
Dobozikert-kelet (Fényes udvar)	66	109	164,3	2,1	4,0
Dobozikert-nyugat (rég. építésű rész)	26	44	165,8	1,8	3,7
Epreskert	21	26	125,8	1,3	2,0
Ispotály	42	72	170,6	2,4	5,1
Kandia (Klaipeda utcai háztömb)	31	33	106,5	3,7	4,7
Libakert-dél (új építésű rész)	38	100	260,0	2,0	5,9
Libakert-észak (rég. építésű rész)	164	260	158,9	5,5	10,2
Péterfia (Darabos utcai házsor)	68	147	217,2	3,6	9,3
Sóház	15	36	234,8	2,1	4,4
Szentlászlófalva (Csapó utcai házsor)	22	46	204,5	1,8	4,3
Tócsokert	924	347	37,5	5,4	2,4
Tócsóvölgy	203	68	33,3	4,7	1,9
Újkert	335	641	191,6	2,1	5,1
Vénkert	201	256	127,0	2,7	4,5
Wesselényi	33	92	277,0	1,6	5,2
összesen	2.216	2.349	106,0	3,4	4,3
Debrecen	7.126	9.874	138,6	3,4	4,9

A – a külföldi affiliációval rendelkezők száma, B – a külföldi affiliációval rendelkezők számának változása 2011 és 2022 között (%), C – a külföldi affiliációval rendelkezők összlakosságon belüli aránya (%)

Forrás: a 2011 és 2022-es népszámlálás számlálókörzeti adatai

Az adatokat elemezve (6. táblázat) igen ellentmondásos kép rajzolódik ki. Egyrészt az érintett társadalmi csoportba tartozók számának a növekedése 2011 és 2022 között a lakótelepeken kisebb volt, mint a városi átlag, és ennek következtében az összlakosságon belüli arányuk – szemben a 2011-es nagyjából hasonló értékkel – 2022-ben már elmaradt Debrecen értékétől. Másrészt ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy ez a tendencia alapvetően két lakótelep (Tócsokert és Tócsóvölgy) adatainak a nagymértékű csökkenésére vezethető vissza, és ezek figyelembevétele nélkül már kedvezőbbek lettek volna az értékek, mint a városi

átlag (véleményem szerint a csökkenés mögött – bár elképzelhető ilyen trend – a felmérés pontatlanságai is állhatnak). A növekedés üteme különösen nagymértékű volt a Wesselényi lakótelepen, a Sóház városrészben és a Libakert új építésű részén. A 2010-es évtizedben lejátszódó folyamatok eredményeként 2022-ben a külföldi affiliációval rendelkezők aránya a legmagasabb a Libakertben és a Burgundia városrész Csapó utcai részében volt, míg a legalacsonyabb értékeket Tócsókertben, Tócsóvölgyben és az Epreskertben lehetett megfigyelni (az előző kettő városrész 2011-ben még a legmagasabb értékekkel rendelkezett).

7. táblázat A felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának és a 30 évnél idősebb lakosságból való arányának változása 2011 és 2022 között a vizsgálatba bevont lakótelepeken

	abszolút érték (fő)			relatív érték (%)	
	2011	2022	A	2011	2022
Burgundia (Csapó utcai házsor)	172	163	94,8	36,3	38,5
Dobozikert-kelet (Fényes udvar)	395	490	124,1	19,3	26,2
Dobozikert-nyugat (régí építésű rész)	275	283	102,9	27,4	33,4
Epreskert	166	190	114,5	19,0	21,2
Ispotály	312	290	92,9	25,4	28,3
Kandia (Klaipeda utcai háztömb)	219	203	92,7	41,6	42,7
Libakert-dél (új építésű rész)	400	444	111,0	30,7	37,2
Libakert-észak (régí építésű rész)	818	772	94,4	39,0	44,5
Péterfia (Darabos utcai házsor)	421	435	103,3	35,3	39,9
Sóház	122	199	163,1	23,6	33,6
Szentlászlófalva (Csapó utcai házsor)	244	274	112,3	30,2	38,3
Tócsókert	2.622	2.999	114,4	23,9	28,8
Tócsóvölgy	895	993	110,9	34,5	38,8
Újkert	3125	3092	98,9	30,1	34,8
Vénkert	1.267	1.331	105,1	26,5	33,8
Wesselényi	624	663	106,3	47,8	50,8
összesen	12.199	13.075	107,2	28,7	33,8
Debrecen	43.985	54.326	123,5	32,6	40,2

A – 2022/2011

Forrás: a 2011 és 2022-es népszámlálás számlálókörzeti adatai

A lakótelepek lakosságának végzettségi viszonyait tekintve szintén kedvezőtlen adatok és folyamatok figyelhetők meg (7. táblázat): egyrészt mind a két időpontban elmaradt ennek a mutatónak az értéke a városi átlagtól, másrészt a 2011 és 2022 közötti növekedés mértéke is kisebb volt annál. Az egyes lakótelepek helyzetét vizsgálva megállapítható, hogy öt esetben csökkent a felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma, míg jelentősebb, a lakótelepi átlagot jelentősen meghaladó növekedés csak a Fényes udvar és a Sóház városrészekben ment

végbe. A relatív értékeket vizsgálva a legjobb értékeket (40% feletti arány) a Wesselényi, a Kandia városrész Klaipeda utcai háztömbjén és Libakert régi beépítésű lakótelepén lehetett megfigyelni, míg az ellenkező végét (30% alatti adatok) volt jellemző a Fényes udvarra, az Epreskertre, a Tócoskertre és az Ispóty lakótelepre.

Következtetések – az adatok értékelése

Az előző fejezetben bemutatott adatokra támaszkodva az egyes mutatók vonatkozásában az alábbi fontosabb megállapítások vonhatók le. A lakónépesség számát tekintve általánosnak tekinthető a csökkenés, amelynek mértéke (egy, már korábban vázolt eset kivételével) minden városrészben meghaladta a városi átlagot, és magasabb volt, mint 10%. Ennek hátterében két tényező állt: egyrészt a lakosság fokozatos elöregedése miatt alacsonyabb volt a születések száma (ezt igazolja a 0-14 éves korcsoportba tartozók számának és arányának jelentős csökkenése). Másrészt ebben az időszakban a lakótelepek nem tartoztak Debrecen népszerű városrészei közé, amelyet jól mutat az a tény, hogy a 2010 óta beköltözők aránya kisebb volt, mint a városi érték.

A relatíve jobb helyzetben lévő (kisebb mértékű lakosságcsökkenést felmutató) lakótelepek közül Libakert régi beépítésű része és Szentlászlófalva Csapó utcai házsora esetében magyarázó tényezőként elsősorban a beköltözés említhető meg (ennek hátterében a közelben elhelyezkedő felsőoktatási intézmények hatása is állhat), míg Libakert-dél városrész a fiatalabb korszerkezetnek (a 0-14 éves korosztály alig csökkenő létszáma) köszönheti kedvezőbb adatát. A legnagyobb lakosságszám-csökkenést elszenvedő városrészek közül Dobozikert régebbi beépítésű része, Vénkert és Újkert esetében egyértelműen a születések alacsonyabb száma említhető meg (ezt mutatja a 0-14 éves korosztály értékének nagymértékű visszaesése), amelyhez Újkert esetében még a mérsékelt beköltözés is hozzájárult (ez utóbbi volt jellemző – valószínűleg a városközponttól és a felsőoktatási intézményektől való nagyobb távolság miatt az Epreskertre, a Tócoskertre és a Tócovölgyre is).

A lakótelepeken élő lakosság korösszetételére a jelentős elöregedés jellemző, amelyet a fiatakorúak arányának csökkenése, az időskorúak arányának emelkedése, és ennek következtében az öregedési index városi átlagnál nagyobb mértékű növekedése mutat. A lakótelepek közül a legjobb helyzetben lévő Tócoskert és Tócovölgy esetében a relatív fiatalság említhető meg: az 1980-as és 1990-es évtizedben épült házakba beköltözők még nem érték el a nyugdíjas kort, és a csökkenés ellenére a fiatakorúak aránya is igen magas maradt. Az Epreskert lakótelep 1990 előtt még szovjet laktanyaként működött, és csak a 2000-es évek elején megvalósult felújítás után költöztek ide döntő mértékben kisgyermekes családok.

A legrosszabb adatokkal rendelkező városrészek közül Libakert a város első igazi lakótelepének tekinthető, és az 1960/70-es években beköltöző szemé-

lyek jelentős része már elöregedett (az utóbbi évtizedben ugyanakkor – valószínűleg a kedvező fekvése miatt – már bizonyos fiatalodás is megfigyelhető). Szintén ebben az időszakban épült, és hasonló jellemzőkkel rendelkezik a Dobozikert régi építésű része, ahol azonban a 2010-es évtizedben még tovább folytatódott az elöregedés.

A lakótelepek külföldi affiliációval rendelkező lakosságának a 2022-es helyzetét – mint már korábban említettem – nagymértékben meghatározta a 2011-ben kedvező pozíciót betöltő Tócsókert és Tócsövölgy városrészek értékének nagymértékű visszaesése (2022-ben már a legalacsonyabb adatokkal rendelkeztek). Ez véleményem szerint a felmérés során elkövetett hibákkal magyarázható, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a városrészek felsőoktatási intézményeitől való nagyobb távolsága miatt tényleg elköltözött innen a külföldiek egy része. A harmadik alacsony értékkel rendelkező lakótelep (ez mind 2011-re, mind pedig 2022-re jellemző volt) az Epreskert, ahol szintén a távolság tekinthető a fő meghatározó tényezőnek.

A legmagasabb érték mind 2011-ben mind pedig 2022-ben a Libakert régebbi beépítésű részére volt jellemző, és ehhez csatlakozott 2022-ben a Libakert másik egysége és a Darabos utcai tömb. Az érintett városrészekről elmondható, hogy nagyjából egymás közelében helyezkednek el, és mind a városközpont, mint pedig a Debreceni Egyetem Egyetem téri campusa irányába jó közösségi közlekedési kapcsolatokkal rendelkeznek (az utóbbi kettőből a belváros gyalogos távolságra van), és valószínűleg ez indokolja népszerűségüket a külföldiek körében.

A lakosság végzettségi helyzetét tekintve a 2010-es évtizedben lényeges változások nem történtek. A legjobb adatokkal mind a két időpontban a Wesselényi lakótelep, a Libakert régebbi beépítésű része, valamint a Klaipeda utcai háztömb (Kandia városrész) rendelkezett. Az első esetében elmondható, hogy a Tócsövölgy lakótelep mellett ez volt a város második, emberi léptékű lakótelepe, de mivel annál közelebb helyezkedett el a városközponthoz, népszerűbb volt a magasabb végzettségűek körében. A Libakert a város első igazi lakótelepe volt, ahová az 1960/70-es években igen sok értelmiségi költözött, és ezen hagyomány/örökség hatása még ma is megfigyelhető. A Klaipeda utcai háztömb magas értéke számomra nehezen indokolható, elképzelhető, hogy a részben a városközponthoz való közelség a magyarázó tényező.

A legalacsonyabb értékek mögött álló okok igen sokrétűek. Az Epreskert felújított lakásait részben szociális bérlakásként hasznosították, és ennek tükrében nem meglepő az ott lakók alacsony iskolai végzettsége. A Fényes udvar Debrecen első házgyári elemekből épült lakótelepe volt, és teljesen sivár megjelenése miatt nem volt népszerű a magasabb végzettségűek körében. Az Ispotály lakótelep a vasútállomás közelében helyezkedik el, és mivel ez a környék a városlakók körében a magas bűnügyi fertőzöttségéről ismert (pl. <https://dehir.hu/debrecen/jobik-kozlekedes-kozlekedesbiztonsag/2021/12/08/>),

a magasabb végzettségűek nem szívesen költöztek ide. A Tócoskert a város utolsó klasszikus, házgyári elemekből épült lakótelepe volt, és részben ennek, részben pedig a közvetlen szomszédságában felépült Tócovölgy nagyobb vonzerejének köszönheti a lakosság alacsonyabb iskolai végzettségét (ebben az időszakban a lakótelepi lakások már nem voltak olyan népszerűek a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében, mint 10-15 évvel korábban, a nagy lakáshiány időszakában, emellett a négyemeletes épületekből álló Tócovölgy sokkal emberibb életfeltételeket biztosított a lakást kereső magasabb végzettségűek számára).

Összegzés

A tanulmány legfontosabb megállapításait az alábbiakban lehet összefoglalni. Az elmúlt évtizedben Debrecen lakótelepei a népesedési viszonyokat tekintve igen eltérő utat jártak be. Összességében elmondható, hogy demográfiai mutatóik (pl. a népességszám-változás mértéke, öregedési index, képzettségi viszonyok) rosszabbak, mint a városi átlag, ugyanakkor az egyes városrészek között jelentős különbségek figyelhetők meg. Az eltérések mögött többfajta tényező áll, amelyek közül az egyes lakótelepek építési ideje, közösségi közlekedési eszközökkel történő megközelíthetősége, a városközponttól és a felsőoktatási intézményektől való távolsága emelhető ki.

Felhasznált irodalom

- Béres Cs. (1979). *Lakótelep – kertes házak helyén*. Debrecen
- Bence M. – Nagy Gy. – Máté, J. K. (2018) A külföldi egyetemisták szabadidő-eltöltési és térhasználati mintázatai Szegeden. *Közép-Európai Közlemények*, 11(2), 54-66.
- Czimre, K (2002) Central European Euroregions in the Light of the EU Accession. In (szerk. Süli-Zakar I.) *Borders and Cross-Border Co-operations in the Central European Transformation Countries*, Debrecen, 176-183.
- Csizmady A. (2005). Panelvilág Közép-és Kelet-Európában. *Az elemző: Közép és kelet-európai politikai és gazdasági szemle*, 1(3), 115-132.
- Egedy T. (2000a). A lakótelepek helyzete Németország és Magyarország lakáspiacán. *Tér és Társadalom*, 14(2-3), 147-157.
- Egedy T. (2000b). A magyar lakótelepek helyzetének értékelése. *Földrajzi Értesítő*, 49(3-4), 265-283.
- Gyüre J. – Makkai B. – Trócsányi A. (2013) Az egyetemvárosiasodás kérdései a PTE nyugati campusa példáján. *Területfejlesztés és innováció*, 7(3), 25-33.
- Kovács Z. – Douglas M. (1996). A városépítés időzített bombája-avagy a magyar lakótelep-szindróma társadalomföldrajzi megközelítésben. *Földrajzi Értesítő*, 155(1-2), 101-117.
- Kozma G. (2004). A debreceni lakótelepek társadalmának átalakulása az 1990-es évtizedben. In (szerk. Barton G. – Dormány G.) *A magyar földrajz kurrens*

- eredményei.* Szegedi Tudományegyetem TTIK Természeti Földrajzi és Geo-informatikai Tanszék, Szeged, 1080-1089.
- Kozma G. (2016). *A debreceni lakóterületek II. világháború utáni fejlődésének társadalomföldrajzi vizsgálata.* Didakt Kiadó, Debrecen
- Lázár, I. – Hadnagy, I. – Bertalan-Balázs, B. – Bertalan, L. – Szegedi, S. (2024) Comparative examinations of wind speed and energy extrapolation methods using remotely sensed data—A case study from Hungary. *Energy Conversion and Management*, 24, 100760.
- Paládi-Kovács Á. (2020). *A telepszerű lakásépítés elterjedése a XX. század második felében Magyarországon.* DLA Mestermunkát kísérő értekezés, Pécs
- Sood, A. –Vicino, T. J. (2024) The politics of studentification: An analysis of the student housing debate in Boston. *Housing Policy Debate*, 34(5), 620-643.
- Szegedi, S – Tóth, T. – Lázár, I. (2014) Role of urban morphology in development of the excess in the city of Debrecen, Hungary. *Environmental Engineering and Management Journal*, 13(11), 2805-2808
- Szívós E. (2020) Kelet-Közép-Európa nagyvárosai a második világháborútól a 2000-es évekig: mai városfejlődésünk jelenkori gyökereiről. *Múltunk*, 65(4)., 4-70.
- Tătar, C.F. – Studzieniecki, T. – Czimre, K. – Penzes, J. (2020) Marketing awareness of cross-border destination – the case study of Bihor – Hajdú-Bihar Euroregion. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 28(1), 95–103

Ary Lajos, Debrecen város egykori „pénzügyminisztere”

Nyul Imre

helytörténész, nyugdíjas középiskolai tanár

Absztrakt: A csizmadiák leszármazottja, Ary Lajos 35 évig Debrecen város alkalmalmazásában állt. A legnehezebb időszakokban is nagy hozzáértéssel irányította, kezelte a város pénzügyeit. Szerette a művészeteket, festményeit a Déri Múzeumra hagyta. Sestakerti villáját Borsos József építésmérnök tervezte.

Kulcsszavak: Ary Lajos, főszámvevő, Debrecen, műgyűjtő, Ary-villa

Abstract: A descendant of bootmakers, Lajos Ary was employed by the city of Debrecen for 35 years. Even in the most difficult times, he managed the finances of the city with great competence. He loved arts and left his paintings to the Déri Museum. His villa in Sestakert was designed by the architect József Borsos.

Keywords: Lajos Ary, comptroller general, Debrecen, art collector, villa Ary

Ary Lajos a dányádi Ary (Ari) család leszármazottja. Ősei 1581-ben Rudolf királytól nyertek nemeslevelet, majd Báthory István fejedelemtől birtokadományt a Dányád nevű birtokra, innen ered a család előneve. A család debreceni őse, Péter 1762-ben költözött be Porcsalmáról.¹ Címerük leírása: „*kékben, zöld alapon álló pánczélos, veres-nadrágos és sárga-csizmás vitéz, jobbjában kivont kardot tart, a pajzs felső jobb sarkában fél ezüst-hold és a felső bal sarokban hatszögű aranycsillag ragyog. Sisakdísz: két veres, arany csilaggal megrakott sas-szárny között könyöklő s görbe kardot tartó pánczélos kar.*”² A fentieket erősíti, hogy a Debrecen szabad királyi városban lakó nemesek között az 1840. évi összeírásban szerepel Ary Lajos dédapja, Ari József, az 1847. évben pedig nagyapja, Ari Lajos neve is. Ary Lajos dédapja 1784-ben már Debrecenben született.³

¹ Herpay Gábor: Nemes családok Debreczenben. Debrecen, 1925. 21–22.

² Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. (Szerk. dr. Borovszky Samu) Budapest, 1900. 511.

³ A családnév a bejegyzésekben vegyesen fordul elő. Alapként a születési anyakönyvben szereplő formát használom, amennyiben később y-nal is megjelent a név, azt jelzem.

Ary Lajos Debrecenben összeházasodott nagyszülei Ari Lajos (1810–1879) csizmadiamester és Pozsár Sára (1815–1875), szülei pedig Ari (Ary) Károly (1844. december 2. Debrecen – 1910. május 10. Debrecen) csizmadiamester és Bereczki Julianna (1841. december 4. Debrecen – 1909. február 21. Debrecen) voltak. A család először az Árok utca 675. (ma Eötvös utca 31.), majd a Kút utca 3588., később a Csapó utca 17. szám alatt, a csizmadiacéh épületében élt.

Ary Károlynak négy gyermekéről van ismeretünk, akik megérték a felnőttkort: Ari Eszter (1869–1915), Ary József (1876–1947), Ari (Ary) Róza (1880–1947) és Ari (Ary) Lajos (1885–1950). Eszter férje Uri Imre csizmadiamester volt. Egy felnőttkort megélt lányukról tudunk. József folytatta apja mesterségét, csizmadiamester lett, majd városi becsüs. Első felesége Kulcsár Erzsébet volt. 1899-es házasságkötésükkor József még a céh épületében élt. Házasságukból egy felnőttkort megért fiú született, Gyula. (ld. később) Róza nem ment férjhez, testvérének, Lajosnak segített.

Ary Lajos 1885. augusztus 27-én született Debrecenben, a Kút utca 3588. szám⁵ alatt. Születési anyakönyvében az alábbi utólagos bejegyzés szerepel: „A m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszternek 1933. évi január hó 5-én 7621/1932 szám alatt kelt intézvénye alapján feljegyeztetik, hogy a születettnek magyar nemes-sége a m. kir. belügyminiszter 1926. évi február hó 12-én 20957/1927 sz. alatt kiállított bizonyítványa szerint igazolva van.”⁶

Ary Lajos⁴

Iskolai tanulmányaira, végzettségére vonatkozó adatokat nem sikerült találni sem a levéltárakban, sem az elérhető iskolai értesítőkben. A család tagjai elbeszélésekből annyit tudnak, hogy tanulmányainak egy részét nem Debrecenben végezte. Az emlékek szerint Ary Lajos többször gyalog vágott neki, hogy visszatérjen ismeretlen helyen lévő iskoláihoz.

Debrecenben a „Korona takaré- és hitelszövetkezetnél” 1906-ban, majd 1907-ben a Debreceni Központi Banknál segédkönyvelőként dolgozott. Az utóbbi helyen gyorsan ívelt felfelé a karrierje, 1908–1909-ben már pénztárnok, 1910–1912-ben főkönyvelő, 1913-tól főkönyvelő, cégvezető- és igazgatóhelyettes volt.

⁴ Déri Múzeum EF_3251P (Liener Béla 1928.)

⁵ A mai Kút utca 12. szám helyén.

⁶ Református egyház születési anyakönyve 1022/1885 (anyakönyvezéskor: Ari néven szerepel)

Debrecen szabad királyi város alkalmazta 1915-ben, mint számvevőt.⁷ Kiemelkedő munkája elismeréseként 1917-ben tiszteletbeli főszámvevő címet kapott, majd 1919-ben városi főszámvevő-helyettesé léptették elő. 1924-ben dr. Hadházy Zsigmond főispán főszámvevővé nevezte ki. Az 1924-es kinevezéséről így írt a korabeli sajtó: „*Ary Lajos kinevezése igazán nagy örömet okozott nemcsak a városházán, de városszerte is. A kinevezés a legérdemesebbet érte, mert hiszen Ary Lajos fáradhatatlan agilitással, szünetet nem ismerő munkával igyekezett stabilá tenni Debreczen város háztartását. Az ő érdeme, hogy a mai nehéz gazdasági viszonyokat Debreczen városa minden különösebb megrázkódtatás nélkül úszta meg. Nagy munkájára azzal tette fel a koronát, hogy a közelmúltban elkészítette a város arany korona alapon álló költségvetését, amely végtelenül leegyszerűsítette a város ügyeinek kezelését. Ary Lajos kinevezése garancia arra, hogy Debreczen város anyagi ügyei a legrövidebb időn belül teljesen rendbe fognak jönni...*”⁸

Először, az 1910-es években az Arany János utca 33. és a Piac utca 72., az 1920-as években a Varga utca 1. szám alatt lakott. Az utóbbiból költözött a sestakerti villájába (*ld. később*).

Felügyelőbizottsági tag volt az 1920-as évektől a Debreceni Vásárpénztár Rt.-nél, a Debreceni Helyi Vasút Rt.-nél, valamint a Debreceni Közraktár és Kereskedelmi Rt.-nél. Igazgatósági tagságot töltött be a Városi Takaré- és Hitelintézet Rt.-nél. Ezenkívül több bizottsági tagságra is felkérték, illetve hivatalból megbízták.

A városházán egyre több és komolyabb pozíciót töltött be. 1919-ben rábízta a revizori osztály vezetését. Több alkalommal őt küldték a különböző minisztériumokba, hogy hozzájárulást, támogatást járjon ki a városnak, engedélyt kérjen hitel felvételére (Népjóléti Minisztérium, Pénzügyintézet Központ, Pénzügyminisztérium, Belügyminisztérium stb.).

Rendszeres feladata volt a város költségvetésének és zárszámadásának összeállítás. De egyéb teendők is hozzá tartoztak: földek eladása, lakás- és házépítési akciók kidolgozása, kéményseprési díjak, villamosjegy ára, csatornázási díjak, városi cégek alkalmazottainak és városi tisztviselők fizetése stb. Munkáját több esetben elismerték, díjazták. Volt, hogy túlhajtotta magát. Kimerültsége miatt például 1921 nyarán a városvezetés engedélyével négy hét szabadságra ment.⁹

Saját vagyonából 1928-ban alapítványt tett a debreceni református Ispotály javára.¹⁰ Sajnos az alapítványról, annak nagyságáról a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában semmilyen irat nem lelhető fel.

Az 1930-as évek gazdasági válságának idején a városnak is takarékoskodnia kellett, ennek levezénylése Ary Lajosra várt, ami sok-sok érdekütközéssel járt.

⁷ A Város, 1915. január 15. 8. . (Domahidy Elemér főispán nevezte ki)

⁸ Egyetértés, 1924. július 22. 1.

⁹ Egyetértés, 1921. június 28. 5.

¹⁰ Herpay Gábor: A debreczeni református Ispotály története. Debrecen, 1929. 176.

Eleget kellett tennie a kormány utasításainak, de a város üzemeltetését, illetve a működését is biztosítani kellett.

Ary Lajos, Debrecen sz. kir. város főszámvevője, saját aláírásával¹¹

A Vásáry István polgármester ellen 1935-ben indított perben mások mellett Ary Lajost is megvádolták. A bíróság 100 pengő bírságot szabott ki rá, az ítélet szerint őt csak egy pontban találták bűnösnek. Röviddel az ítélet kihirdetése után a belügyminisztérium fegyelmi bírósága Ary Lajost felmentette a vád alól. Ugyanakkor Vásáry polgármester büntetését mérsékeltek, ő nyugdíjba vonult.

Munkájára, szaktudására a világháború után is számítottak. 1944. december 16-án jelentették be, hogy Ary Lajos szolgálattételre jelentkezett. „Mivel Ary Lajost tudvalévően Bessenyei Lajos főispán üldözte el demokratikus gondolkozása miatt Debrecenből,¹² Juhász Nagy Sándor azt javasolta, hogy a bizottság elvileg járuljon hozzá Ary Lajosnak a város szolgálatába való visszatéréséhez. Az indítványt a bizottság¹³ egyhangúlag és örömmel tette magáévá és Ary Lajos értékes

¹¹ Déri Múzeum EF_15216P (Liener Béla 1928.)

¹² 1944. május 16-án Bessenyei felszólította Kölcsey Sándort, hogy önként kezdeményezze felmentését. Utána mások is távozni kényszerültek a város vezetéséből, köztük Ary Lajos. A halálakor megjelent nekrológjában erről úgy írnak, hogy „1944-ben a német megszállás idején nyugalomba vonult.” (Debrecen, 1950.04.20.)

¹³ Magyar Nemzeti Függetlenségi Front debreceni bizottsága, ennek elnöke volt dr. Juhász Nagy Sándor

munkáját azon a napon kezdte meg, amikor Debrecen követeit az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe megválasztották.”¹⁴

Haláláig városi számvevőségi I. o. főtanácsosként, számvevőségi főnöként továbbra is a helyhatóság szolgálatában állt. A korábbiakhoz hasonlóan ő készítette el a város költségvetését és zárszámadását, új szervezeti változásokat javasolt, a háborús károk helyreállítására pénzügyi forrásokat igyekezett találni. Akkoriban különösen nagy problémát okozott a pengő elértéktelenedése, majd a forint bevezetése. Irányításával 1948 végére sikerült stabilizálni a város költségvetését. A nehézségek ellenére szociális tevékenységekre és kultúrára is talált pénzt, pl. a Nagyterdei Szabadtéri Színház megépítésére. Ennek felavatását azonban már nem élhette meg, pár hónappal előtte elhunyt.

A szakemberképzésből is kivette részét. Az 1946/1947-es és az 1947/1948-as tanévekben szakelőadóként speciálkollégiumok keretében tartott szemináriumot a Debreceni Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán „*Önkormányzat, különös tekintettel a háztartási kérdésekre*” címmel.¹⁵

Nagyon szerette a művészeteket, gyűjtötte a képzőművészeti alkotásokat. Halála után a munkahelyi irodájában találták meg a végrendeletét. Testamentuma szerint 13 festménye – Fényes Adolf, Koszta József (4 db), Vaszary János (2), Iványi Grünwald Béla (2), Bernáth Aurél, Rudnay Gyula, Tornyai János, Istvánffy Gyula alkotásai¹⁶ – gazdagította a Déri Múzeum gyűjteményét, a későbbiekben pedig egy Holló László-mű is a múzeumhoz került. Mindezekből egy Ary-sarok kialakítását kérte, ami nem valósult meg, sőt a képek sorsáról sem tud semmit a család.

A művészekkel igen jó kapcsolatot ápolt. 1929-ben Haranghy Jenő 85×65 mm méretű ex librist készített Ary Lajos részére. Az alkotáson megjelenik a városháza, elől a város „kincsesládája” tele pénzeszsákokkal, jelezve, hogy Ary Lajos felelt Debrecen pénzügyeiért. (*ld. később*)

Zoltai Lajos vízfestményt készített „*Összeomlott tanyai ház a Vajdalaposon*” címmel, amit a számvevőnek dedikált 1930-ban. (*ld. később*)

Medgyessy Ferenc 1934 decemberében megmintázta Ary Lajos plakettjét. Ez jelenleg is az Ary család birtokában van, mérete 23×19 cm. (*ld. később*) Erről így írt Sőregi János: „*A karácsonyi ünnepek után Ary Lajos városi számvevőt mintázta plakettre. Másnap 1934. dec. 28-án ő maga (Medgyessy Ferenc – Ny.I.) elbeszélte, hogy munkájához Debreczeny Tivadar szobrászbarátja adott neki*

¹⁴ A debreceni feltámadás (Szerk. Paál Jób és Radó Antal) Debrecen, 1947. 160.

¹⁵ Hollósi Gábor: A debreceni Jog- és Államtudományi Kar története (1914–1949). Debrecen, 2007.

¹⁶ A festményeket Balogh István múzeumvezető vette át. (2 db elismervény az Ary család tulajdonában)

anyagot. Medgyessy szerint Arynek jó fakír vagy remete arca van, kedvvel mintázta. Emiatt nem keresett fel engem János napján, dec. 27-én.”¹⁷

Emanuel Béla, aki főleg arcképeket festett, 1940-ben örököltette meg Ary Lajost. Ezt a festményt is a család őrzi. (ld. később) Dönczy Lukács Ödön karikaturista 1931-ben elkészítette a város tisztikarának karikatúráját, köztük Ary Lajosét is. (ld. később)

Ary Lajos 1950. április 19-én hunyt el Debrecenben.¹⁸ „Ebédideje után hivatalába utazott villamoson, szívszélhűdést kapott s pillanatok alatt meghalt.”¹⁹

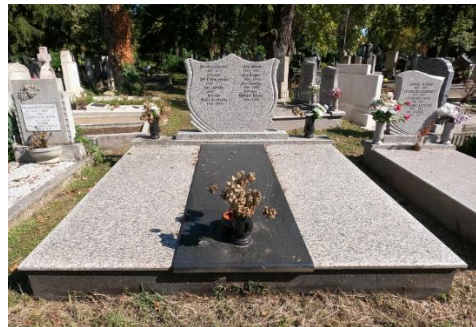

Gyászjelentés²⁰

A Debreceni Köztemetőben temették el április 24-én. Búcsúbeszédet Balogh Endre polgármester mondott. Sírja a XI. parcella bal oldalt 2. sor 22–23. sírhelyen található, ahol több családtagja is nyugszik. 2021-ben testvérének leszarmazottjai készítették új síremléket az elhunytak földi maradványai fölé.

A korábbi síremlék

és az új síremlék

¹⁷ Sőregi János: Feljegyzéseim Medgyessy Ferenc szobrászművészről. Debrecen, 1959. 15. (Debreceni Egyetemi Könyvtár kéziratári különgyűjteménye Ms 13/40)

¹⁸ Halotti anyakönyv 615/1950 – Hivatalosan megadott halálok: koszorúér-elmészese-dés.

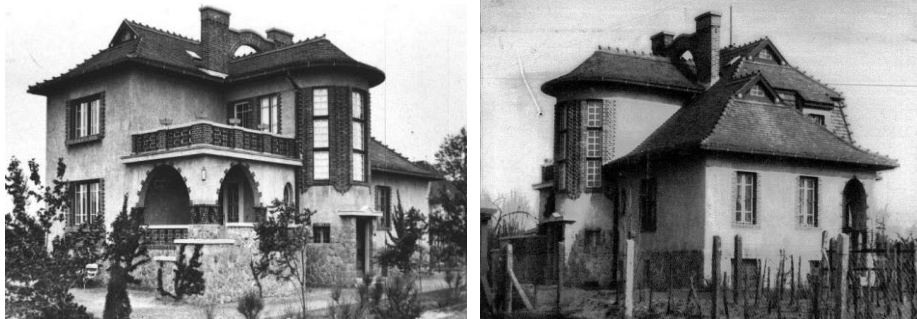
¹⁹ Néplap, 1950. április 20. 4.

²⁰ Néplap, 1950. április 23. 4.

Villája

A Sestakert utca 4. szám alatt ma is áll a közel 100 éves Ary-villa, amit Ary Lajos építtetett. A telek 1926-ban már biztosan Ary Lajos tulajdonában volt, mivel akkor kapott oda építési engedélyt. A ház terve még a tervezett utca vonalában, eredetileg a Komlóssy út 40. számú telek területére szólt, telekmegosztással.²¹ A ház felépítésére 1929-ben határidő-módosítást kért, akkor készült el az új terv. A 242,60 négyszögöles telekre épült villa elkészültét 1931. április 9-én jelentette be Ary Lajos.²² A ház a Sestakert utca megnyitása után eleinte a 2. számot viselte. A késő szecessziós épületet Borsos József tervezte 1928–1929-ben. Az elkészült villa külső megjelenésében felfedezhetők a szintén Borsos József által tervezett krematórium jellegzetes formai jegyei, például az emeleti teraszt tartó csavart oszlopok, a boglyaívek, a díszítések.²³ Különlegesek az ovális ablakai, a népi ihletettségű ablakrácsok. Furcsa módon az északi oldalra helyezte a tornácot és az emeleti teraszt, s a nappalinak nem oldotta meg a kertkapcsolatát.²⁴ A ház pincéjében szobát, konyhát, raktárakat, mosókonyhát és kazánházat, a földszinten egy kettéválasztható szobát, verandát, konyhát, kamrát, előteret és egy kis szobát, az emeleten pedig két szobát, fürdőszobát és teraszt alakítottak ki. *(az alaprajzot ld. később)* Az emeletre tölgyfa lépcsősor vezet fel.

Ary Lajos a villában nagyon egyszerűen élt. Nem nősült meg, így közvetlen leszármazottjai nincsenek. Testvérének halála után a városházáról kapott segítséget, az onnan kiküldött emberek tartották rendben a házat és a kertet.

Az Ary-villa keleti és nyugati oldala²⁵

²¹ Az eredeti telek keleti oldala a Horthy Miklós út (ma Egyetem sugárút), az északi oldala pedig a Sestakert utca része lett. Ezeket a területeket 1929-ben sajátították ki.

²² MNL-HBVML IV. 146/b 10577/1931

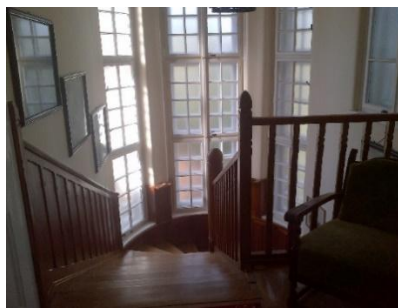
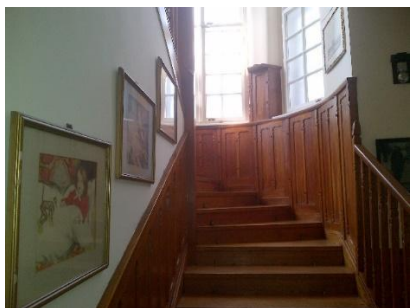
²³ Rácz Zoltán: Borsos József és Debrecen korai modern építészete. Debrecen, 1990. 59–62.

²⁴ Uo.

²⁵ TtREL II.29.v. Borsos József főépítész hagyatéka

Az Ary-villa

A villa lépcsőházi része²⁶

A ház verandáját Medgyessy Ferenc Táncolók című domborművének terrakottából készült másolata díszíti. Az eredeti gipszalkotást 1912-ben készítette Medgyessy, amelyet a Déri Múzeum őriz. Mérete 36×72,5 cm.

Táncolók

²⁶ Ary család archívuma

Ary Lajostól 1944-ben elvették a házat, orosz katonák költöztek be, akik lepusztult állapotban hagyták, és több minden eltűnt az épületből. Később – Ary Lajos halála után – az emeletre költöztettek be egy családot, akik csak akkor távoztak, amikor testvérének unokája, Ary László (1929–2017) kifizette őket.²⁷

Ary Lajos a házat unokaöccsére, Ary Gyulára (1900–1957) és annak három gyermekére (László, Tibor, Attila) hagyta. Ary Gyula halála után fiai megegyeztek, és a továbbiakban Ary László, majd halála után lánya, Ary Petronella tulajdonába került a gyönyörű villa. 1964-ben a telket megosztották, melynek az állam kisajátította a keleti részét, ahol eredetileg a villa szőlője és gyümölcsöse volt; ide társasházat építettek egyetemi tanárok részére.

Az 1970-es és 1980-as években, újabban pedig 2018 és 2019 között újították fel az épületet. A Sestakert minden bizonnyal legszebb villáját 1985-ben helyi védelem,²⁸ majd 1989-ben műemlékvédelem alá helyezték.²⁹ Így a közelmúltban befejezett felújítás nagy precizitást igényelt a szigorú jogszabályok figyelembevételével, ami nagyobb anyagi áldozatot is kívánt a családtól. 2023-ban a régi drótkerítés helyett a házhoz illeszkedő kerítést építették az utcai fronton.

Az új kerítés

Ary Lajos hosszú évtizedekig kiváló „pénzügyminisztere” volt a városnak. Az utókor csak a sestakerti Ary-villa kapcsán emlékezhet rá, bár sokan a névadó keresztnévét sem ismerik. Az ő munkássága is megérdemelne egy emléktáblát a

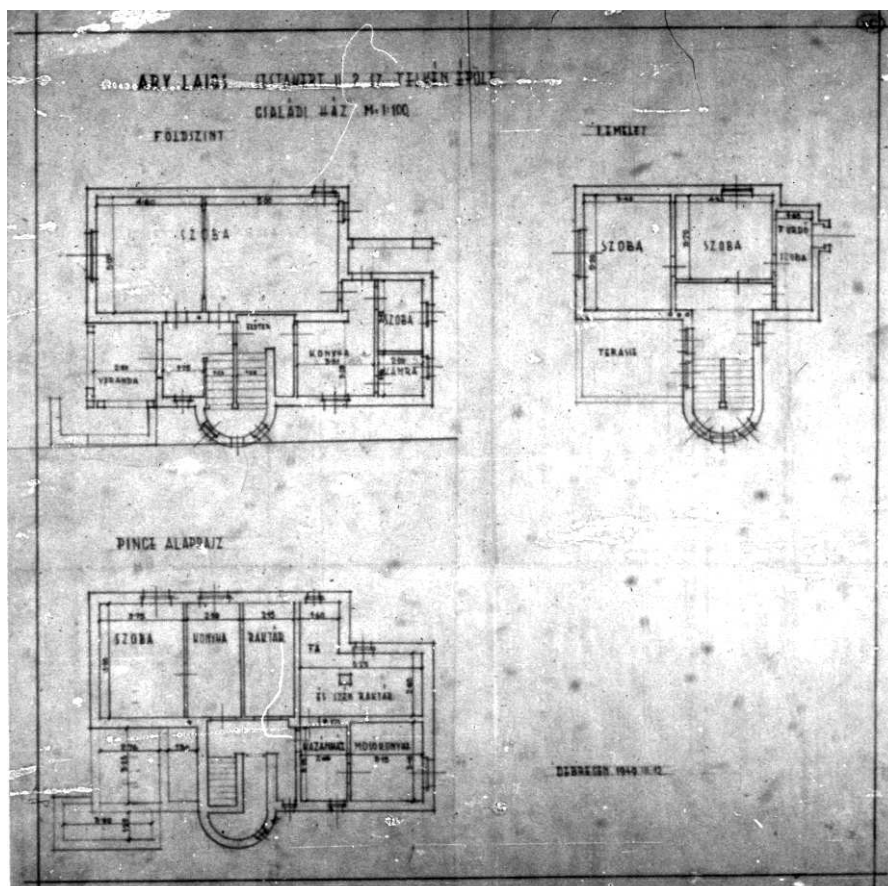
²⁷ Ary család szíves közlése

²⁸ 1/1985. (IV. 15.) Tr. Debrecen általános rendezési terve szabályozási előírásairól. DMVT V.B.

²⁹ M 10222 - 1987/1989. (Debrecen műemlékjegyzéke)

városban, főleg, hogy ebben az évben van születésének 140., halálának 75. évfordulója.

Szerencsére a család szívéen viseli az egykori számvevő villájának sorsát, mindent megtesznek, hogy az Ary-villa fennmaradjon, díszje legyen a kertségnek.

Az Ary-villa eredeti alaprajza³⁰

³⁰ DMJV Polgármesteri Hivatal Mikrofilm adattár

Haranghy Jenő ex librise (1929)

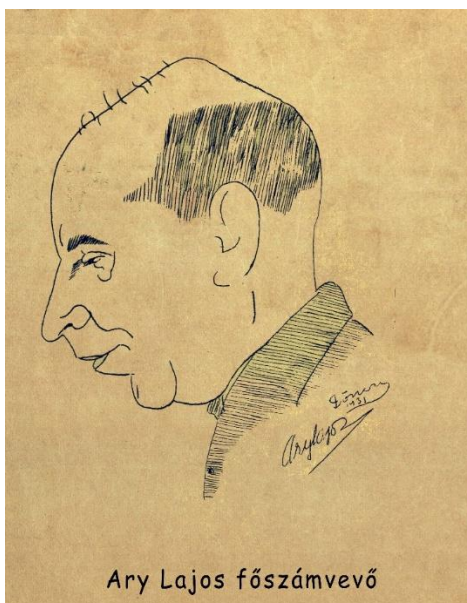
Zoltai Lajos vízfestménye Ary Lajosnak dedikálva. (1930)

*Medgyessy Ferenc domborműve
Ary Lajosról (1934)³¹*

*Emanuel Béla festménye Ary Lajosról
(1940)³²*

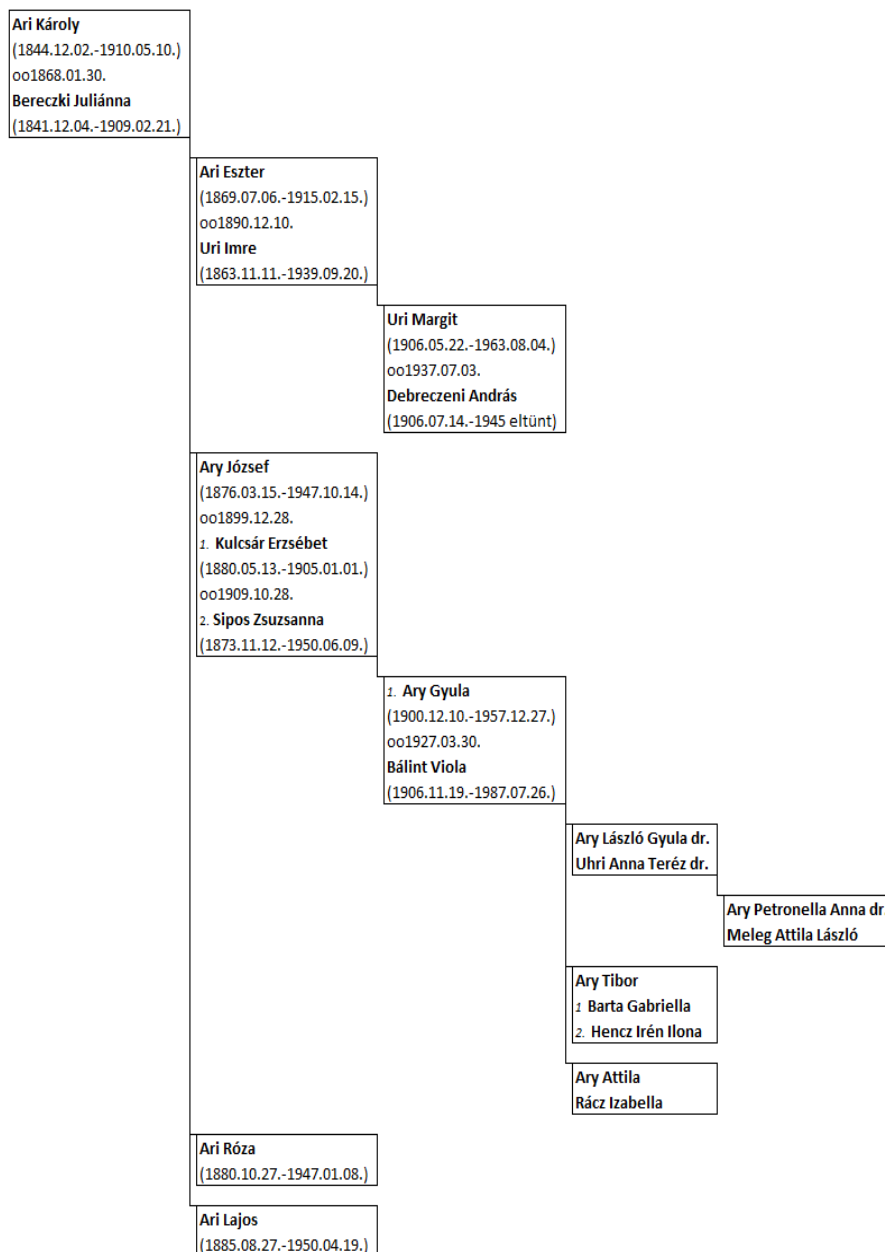
Ary Lajos főszámvevő

Dönczy Lukács Ödön karikatúrája Ary Lajosról (1931)³³

³¹ Ary család tulajdona

³² Ary család tulajdona

³³ Papp József helytörténeti kutató magángyűjteménye, Szitha Margit hagyatéka

*Az Ary család egyik ága
(az összes életeseemény Debrecenhez kapcsolódik)³⁴*

³⁴ Kivéve Uri Margit, aki Balatonszabadiban hunyt el.

Örökségünk Debrecen

Horváth Péter

helytörténeti kutató

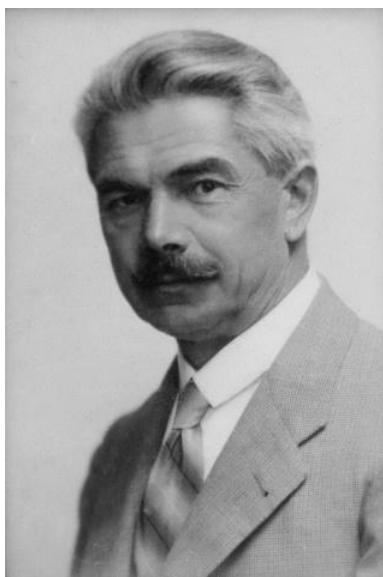
DMJV. PH. Főépítési Iroda Építészeti Archívum - Tervtár

Borsos József, Debrecen egykori műszaki tanácsosa születésének 150. évfordulója előtt tisztelgett ebben az évben az idén negyedik alkalommal megrendezett Örökségünk Debrecen helytörténeti konferencia.

A szakmai tanácskozáson három szekcióban – helytörténeti, hadtörténeti, építészeti – mutatták be legújabb kutatási eredményeiket az előadók, ismertetve – többek között – Szentpályegyháza templomának múltba vesztett történetét, az 1840-es évek helyi sajtójában megjelent városképi adatokat, 20. századi színház-történeti dokumentumokat, emellett az érdeklődők betekintést nyerhettek az önkormányzat 2025-ös Épített Örökség Felújítási Programjának részleteibe is.

A tudományos tanácskozás külön fejezetet szentelt Borsos József munkásságának. A „*Debrecen egykori városi főmérnökének emlékezete*” című program keretében előadás hangzott el a 112 éves Borsos-villa és más, az egykori műszaki tanácsos által tervezett, Debrecenben található épületeinek védelméről, illetve tovább éléséről, kitekintést nyújtva egyben munkásságának a cívisvároson túlnyúló értékeire is.

A Kulturális Örökség Napjai alkalmából 2025. szeptember 19-én a Debreceni Református Egyetemi Templomban rendezett helytörténeti konferencia keretében adták át az az Év Cívis Háza elismerést, amelyet a város közgyűlése 2023 májusában hagyományteremtő szándékkal hívott életre azzal a céllal, hogy díjazák a cívis építészeti örökség megőrzésében élen járókat. A díjat ebben az évben a Hatvan utca 37. és a Varga utca 3. szám alatti ingatlanok nyerték el, valamint elismerő oklevelet vehetett át a Bethlen utca 4., és a Kétmalom utca 6. számú házak tulajdonosa is.

A programsorozathoz csatlakozva szeptember 18-án „*Rejtett Debrecen*” címmel a Déri Múzeumban a jelenlegi régészeti feltárások eddig még be nem mutatott leleteit ismerhette meg a közönség.

Debreceni egyetemisták a munka világának küszöbén: A Z generáció karrierpreferenciáinak vizsgálata

Troitsky Mátyás

közgazdász, PhD-hallgató

Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar

Absztrakt: A tanulmány az elsőéves debreceni hallgatók karrierpreferenciáit vizsgálta, akik már a Z generációt képviselik. A válaszadók kiemelten fontosnak tartják a munka-magánélet egyensúlyát, a jó légkört és a fejlődési lehetőségeket. Fizetési elvárásaik meghaladják az országos mediánt, a külföldi tapasztalatszerzés pedig sokuk számára célként jelenik meg.

Kulcsszavak: Z generáció, karrier, munkaerőpiac, egyetemisták

Abstract: The study examined the career preferences of first-year students in Debrecen, who already represent Generation Z. Respondents consider work-life balance, a good atmosphere, and opportunities for development to be particularly important. Their salary expectations exceed the national median, and gaining experience abroad is a goal for many of them.

Keywords: Generation Z, career, labor market, university students

Bevezetés

Napjainkban Magyarországon a foglalkoztatottak száma közel 4,7 millió fő (KSH, 2025), amely 4 generáció munkavállalóiból tevődik össze. A különböző generációk eltérőképpen viszonyulnak mind a munkavégzéshez, mind a munkáltatóhoz és a munkakörnyezethez is (Meretei, 2017). Másként értelmezik saját szerepüket, értékeiket, igényeiket és prioritásaikat a munka területén (Kömüves et al., 2023). A munkaerőpiac folyamatos változásának egyik legjelentősebb és legaktuálisabb tényezője a különböző generációk közötti különbség (Schroth, 2019).

Az elmúlt években egyre nagyobb számban jelentek meg a munka világában a Z generáció tagjai, vagyis azok a fiatalok, akik hozzávetőlegesen 1995 és 2010 között születtek. A Z generáció megjelenése a munkaerőpiacon új kihívások elé állítja a munkáltatókat, mivel a fiatalok számára ma már teljesen más jelent egy munkahely, mint néhány évtizeddel ezelőtt (Bálint et al., 2024). Ez a generáció jelentősen eltér a korábbiaktól, hiszen ők már a digitális világban nő-

tek fel, és az internetnek köszönhetően az első igazán globális nemzedéknek tekinthetők, tagjai olyan kultúrán nevelkedtek, amelyben az információ azonnali hozzáférése, a technológia természetes használata és a gyorsan változó környezethez való alkalmazkodás alapvető készségeiké váltak (Juhász, 2017).

A Deloitte (2025) előrejelzése alapján 2030-ra a Millenniumiak és a Z generáció fogja kitenni a foglalkoztatottak közel 75% -át globálisan, ezért kiemelten fontos és érdemes minél jobban megérteni ezeket a csoportokat. A generációk közötti határok kijelölését korábban elsősorban az adott ország vagy kontinens politikai és gazdasági története határozta meg, napjainkban azonban a globális technikai fejlődés, különösen a telekommunikáció és a számítástechnika vált a fő „szakaszoló erővé”, amely a világ periférikus területein is jóval kisebb fáziskéséssel érezteti hatását. A generációs különbségek feltárása lehetővé teszi annak mélyebb megértését, hogy a munkaerőpiacra újonnan belépő Z generáció milyen sajátosságokat és attitűdöket képvisel.

Jelen kutatásunk középpontjában a Z generáció áll, különös tekintettel a felsőoktatásba frissen bekerülő fiatal hallgatókat vizsgáljuk. Célunk, hogy feltárjuk, milyen elképzeléseik, preferenciáik és elvárásaik vannak a munkával kapcsolatban, illetve milyen irányban tervezik szakmai jövőjüket a generáció tagjai. A felsőoktatási hallgatóknak tanulmányok melletti munkavégzése folyamatosan növekvő tendenciát mutat, amelynek következtében a jelenség mind nemzetközi, mind hazai szinten kiemelt kutatási területté vált. Kocsis (2023) eredményei alapján tudhatjuk, hogy ma már elvethető az a dolgozó hallgatókra vonatkozó sztereotípa, miszerint csak a nehezebb anyagi helyzetű diákok dolgoznak a megélhetésükért, és hogy ők jellemzően gyengébben teljesítenek a tanulmányaikban. A fiatalok preferenciái, munkapiaci és egyéb jellemzőinek vizsgálata azért is fontos, mivel így közelebb tudunk kerülni ahhoz, hogy megértsük a jövő munkaerőpiacának értékvilágát is (Szöcs, 2024). Vizsgáltuk a hallgatók fizetési igényeit, elképzeléseit. Kiss és munkatársai (2017) szerint a felsőoktatásban tanuló hallgatók végzést követő munkaerő-piaci elvárásai a kezdő bérek tekintetében nem reálisak, kissé elrugaszkodottak.

Szakirodalmi áttekintés

A generáció fogalma

A szakirodalomban a szerzők eltérően értelmezik és definiálják a generáció modern fogalmát. Jelen kutatás Mannheim (1952) fogalmát veszi alapul, aki szociológiai és pszichológiai aspektusból közelített, miszerint a generáció „az egy időszakban született egyének, akiknek azonos a »lokációjuk« és világnézetük, ami főként azokra a történelmi eseményekre és jelenségekre épül, amit mindannyian átéltek a gyerekkori éveikben” (Meretei, 2017, p. 11.). Tehát a gyerekkori tapasztalások és élmények nagymértékben hatással vannak a generáció tagjaira. Kopperschmidt (2000) a generációk fogalmát munkahelyi és szervezeti szem-

pontból közelíti meg. Definíciója szerint a generáció olyan beazonosítható csoport, melynek tagjai azonos születési időszakkal, korral, lokációval rendelkeznek, és a jelentős életesemények azonos kritikus fejlődési éveikben történtek. Kutatásában hangsúlyozza, hogy a generációs különbségek nemcsak szociológiai, hanem munkaerő-piaci és vezetési szempontból is relevánsak, hiszen a különböző generációk eltérő kommunikációs stílusokkal, motivációs tényezőkkel, lojalitási formákkal, tanulási és fejlődési igényekkel rendelkeznek.

A generációs elméletek alapját Strauss és Howe (1991) generációs ciklus-elmélete teremtette meg, amely szerint a társadalmak történelmileg visszatérő mintázatok szerint formálódnak, és minden új generáció sajátos értékrendet, tapasztalatokat és viselkedésmintákat hordoz. A generációk közötti különbségek különösen relevánsak a munka világában, mivel azok hatással vannak a munkavállalók motivációjára, lojalítására, kommunikációjára és a munkához való hozzáállására is (Tapscott, 2009).

Generációk a munkaerőpiacon

Jelenleg 4 generáció munkavállalóiból tevődik össze a munkaerőpiac: a Baby Boomerek, az X generáció, az Y és a Z generáció. Már elhagyta a munkaerőpiacot a Veteránok generációja, illetve még nincs a munkaerőpiacon a Z-ket követő Alfa generáció. A generációk időbeli határolására nincs egységesen elfogadott pontos dátum, így mi McCrindle & Wolfinger (2014) időintervallumát tekintetük mérvadónak. A generációk közötti különbségek megértése, tudatos kezelése elengedhetetlen a sokgenerációs munkahelyi környezetekben, mivel elősegíti a szervezeti kohéziót, növeli a hatékonyságot, és hozzájárul a hosszú távú munkavállalói elkötelezettség kialakításához (Kupperschmidt, 2000).

Baby boomer (1946-1964)

A 2. világháborút követően született generáció tagjait az újrakezdés időszaka, a válságokhoz való alkalmazkodás és a gyors népességnövekedés jellemezte. Értékrendjük középpontjában a becsület és a tisztesség áll. A későbbi nemzedékek számára ők jelentik az idősebb és sikeres testvért, azt a kedvenc generációt (a magyar közbeszédben: „nagy generációt”), amelyről rengeteget írtak és beszéltek (McCrindle & Wolfinger, 2014).

A munkaerőpiacon kiemelt értékkel bírnak, hiszen ők képviselik a legidősebb korosztályt, jelentős élettapasztalattal és szakmai múlttal. Mivel életük során a technológia nem volt meghatározó tényező, munkavégzési szokásaikat kevésbé befolyásolja a digitális világ. A szocializmus időszakában nőttek fel, ahol a hierarchia elfogadása és a kemény munka volt a norma, ami máig meghatározza a munkához való hozzáállásukat. A munkahelyi címeket, hierarchiákat és formalításokat is nagyra értékelik. A munkahelyükhöz ragaszkodnak, és hűségesek. Sokan közülük egész karrierjüket egy munkáltatónál töltötték (Juhász et al.,

2023). Legfőbb munkahelyi értékeik: egyenlőség, optimizmus, lojalitás, csapat-szellem (Malatyinszki, 2020).

X generáció (1965- 1979)

Az X generáció jellemzően a „kulcsos gyerekek” nemzedéke, akik gyakran egyedül töltötték otthon az időt, mivel mindkét szülő dolgozott. Ez hozzájárult önállóságuk, alkalmazkodóképességük és pragmatizmusuk kialakulásához (McCrindle & Wolfinger, 2014). A gazdasági instabilitás időszakában nőttek fel, és tanúi voltak a technológia gyors fejlődésének. Főbb munkaértékeik: függetlenek, alkalmazkodók, egyensúlyra törekvők, szkeptikusak, megbízhatók, magas munkaelvárásaik vannak és magasan kvalifikáltak (Khera & Malik, 2014). Megjelenik náluk a munka és a magánélet egyensúlya, könnyebben váltanak munkahelyet is, illetve nyelveket is jobban beszélnek, és a versenyszellemük is kimagasló. Az internetet csak később ismerték meg, viszont munkavégzésükhöz elengedhetetlen annak használata, ami konfliktusokat eredményezhet (Juhász et al., 2023).

Millenniumiak – az Y generáció (1980-1994)

Az Y generáció, más néven Millenniumiak, az 1980 és 1994 között született kohorsz, akik a gyermekkorukat analóg technológiák között élték, de fiatal felnőttként már aktívan részesei lettek a digitális forradalomnak. Ez a kettősség meghatározza a generáció különleges helyzetét és szerepét mind a munkaerőpiacon, mind a társadalmi és kulturális változásokban (McCrindle & Wolfinger, 2014). Jólétbe és gyors technológiai fejlődésbe születtek. A munka és a magánélet kapcsolata hangsúlyos számukra. A célorientált munkát helyezik előtérbe, értékeli a sokszínűséget, és folyamatos tanulási és fejlődési lehetőségeket keresnek (Dolot, 2018).

Főbb munkahelyi értékeik: magabiztosság, tolerancia, versenyszellem, praktikusság, törekvés, technológiai jártasság (Twenge, 2010).

A Z generáció általános jellemzői

A Z generáció, más néven digitális bennszülöttek nemzedéke, az 1995 és 2010 között születetteket foglalja magában (McCrindle & Wolfinger, 2014). Ez a generáció az első, amely már a digitális technológia világába született bele, gyermekkoruk óta természetes számukra az internet, az okoseszközök, a közösségi média és az azonnali információhoz jutás. E sajátos szocializáció következtében a Z generáció tagjai alapvetően eltérő gondolkodásmóddal, kommunikációs stílussal és elvárásokkal rendelkeznek, mint a korábbi nemzedékek (Dolot, 2018). Az internetnek köszönhetően az első igazán globális nemzedéknek tekinthetők, tagjai olyan kultúrán nevelkedtek, amelyben az információ azonnali hozzáférése, a technológia természetes használata és a gyorsan változó környezethez való alkalmazkodás alapvető készségeiké váltak (Juhász, 2017).

A generációra jellemző, hogy tudásuk jelentős hányadát iskolán kívülről szerzik (Garai-Fodor & Jäckel, 2018). Viszont ez az a generáció, amely legkorábban lép be az oktatás világába, és onnan a legkésőbb lép ki. A generáció tagjai formálisabb oktatásban részesülnek, amit jól tükröz a felsőoktatásban tanulók számának jelentős emelkedése is (McCrindle & Wolfinger, 2014). Főbb jellemzőik: kreativitás, kitartás, gyakorlatiasság, tudás iránti vágy, illetve az élethosszig tartó tanulás már életstílusukká vált (Ferincz & Szabó 2012).

A Z generáció munkához való viszonya

A Z generáció nem fogadja el a hagyományos, merev munkaszervezési formákat. A rugalmas munkavégzés, mint például a home office, a hibrid munkarend vagy a rugalmas munkaidő, alapvető elvárásként jelenik meg részükről. Úgy vélik, hogy a munka nem válhat a magánélet rovására, ezzel szemben inkább az egyensúly megtalálását és a mentális egészség megőrzését tartják fontosnak (Dolot, 2018).

Bár a Z generáció nyitott a kihívásokra, és elkötelezett lehet egy számára megfelelő munkaadó iránt, nem jellemző rájuk a hosszú távú lojalitás minden áron. Míg a korábbi generációk számára a stabilitás és a hosszú távú karrierépítés volt a meghatározó, addig a Z generáció tagjai inkább a rugalmasságot, a gyors fejlődési lehetőségeket keresik, és amennyiben nem tetszik valami, habozás nélkül váltanak (Csiszárík-Kocsír, 2018). Ez a tendencia kihívás elé állítja a munkáltatókat, akiknek új stratégiákat kell kidolgozniuk a megtartásuk érdekében.

A Deloitte (2025) kutatása alapján a Z generáció munkához való viszonyát meghatározza a munka és a magánélet egyensúlyának fontossága, ami egyúttal átértelmezi a karrierrel kapcsolatos célkitűzéseiket is. Míg a korábbi generációknál, mint például a Millenniumiaknál jellemzőbb volt a vezetői pozíciók elérése mint elsődleges cél, a Z generáció tagjai csak kis arányban (6%) törekednek kifejezetten vezető szerepre. Ez azonban nem az ambíció hiányát jelenti, hanem a célok és motivációk átrendeződését. A Z generáció tagjainak 70%-a hetente legalább egyszer fejleszt olyan készségeket, amelyek előmozdítják karrierjüket, szemben a Millenniumiak 59%-ával. Míg az Y generáció nagyjából 30%-a munka közben tanul új készségeket, a Z generáció tagjainak körülbelül kétharmada, 67%-a, munkaidőn kívül fejleszt készségeket. Azonnali és gyakori visszajelzéseket igényelnek, amelyek segítik őket a gyors alkalmazkodásban és önértékelésben (Seemiller & Grace, 2016; Prensky, 2001).

Anyag és módszer

A kutatásunk célja a Z generációhoz tartozó, frissen egyetemre került hallgatók munka világához való hozzáállásának, elvárásainak és preferenciáinak feltérképezése volt. A vizsgálat fókuszában azon fiatalok állnak, akik felsőoktatási tanulmányaikat nemrégiben kezdték meg, így még pályaválasztásuk, karrierútjuk

elején járnak. A kutatás kvantitatív módszertanon alapult, online kérdőíves, Google Forms felmérés formájában valósult meg anonim módon. Az adatgyűjtés 2024. augusztus 25. és szeptember 10. között a Debreceni Egyetem által szervezett gólyatáborban került lebonyolításra. A kérdőívet a Debreceni Egyetem 13 különböző karának hallgatói tölthették ki. A kérdőív zárt és nyitott kérdéseket, valamint 7 fokú Likert-skálát tartalmazott az attitűdök és preferenciák mérésére.

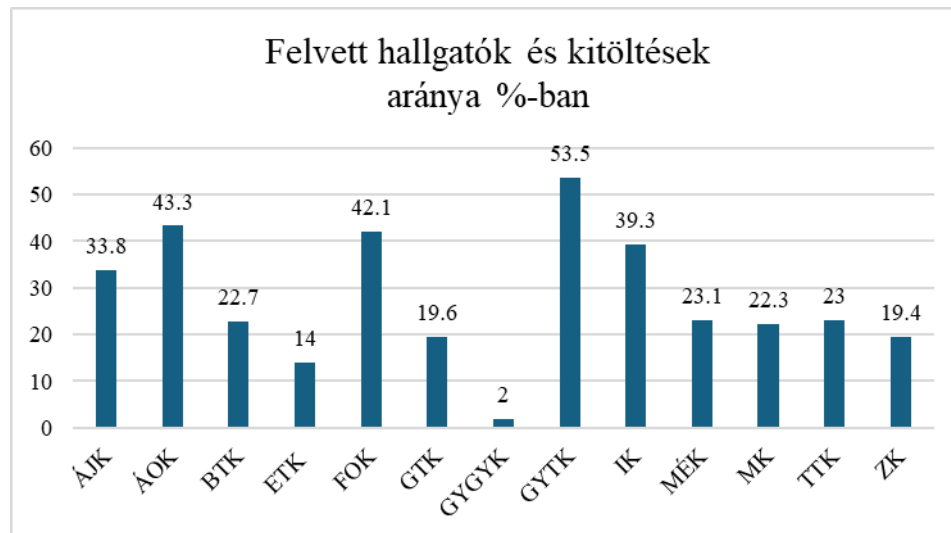
A kérdőív több kérdéskörből állt. Szerepeltek benne demográfiai kérdések, munkatapasztalat és jövőbeli elképzelésekre vonatkozó kérdések, felmérésre kerültek a korábbi munkahelyi tapasztalatok, jövőbeli munkahely-választási szempontok, karrierrel kapcsolatos preferenciák és célok, illetve a jövőbeli vállalkozási hajlandóságok, tervek. Továbbá vizsgáltuk a véleményformáló forrásokat, hogy milyen személyek vagy platformok befolyásolják leginkább a hallgatók munkával kapcsolatos döntéseit, pl. szülők, tanárok, influenszerek, közösségi média stb. Érdeklődési kör és információszerzés: mely témák iránt érdeklődnek a hallgatók, és milyen forrásokból tájékozódnak. Felmérésre kerültek a hallgatók külföldi munkavállalásával kapcsolatos elképzelései, akarnak-e külföldön munkatapasztalatot szerezni, esetleg hosszú távon letelepedni. A kutatásunkból kiderül a korosztály fizetési igénye, mennyire vannak tisztában a jelenlegi fizetéseikkel, amit összehasonlítottunk a Központi Statisztikai Hivatal adataival. A mintavétel nem reprezentatív, a kutatás elsődlegesen a frissen egyetemre bekerülő hallgatók véleményének és attitűdjeinek vizsgálata volt.

Eredmények

A kutatás során összesen $N = 1506$ fő frissen felvett egyetemi hallgató töltötte ki az online kérdőívet, akik 13 kar¹ hallgatóiból tevődik össze. A nemek közötti arány: 57% nő, 43% férfi. Az 1. ábrán a kitöltők arányát láthatjuk a 2024-ben általános- és pótélfelvételen felvett hallgatók számához képest. A függőleges tengely a kitöltők arányát jelöli százalékban, a vízszintes tengelyen a karok rövidítése szerepel. A mutató azt fejezi ki, hogy az adott karra felvett hallgatók hány százaléka vett részt a kutatásban. Legmagasabb arányt a GYTK (Gyógyszerésztudományi Kar) érte el, több, mint 50%-os részvétellel. A FOK (Fogorvostudományi Kar), az ÁOK (Általános Orvostudományi Kar) és az IK (Informatikai Kar) szintén 40% fölötti részvételi arányt mutatnak, ami jó hallgatói elérést je-

¹ÁJK (Állam- és Jogtudományi Kar), ÁOK (Általános Orvostudományi Kar), BTK (Bölcsészettudományi Kar), ETK (Egészségtudományi Kar), FOK (Fogorvostudományi Kar), GTK (Gazdaságtudományi Kar), GYGYK (Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar), GYTK (Gyógyszerésztudományi Kar), IK (Informatikai Kar), MÉK (Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar), MK (Műszaki Kar), TTK (Természettudományi és Technológiai Kar), ZK (Zeneművészeti Kar)

lez. A legalacsonyabb részvételi arány a GYGYK (Gyermekevelési és Gyógypedagógiai Kar) esetében tapasztalható, mindössze 2%.

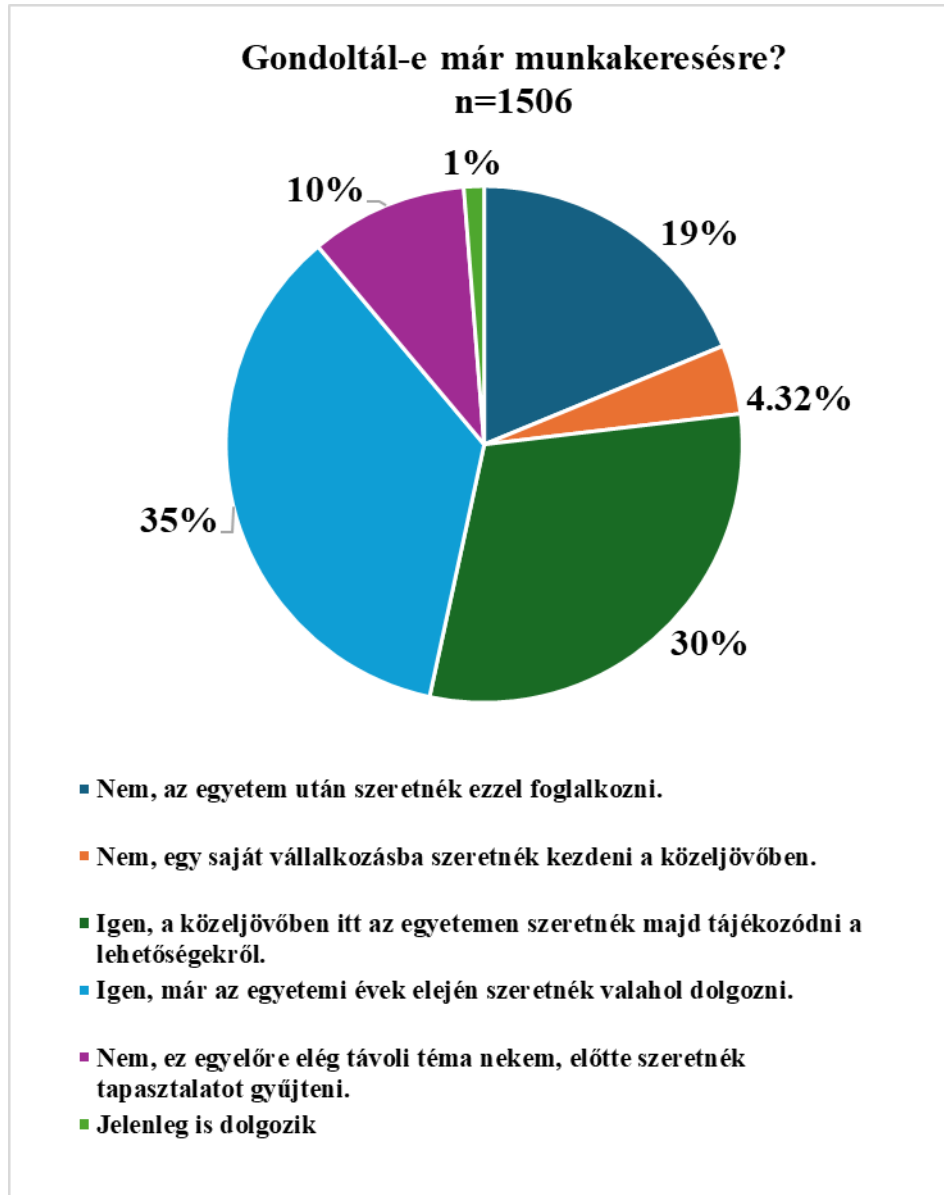
1. ábra A felvett hallgatók és a kitöltések aránya

Forrás: Saját szerkesztés primer adatok alapján (2025)

Munkatapasztalat és munkavállalási szándék

A válaszadók 78 %-a dolgozott már korábban, 22%-a még nem szerzett munkatapasztalatot. Többségük alkalmi vagy diákmunka keretében, illetve szezonálisan, főként nyáron, vagy pedig a családi vállalkozásokba segített be. A munkakör alapján a válaszadók közül sokan a szellemi munkát részesítik előnyben, azonban a válaszadók 64,3 százalékának a fizikai munka sem esik nehezeire. A válaszadók többsége pozitív attitűdöt mutat a szellemi munkával kapcsolatban. A kérdésre 4 fokú skálán válaszolhattak (1 = egyáltalán nem jellemző, 4 = teljes mértékben jellemző). A válaszok átlageredményei 3,2, vagyis a válaszadók több, mint 83%-a erős szándékot mutat a szellemi tevékenységek iránt. A csapatmunka fontosságának kérdésére a hallgatók csupán 21,9 százaléka válaszolta, hogy leginkább fontos számára. Ez megegyezik a szakirodalomban találtakkal: Twenge (2010) és Dolot (2018) is rámutat arra, hogy a Z generáció tagjai nagyra értékelik az önállóságot, az egyéni teljesítményt és a személyes kontrollt a munkavégzés során. Ezzel magyarázható, hogy bár képesek csapatban dolgozni, nem feltétlenül preferálják a csapatmunkát.

Az egyéni kihívás keresésének kérdése a hallgatók 70,1 százalékának inkább fontos, 27 százalékának pedig leginkább fontos a munkaválasztás során.

2. ábra: A munkakeresésre adott válaszok százalékos megoszlásban

Forrás: Saját szerkesztés primer adatok alapján (2025)

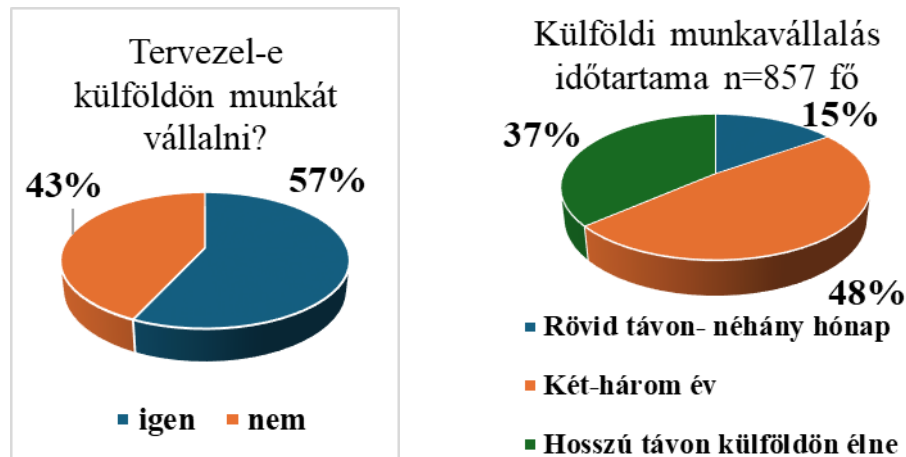
Ahogy a 2. ábrán láthatjuk, a válaszadók több, mint kétharmada (65%), már gondolt a munkakeresésre, közülük 35% már konkrétan dolgozna is egyetemi éve alatt, 30% pedig rövid távon tervezi feltérképezni a lehetőségeket. Az

eredmények arra utalnak, hogy a Z generáció tudatosan és korán kezdi karrier-útja építését: a hallgatók többsége már tanulmányai kezdetén foglalkozik a munkaerő-piaci jövőjével, és a diploma megszerzése előtt szakmai munkatapasztalatot igyekszik szerezni. A diákmunka legfőbb célja gyakran az, hogy a hallgatók értékes szakmai tapasztalatokat szerezzenek, melyek előnyt jelentenek számukra a jövőbeni álláskeresés során (Liskuné Vathy et al., 2020).

A vállalkozói szellem jelen van a fiatalokban, több, mint 4%-a saját vállalkozás alapításában gondolkodik, ez a válaszadók közül kis réteget képvisel, de az eredmények alapján karonként jelentős különbségek mutatkoznak a hallgatók vállalkozási attitűdjében. A legmagasabb vállalkozási kedv érték a Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Karon van, 11,8%, a Gazdaságtudományi Karon, 10,0%, az Informatikai Kar hallgatói között pedig 7,0%. Mind a gazdasági, mind az informatikai szakok a képzésből eredően olyan kompetenciákat fejlesztenek, mint, például menedzsment, vállalat-gazdaságtani ismeretek, digitális tudás, problémamegoldás; ezek mind elősegítik a vállalkozói gondolkodás kialakulását. A MÉK esetében a magas arány meglepő lehet, de magyarázható a mezőgazdaságban és élelmiszeriparban jellemző családi vállalkozások elterjedtségével, amely jövőmodellként szolgál a hallgatóknak. Viszonylag alacsony a vállalkozási kedv az Általános Orvostudományi Karon és a Bölcsészettudományi Karon, ahol mindkét esetben 1,9% volt, illetve az Egészségtudományi Karon csupán 2,5% válaszolt pozitívan. Ebből arra következtethetünk, hogy ezen karok hallgatói inkább az alkalmazotti életpályák felé orientálódnak, a stabil, strukturált intézményi munkaköröket preferálják.

Külföldi munkavállalási szándék és időtávok

A kutatásunkban arra is kerestük a választ, hogy a hallgatók terveznek-e külföldön munkát vállalni, illetve, ha igen, milyen időtávban gondolkodnak. A válaszok alapján egyértelműen kirajzolódik a 3. ábrán a Z generációra jellemző mobilitási nyitottság, ugyanakkor jól látható az időtávok differenciálódása is. A hallgatók 57%-a válaszolta, hogy tervez külföldön dolgozni a jövőben, míg 43% nem tervez ilyet.

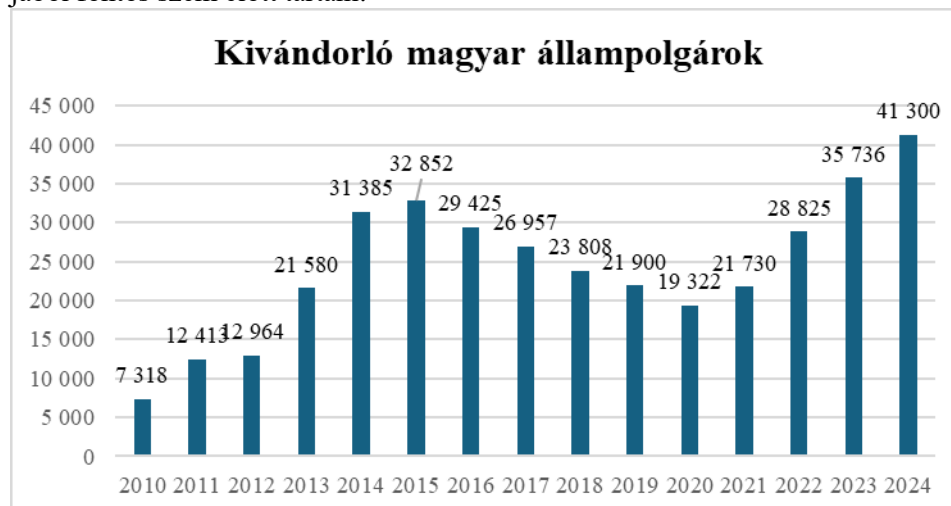
3. ábra: Külföldi munkavállalás és időtartama

Forrás: Saját szerkesztés primer adatok alapján (2025)

Azok közül, akik külföldi munkát terveznek ($n = 857$ fő), az időtartammal kapcsolatos megoszlás a következő:

- 15% – rövid távon, néhány hónapra menne ki dolgozni
- 48% – középtávon, két-három éves időszakban gondolkodik
- 37% – hosszú távon képzei az életét külföldön.

Akik hosszú távon külföldön képzei el az életüket, az egész sokaságra tekintve a válaszadók 20%-a, vagyis minden ötödik hallgató. Ez a hallgatói bázis komoly elvándorlási potenciált képvisel, amit a hazai munkaerőpiac szempontjából fontos szem előtt tartani.

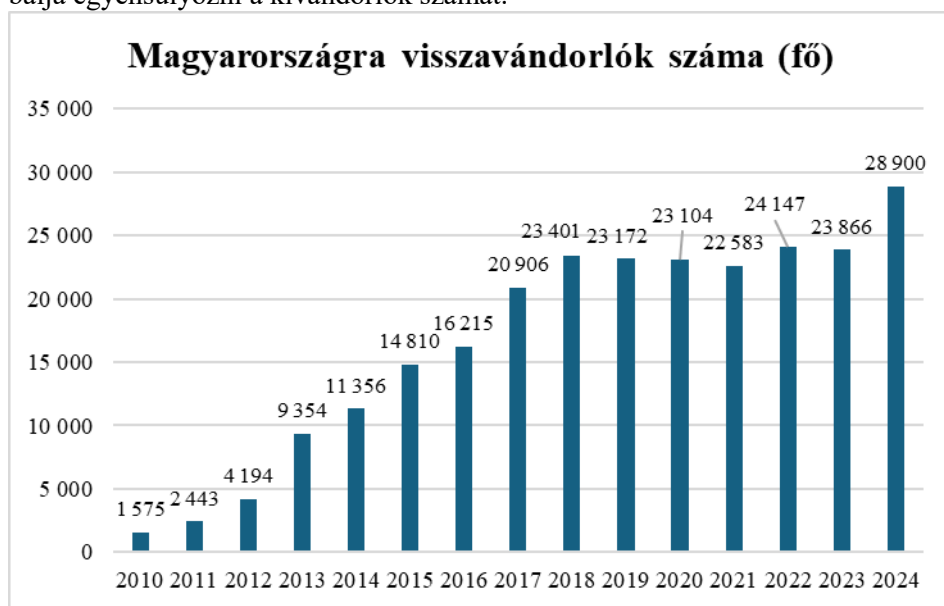

4. ábra: A kivándorló magyar állampolgárok száma 2010-2024. között

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatai alapján (2025)

A 4. ábrán láthatóak a KSH adatai, mely szerint a 2010-es évtől kezdve folyamatosan nőtt a Magyarországról kivándorló magyar állampolgárok száma, ami 2015-ben tetőzött, majd csökkenésnek indult. Az utóbbi évek járvány- és gazdasági hatásai után újabb felfutás következett. Jelenleg több, mint 40 ezer fő vándorol ki egy évben. Összességében megállapítható, hogy a Magyarországról kivándorló, külföldön munkát vállalók aránya a dinamikusabb növekedés ellenére sem tekinthető kiemelkedően magasnak a régió országaihoz viszonyítva (Morvay, 2015). A tendencia rámutat arra, hogy a mobilitási szándék hosszú ideje jelen van a magyar társadalomban és a fiatalabb generációk körében különösen releváns kérdés. Hárs és Simon (2017) kutatásukban felhívják a figyelmet, hogy a kivándorlók legjelentősebb csoportja a 18-29 éves korosztály, főként fiatalok, fiatal felnőttek. A kivándorlás egyre növekvő társadalmi-gazdasági kihívás, amely különösen érinti a fiatal, felsőfokú végzettségű korosztályokat. A város és az egyetem közötti szoros együttműködések alapvető szerepet játszhatnak a fiatalok helyi munkaerő-piaci integrációjában és motivációjának erősítésében (Nagy et al., 2024).

Fontos megemlíteni, hogy nemcsak a kivándorlás mutat növekedő tendenciát. Az 5. ábrán látható a visszavándorlók száma is, amely szintén növekvő tendenciát mutat. A visszavándorlók száma évről évre növekszik, ez pedig próbálja egyensúlyozni a kivándorlók számát.

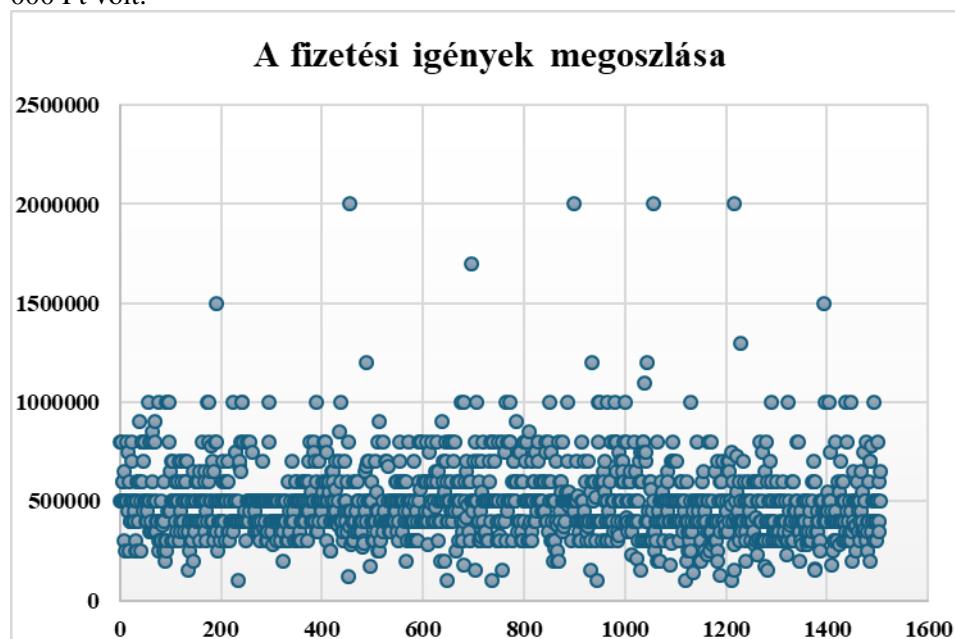
5. ábra: Magyarországra visszavándorlók száma 2010-2024. között

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatai alapján (2025)

Fizetési preferenciák

Felmérésre kerültek továbbá a hallgatók fizetési igényei, mekkora fizetéssel lennének elégedettek. A hallgatók fizetéssel kapcsolatos elvárásai széles skálán mozogtak, amelyet a 6. ábrán láthatunk. A válaszadók arra válaszoltak, mekkora fizetéssel lennének elégedettek. Az eredmények a következőképpen alakultak:

- A minimumérték 100 000 Ft.
- A maximumérték 2 millió Ft.
- Az átlagos fizetési igény 492 586 Ft.
- A medián érték (középérték) 500 000 Ft.
- A módusz, tehát a leggyakrabban megjelölt fizetési összeg szintén 500 000 Ft volt.

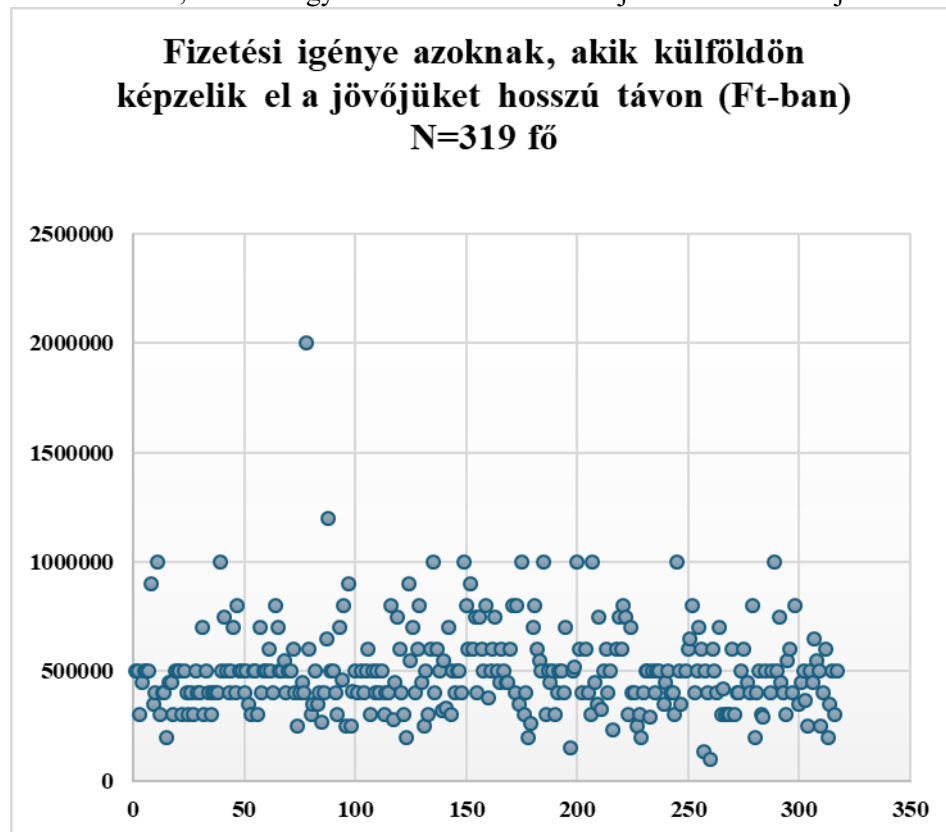

6. ábra: A hallgatók fizetési igényei

Forrás: Saját szerkesztés primer adatok alapján (2025)

Ezek az értékek arról tanúskodnak, hogy a fiatalok döntő többsége félmillió forint körüli nettó fizetéssel lenne elégedett, ami a jelenlegi piaci viszonyok között elég ambiciózus, de nem irreális cél, különösen az szja-mentesség figyelembevételével. A fenti adatokat érdemes összevetni a Központi Statisztikai Hivatal 2024. augusztusi hivatalos kereseti adataival, ami alapján a bruttó átlagkereset 628 800 Ft volt, a nettó átlagkereset 433 100 Ft. A nettó medián kereset, tehát az az összeg, amelynél az emberek fele többet, a másik fele kevesebbet keres, 360 100 Ft volt. Fontos megjegyezni, hogy a 25 év alattiak személyi jöve-

deleladó-mentessége esetén ez az összeg 512 472 Ft-ot tett ki. Ezek alapján megállapítható, hogy a diákok átlagos fizetési elvárása közel 500 000 Ft, ami meghaladja a tényleges magyarországi nettó átlagkeresetet, de közel esik az szja-mentes bérhez, ami sok egyetemista esetében reális jövedelmi kilátást jelenthet.

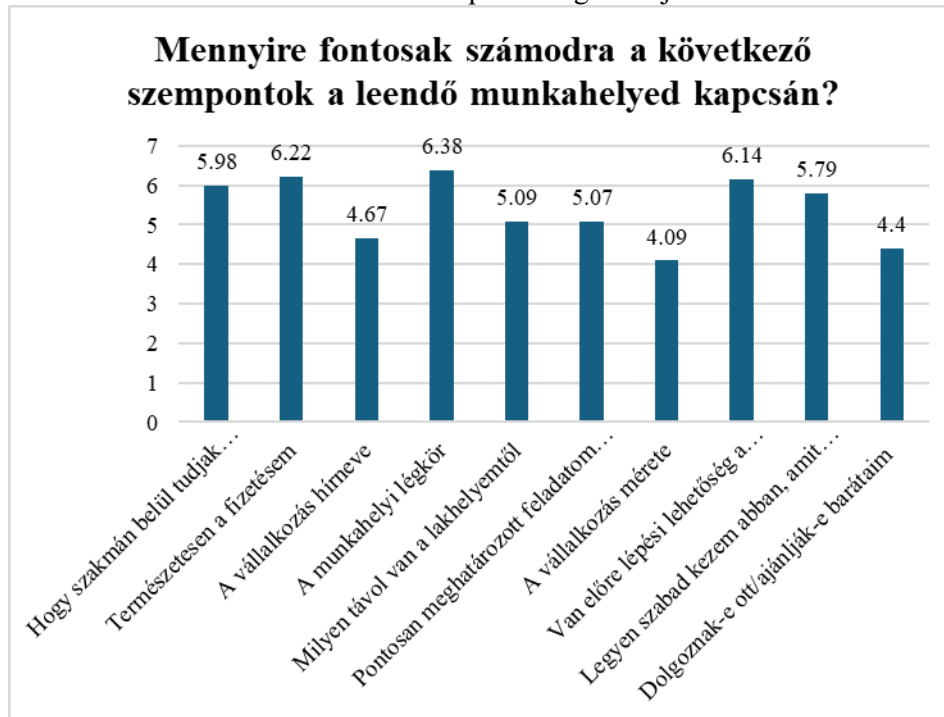
7. ábra Külföldön hosszú távra tervezők fizetési elvárásai

Forrás: Saját szerkesztés primer adatok alapján (2025)

A 7. ábrán látható azoknak a fizetési igénye, akik külföldön képzelték el a jövőjüket. A vizsgált adatsor mediánja és módusza is 500 000 Ft, ami megegyezik az egész minta értékeivel. Az átlagérték pedig: 493 373 Ft, ami nem jelentős eltérés. A teljes mintán elvégzett Mann–Whitney próba alapján a külföldi munkavállalási szándék és a fizetési igény között nincs szignifikáns különbség ($p = 0,444$).

Ez azt jelenti, hogy a hallgatók fizetési elvárásai függetlenek attól, hogy terveznek-e külföldön dolgozni, legalábbis a jelen mintában. A két csoport átlagos fizetési igénye hasonló nagyságrendű. Eredményeinkből arra tudunk következtetni, hogy a pályakezdő hallgatók egyrészt még nem rendelkeznek tiszta

képpel a pénzügyi piacokkal kapcsolatos elvárásairól, másrészt a külföldi munkavállalási szándék háttérében nem csupán a magasabb jövedelmek állnak.

8. ábra: A munkahelyválasztás szempontjainak átlageredményei

Forrás: Saját szerkesztés primer adatok alapján (2025)

A 8. ábra azt mutatja be, hogy a válaszadó fiatalok mennyire tartják fontosnak a különböző szempontokat leendő munkahelyük kiválasztásakor. A skála 1-től 7-ig terjed, ahol a magasabb érték egyre erősödő fontosságot jelez. Ezek alapján a hallgatók a jó munkahelyi légkört, a fejlődési lehetőségeket és a versenyképes fizetést tartják leginkább meghatározónak karrierjük megkezdésekor. Eredményeink összhangban vannak a szakirodalommal, amely szerint a Z generáció kiemelkedően érzékeny a munkahelyi légkörre, és előnyben részesíti a pozitív, támogató környezetet, valamint a gyors fejlődési lehetőségeket. Emellett fontos számukra az is, hogy a munkájuk önazonos legyen, és a tanult szakmájukhoz kapcsolódjon. A fiatalok nem a cég külső presztízst és méretét tartják elsődlegesnek, nem is azt, hogy dolgoznak-e ott barátaik, hanem inkább a belső működést, hangulatot és az egyéni lehetőségeket.

Kutatva a különböző véleményforrások befolyásolásának súlyát a leendő munkahely kiválasztásakor, az eredmény alapján a hallgatók döntő többsége saját megérzéseire hallgat, a külső megerősítés háttérbe szorul, mivel a fiatalok az önmegvalósítást és belső elégedettséget részesítik előnyben. Ugyanakkor egy

másik kérdéskör eredménye a Z generáció általános hír-információ gyűjtési csatornáival kapcsolatban azt mutatja, hogy a hallgatók 87%-a a közösségi média felületéről tájékozódik, 72%-a internetes hírportálról, 65% pedig baráti beszélgetésekből. Legkevésbé a nyomtatott újságokat választották, 5,6%, illetve a televíziót mint hírforrást csupán 29% jelölte.

Összefoglalás

A Z generáció megjelenése a munkaerőpiacon új szemléletmódot és kihívásokat jelent a munkáltatók számára. A kutatás eredményei rávilágítanak arra, hogy a fiatalok döntéseit elsősorban belső meggyőződés, nem pedig külső vélemények határozzák meg. Ahhoz, hogy a Z generáció sikeresen integrálódjon a munka világába, elengedhetetlen a generáció értékeinek és igényeinek mélyebb megértése. A változó munkaerő-piaci környezetben azok a szervezetek és intézmények lehetnek versenyképesek, amelyek képesek nyitottan, rugalmasan és jövőorientáltan reagálni ezekre az új elvárásokra.

A fiatalok jelentős része már felsőoktatási tanulmányai alatt gondolkodik a munkavállaláson. A válaszadók közel 80%-a rendelkezik valamilyen munkatapasztalattal, és a többségük a szellemi munkát preferálja. Ez a tudatos, korai munkaerő-piaci orientáció fontos erőforrást jelent a munkáltatók számára, ugyanakkor komoly kihívásokat is tartogat, különösen a munkahelyi lojalitás, a hosszú távú elköteleződés és a munkaerő megtartása terén.

A fizetési igények tekintetében a hallgatók medián elvárása 500 000 Ft nettó körül alakult, amely meghaladja a magyar nettó medián keresetet, ám közel áll a 25 év alattiak szja-mentesített kereseti szintjéhez. A külföldi munkavállalás szándéka szintén erősen jelen van: a válaszadók 57%-a tervezi, hogy legalább egy időre külföldön dolgozik. Ugyanakkor a statisztikai elemzés nem mutat szignifikáns összefüggést a külföldi munkavállalási szándék és a fizetési igény között, vagyis a mobilitási szándék nem feltétlenül párosul magasabb fizetési igénnyel. A kivándorlás problémája is kirajzolódik, a hallgatók 20%-a hosszú távon képzei el az életét külföldön. Ez azt jelenti, hogy minden ötödik hallgató potenciálisan véglegesen elhagyhatja Magyarországot, ami komoly társadalmi és gazdasági következményekkel járhat.

A válaszadók döntő többsége, 87% -a, a közösségi média felületéről gyűjt információkat, amelyek nagyban befolyásolják szemléletüket, azonban munkahelyválasztásnál leginkább belső megérzéseikre hallgatnak. Mivel ennek a generációnak az életében központi szerepet tölt be a közösségi média, érdemes lehet konkrét Z generációt célzó csatornákon felvenni a kapcsolatot a fiatalokkal, és mind a szakmai élethez, mind a magánélethez fontos, erős, támogató szakmai közösségeket, mentorhálózatok kialakítani, ahol közösségre találhatnak, ezáltal pedig elérni, hogy itthon maradjanak, és itthon képzeljék el a jövőjüket.

Felhasznált irodalom

- Bálint A., Galambvári G., Bogóné Dr. Jehoda R., Dr. Vakhal P. (2024) A magyar régiók munkaerőpiaca 2035-ben. Stratégiai előrejelzés. Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége, Budapest.
- Csiszárík-Kocsír, Á., & Garai-Fodor, M. (2018). Miért fontos a pénzügyi ismeretek oktatása a Z generáció véleménye alapján? *Polgári Szemle: Gazdasági És Társadalmi Folyóirat*, 14(1-3), 107–119.
- Deloitte (2025) 2025 Gen Z and Millennial Survey
<https://www.deloitte.com/content/dam/assets-shared/docs/campaigns/2025/2025-genz-millennial-survey.pdf>
letöltve: 2025.06.03.
- Dolot, A. (2018). The characteristics of Generation Z. *E-Mentor*, 44–50.
<https://doi.org/10.15219/em74.1351>
- Ferincz, A. & Szabó, Zs. R. (2012). Z generáció hatása a munkaadói szervezetekre. *Munkaügyi Szemle*, 56 (2), 88-93.
- Garai-Fodor, M. & Jäckel, K. (2018). Kvalitatív kutatási eredmények a Z generáció körében-milyen karrierről álmodnak, milyen munkahelyen dolgoznának szívesen a „Z”-k. *Budapest, MMXVIII*, 70.
- Hárs, Á., & Simon, D. (2017). A külföldi munkavállalás és a munkaerőhiány. In K. Fazekas & J. Köllő (Szerk.), *Munkaerőpiaci Tükör 2016* (pp. 94–108). Budapest: MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet
- Howe, N., & Strauss, W. (1992). *Generations: The history of America's future, 1584 to 2069*. Harper Collins.
- Juhász, C. (2017). Z generációs hallgatók felsőoktatási motivációjának vizsgálata. *Közép-Európai Közlemények*, 10(2), 131–141.
- Juhász, T., Czeglédi, C., & Varga, E. (2023). Különböző generációk a munkahelyeken. *Közösségi Kapcsolódások - tanulmányok kultúráról és oktatásról*, 3(2), 74–83.
<https://doi.org/10.14232/kapocs.2023.2.74-83>
- Kárpáti, T. (2020) Négy generáció munkahelyi viselkedése –Generációk a munkahelyen 1.rész
<https://jobgroup.hu/en/blog/generaciok-a-munkahelyen-1-1>
letöltve: 2025.05.30.
- Khera, S. N., & Malik, S. (2014). Life priorities and work preferences of Generation Y: An exploratory analysis in Indian context. *Jindal Journal of Business Research*, 3(1–2), 63–76.
<https://doi.org/10.1177/2278682116643607>
- Kiss, Z., Barizsné Hadházi, E., & Kun, A. I. (2017). A leendő munkavállalás hallgatói szemmel: egy a Debreceni Egyetem alapszakos hallgatói

- körében végzett felmérés eredményei. *TAYLOR*, 9(1), 183–190. Elérés forrás <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/taylor/article/view/13090>
- Kocsis, Zs. (2023) A hallgatói munkavállalás sajátosságai és egyetemi pályafutásra gyakorolt hatása a Debreceni Egyetemen, Doktori Disszertáció <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/a46fc108-d6ef-427d-93f9-bf4a07b35e7b/content> letöltve: 2025.06.01.
 - Kőműves, Z. S., Pálmai, L., Kovács-Kósa, P., & Szabó-Szentgróti, G. (2023). Generációs különbségek elemzése a versenyszférában. *Új Munkaügyi Szemle*, 4(3), 2–13.
 - Központi Statisztikai Hivatal (2025) A Magyarországon született visszavándorló magyar állampolgárok https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0032.html letöltve: 2025.06.01.
 - Központi Statisztikai Hivatal (2025) Gyorstájékoztató, Foglalkoztatottság és munkanélküliség, 2025. április <https://www.ksh.hu/gyorstajekoztatok/fem/fem2504.html> letöltve: 2025.06.01.
 - Központi Statisztikai Hivatal (2025) A kivándorló magyar állampolgárok célországok és nemek szerint https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0031.html letöltve: 2025.06.01.
 - Kupperschmidt, B. R. (2000). Multigeneration employees: Strategies for effective management. *The Health Care Manager*, 19(1), 65–76.
 - Liskuné Vathy, V., Bognár, I. Ádám, Kőműves, P. M., Körösparti, P., & Nagy, A. S. (2020). Millennium Generation Work Experience. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 5(1), 657-665. <https://doi.org/10.21791/IJEMS.2020.1.54>
 - Malatyinszki, S. (2020). Az új generáció, mint erőforrás. *Multidiszciplináris kihívások, sokszínű válaszok-Gazdálkodás-és Szervezéstudományi folyóirat*, (1), 90-101.
 - Mannheim, K. (1952). The sociological problem of generations. *Essays on the Sociology of Knowledge*, 163, 95.
 - McCrindle, M., & Wolfinger, E. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the global generations*. The ABC of XYZ 3rd Edition.
 - Meretei, B. (2017). Generációs különbségek a munkahelyen – szakirodalmi áttekintés. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, 48 <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.10.02>
 - Morvay, E. (2015). Külföldi munkavállalás a közép-kelet-európai országokban az európai munkaerő-felmérések alapján. MPRA Paper No. 90631 <https://core.ac.uk/reader/214010000> letöltve: 2025.06.01.

- Nagy, P., Vezendi, L., Tóth, B., & Nagy, A. (2024). Perspectivas relacionadas con el trabajo de los estudiantes de primer año en la universidad de debrecen hungría. *Revista Cubana de Educación Superior*, 43(1 ene-abr), 205-220.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently?. *On the horizon*, 9(6), 1-6.
- Schroth, H. (2019). Are You Ready for Gen Z in the Workplace? *California Management Review*, 61, 000812561984100. <https://doi.org/10.1177/0008125619841006>
- Seemiller, C., & Grace, M. (2016). *Generation Z goes to college*. John Wiley & Sons.
- Strauss, W., & Howe, N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584 to 2069*.
- Szócs, A. (2024). Fiatalok és a munka világa. Munkavállalási jellemzők és motivációk a Covid-19 megjelenése óta az egyetemisták körében. *Közösségi Kapcsolódások* 2024(1), 115– 123. <https://doi.org/10.14232/kapocs.2024.1.115-123>
- Tapscott, D. (2008). *Grown up digital* (p. 384). Boston: McGraw-Hill Education.
- Twenge, J. (2010). A Review of the Empirical Evidence on Generational Differences in Work Attitudes. *Journal of Business and Psychology*, 25, 201–210. <https://doi.org/10.1007/s10869-010-9165-6>

Jókai és Debrecen

Győri L. János

irodalomtörténész, közgyűjteményi igazgató
TTRE Közgyűjteményei, Debrecen

EGY ÉVFORDULÓS KIADVÁNY MARGÓJÁRA

(Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen, az 1925-ös kiadvány reprint díszkiadása, Tiszántúli Református Egyházkerület, 2025, ISBN 978-615-5909-24-5, 86. p.)¹

Absztrakt: A kétszáz esztendővel ezelőtt született író és Debrecen kapcsolatáról máig Zsigmond Ferenc száz esztendővel ezelőtt elmondott és nyomtatásban is megjelent akadémiai székfoglaló beszéde nyújtja a legalaposabb elemzést. A tanulmány szerzője, a Zsigmond-kötet idei reprint kiadásának szerkesztője elsősorban Jókainak a magyar református műveltséghez, ezen belül is kiemelten Debrecenhez és Kollégiumához fűződő kötődésének kulcselemeit veszi számba. Hangsúlyozza, hogy Jókai írói tekintélyének, Debrecennel szemben tanúsított megértésének kiemelkedő szerepe volt abban, hogy a városnak a 19. század elején zajló országos irodalmi vitákban megtépzott szellemi tekintélye a 19–20. század fordulójára újra helyreállt. A záró fejezet Zsigmond Ferenc debreceni gimnáziumi tanár és egyetemi magántanár irodalmi munkásságát érinti, kiemelve a Jókai-recepcióban vállalt meghatározó szerepét.

Kulcsszavak: Jókai Mór, református műveltség, Debreceni Kollégium, Zsigmond Ferenc

Abstract:

Hungarian literary academics commemorate the bicentenary of the birth of the most popular ever Hungarian novelist, Mór Jókai in 2025. As part of the memory work, the author of the present paper published the reprint edition of the 1925 study titled *Jókai and Debrecen*, by Ferenc Zsigmond. In his study, Zsigmond collected the key elements of the relationship between Jókai and Hungarian Calvinist traditions, among which Debrecen and the Reformed College of Debrecen gained a central importance. Zsigmond highlights that Jókai's authority in Hungarian literature and his appreciation of the town's cultural heritage had a crucial role in the fact that Debrecen could re-establish its intellectual authority by the

¹ Lapunk a kiadványt szerkesztő Győri L. János ajánlásának tanulmánnyá bővített változatát közli.

turn of the 19th and 20th centuries. The final chapter of the paper reviews the literary oeuvre of Zsigmond, the high school teacher and university scholar, highlighting his defining role in Jókai's reception.

Keywords:

Mór Jókai, Maurits Jókai, Calvinist intellectual traditions, the Reformed College of Debrecen, Ferenc Zsigmond

Jókai Mór és a magyar református műveltség

1938-ban, a Debreceni Kollégium 400. évfordulójának tiszteletére az Ókollégium belső udvarának nyitott árkádjai alatt, az egykori jeles professzorok és híres öregdiákok arcképei sorában az intézményt támogató, alapítványtévő erdélyi fejedelmek (Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi Mihály) mellett két olyan 19. századi írónk is domborművet kapott, akik sem származásuk, sem iskoláztatásuk révén nem kapcsolódtak közvetlenül Debrecenhez. Jókai Mórról és Baksay Sándorról van szó, s a megkülönböztetett figyelem oka mindkettőjük esetében ugyanaz volt: a kor, amely a magyar nemzeti, sőt a felekezeti identitás forrását is még erősen a szépirodalomban kereste, kettőjüket tekintette a debreceni kollégiumi diákélet hiteles költői megörökítőinek (Jókai arcképét Beck Ödön Fülöp, Baksayét Borkereki Kovács Zoltán készítette). Baksay Sándor (1832–1915) nevét ma már inkább csak az egyháztörténet-írás ismeri, hiszen a Dunamelléki Református Egyházkerület köztiszteletben álló püspöke volt, Jókai Mór (1825–1904) viszont máig a legolvasottabb prózaírónk. Jókainak a református műveltséghez, s ezen belül a Debrecenhez és Kollégiumához fűződő kapcsolatai ma már kevésbé ismertek, születésének 200. évfordulóján helyénvaló tehát felidézni ezek főbb vonásait.

Jókai Mór 1825. február 18-án született Komáromban. Szülőháza, az egykori Kacz-ház (ma a város szlovákiai oldalán a Király püspök utca 10. szám) a családi hagyomány szerint a türelmi rendelet (1781) előtt az üldözött reformátusok imaházaként szolgált. A környékeliek csak „néma ház”-ként emlegették, mert a Vármegye és a Csapó utcák közötti hatalmas telekre épített épületnek csak az udvar felé nyíltak ablakai, így lehetett titkos istentiszteletek helyszíne. A „kálvinista kegyesség” személyes öröksége még az író gyermekkorában is elevenen élt a családban, amelyről nővére 1865-ben így emlékezett meg: „... az a ház olyan volt, mint egy templom; édesanyánk kerekas pergő rokkája mellett oly szépen énekelte szent Dávid zsoltárait, és azt a szép dicséretet: Istenre bízom magamat; magamban nem bízhatom. Édesapánk is minden hivatalos foglalkozás előtt naponként elővette a Szikszait (Szikszai György debreceni lelkész imádságoskönyvét), s abból buzgón imádkozott, azt tartotta, aki az Istentől eltávozik, az Isten is eltávozik attól... abban a szobában közel volt a mindenható Isten, aki lételt ad mindeneknek.” (Nagy M. 1975, 7.)

Jókai tíz éven át a komáromi református iskola diákja volt, amely a Debreceni Kollégium partikulájaként évszázadok óta az anyakollégiumtól kapta rektorait és tankönyveit. Hogy Jókai ebben az iskolában szellemileg mivel találkozhatott, arról *Egetvívó asszonyszív* című, részben debreceni tárgyú regényében olvashatunk, ott ugyanis egyik ifjú hőséről így vall az író: „tudja az egész kiskátét, a Hübnert, húsz zsoltárt énekel.” Ezek voltak a korabeli református műveltség alapjai. A kis káté évszázadokon át a református hitelveket kérdés-felelet formában feldolgozó Heidelbergi Káté rövidített változata, a legkisebbek hittankönyve. *Johannes Hübner* német teológus *Száz és négy bibliabéli História*... című tankönyve a 18. század derekától bő száz esztendőn át a magyar református iskolák bibliaismereti tankönyve, mely minden vasárnapra egy-egy ó- és újszövetségi történettel ismertette meg a diákokat prózában és memorizálható verses formában is, a nagyobbaknak latin nyelvű verses összefoglalással. A Szenci Molnár Albert fordította genfi zsoltárok pedig máig a református egyházi énekkultúra alapját képezik.

Jókai 1841-ben a pápai, majd a következő évben a kecskeméti református kollégiumba iratkozott be, előbbiben filozófiát, utóbbiban jogot hallgatott. Pápán kötött barátságot Petőfi Sándorral és Orlay-Petrich Soma későbbi festővel, akikkel az iskola önképzőkörében nemes irodalmi versengést folytatott. Hogy az író regényeiben és novelláiban Pápa, Kecskemét és kollégiumaik alig jelennek meg helyszíneként, annak az az oka, hogy ott szerzett ifjúkori élményeit Jókai nagyjából Debrecenbe helyezte át, jóllehet a civisek világával csak pár évvel később, 1849 első hónapjaiban találkozott. Itt szembesült ugyanis azzal, hogy a hazai protestáns műveltség, amely a Dunántúlon csupán kicsiny szigeteken működött, a Tiszától keletre hatalmas tömegek gondolkodását hatotta át, s így 16. századi reformáció óta az egész magyarság számára jelentős történelem- és kultúraformáló erővé vált.

Jókai Debrecen-élménye

Jókai Petőfi oldalán jelentős szerepet játszott az 1848-as pesti forradalom eseményeiben. Tagja volt a Tízek Társaságának, áprilistól Petőfi szerkesztőtársa az *Életképek* című lapnál, szeptember végén elkísérte Kossuthot alföldi toborzó körútjára. Szilveszterkor, követve a Kormányt, feleségével, Laborfalvi Róza színésznővel Debrecenbe költözött. Közben házasságkötése miatt elveszítette Petőfi barátságát, édesanyja is neheztelt rá, sőt egzisztenciális gondok is szorongatták. Debrecen kijózanítóan hatott Jókaira. A forradalom iránti romantikus rajongást hátrahagyva, a békepárt programját tette magáévá. Nyáry Pál, a Honvédelmi Bizottmány alelnöke (Kossuth helyettese), aki ez idő tájt a belügyminiszter feladatait is ellátta, politikai cikkeket íratott vele a Kormány hivatalos lapjába, a *Közlöny*be. Amit ő nyíltan nem mondhatott ki, azt Jókai tollára bízta. Nyáry a Habsburg-házzal való megbékélés híve volt, s Jókai ennek szellemében februárban még így írt: „... mi nem akarjuk a királyt trónjától megfosztani, hanem azt akarjuk, hogy tel-

jesítse kötelességét” (Közlöny 1849, február 19.). Jókai békepárti cikkei a képviselőház ülésén is témává váltak, s az írónak meg kellett válnia a Közlönytől. Tárogatói azonban megteremtették az anyagi feltételeit saját független lapjának. Ettől kezdve az *Esti Lapok* képviselte Debrecenben a békülékenyebb irányt. A politikai közhangulat azonban nem Jókainak kedvezett, a Képviselőházban a radikális hangok erősödtek föl, s a Kollégium Oratóriumában április 13-án sor került a Függetlenségi Nyilatkozat tervezetének elfogadására, a következő napon pedig a Nagytemplomban annak nyilvános kihirdetésére. Az események emelkedett szelleme természetesen Jókait is áthatotta, ám tíz nappal később mégis visszaköltözött Pestre. Itt újra forradalmi hevület kerítette hatalmába, és azonosult a függetlenség gondolatával, s visszakerült Kossuth oldalára. Így aztán a szabadságharc bukása után maga is bujdosásra kényszerült.

Jókai Mór 1849-es debreceni tartózkodása körül máig sok a bizonytalanság. Bár több idős kori visszaemlékezésében is érinti a városban töltött négy hónap eseményeit, saját feljegyzései is tartalmaznak ellentmondásokat vagy szándékos elrajzolásokat (*Forradalom alatt írt művek*, 1875; *Az én életem regénye*, 1899.). Annyi bizonyos, hogy Pálffy Albert, a *Március Tizenötödike* szerkesztője vette rá arra, hogy elhagyja Pestet. Cegléden a pesti vonatra próbált felszállni, s végül Madarász József, a később sikkasztással vádolt „gyémántos miniszter” testvére, igazította helyes irányba. Érdekes, hogy nem sokkal később Debrecenben mindketten politikai ellenfeleivé váltak. Saját visszaemlékezése szerint Jókai Debrecenben a Péterfia utcán egy Dudás nevű szűrszabónál bérelt szobát havi húsz pengőért. Ma már tudjuk, hogy a korabeli céhlajstrom nem ismer ilyen nevet. Egy fennmaradt szállásjegyzék viszont úgy tudja, hogy a Piac utcán lakott Tóth Pál házában, amiért 12 forintot fizetett. A szájhagyomány viszont úgy őrizte meg, hogy Jókaiék a Csapó utca 8. szám alatt laktak. Talán a hivatalosan kijelölt hely lehetett a Piac utcán, a Csapó utcán pedig a tényleges szálláshelye. A Péterfia utcát pedig egyszerűen költői képzelete alkothatta meg, hiszen az 1849-es élményekből táplálkozó elbeszéléseinek hősei is többnyire itt laktak (*Két menyegző*, *Mégsem lesz belőle tekintetes asszony*, *A legvitézebb huszár*, *Hogyan lett Dull Mihály uramból Rácz János?*). A Dudás név pedig (Dudásné alakban), vélhetően kitalált névként, *A debreceni lunátikus* történetében köszön majd vissza. Jókai 1849-es tárgyú visszaemlékezéseiben tehát épp úgy nem érdemes hitelességet keresni, mint ahogy történelmi tárgyú regényeiben sem, hiszen számára Debrecen kulturális szerepének megrajzolása volt fontos, s ennek az író gyakran alárendelte a történelmi hűséget.

Pest és Debrecen Jókai Mór világnézetének sarkpontjait képezik: Pest a romantikus rajongás világa, Debrecen a józanságé, ahogy azt lapjában meg is fogalmazta: „Pest középpontja az országnak, de Debrecen középpontja a magyar népnek. Amott minden nemzetiség érdeke, itt azonban egyedül a magyar érdekek vannak összesítve. Pest legnagyobb városa Magyarországnak; Debrecen egy Magyar-

ország kicsinyben... Budapest erősség, de Debrecen asyllum. Pest népe egy mívelt, szabadságszerető, lelkes nép, mely kezdetét adta a forradalomnak, míg Debrecen összilárdságú népének nyugodt, morális, becsületes jelleme egyedül biztosítja azon nyugalmat, melyre csaták közepett legnagyobb szüksége van a kormányzatnak... Ha rajtam állana, én Pest bevétele után is itt hagynám őket Debrecenben.” (Esti Lapok 1849. március 31.). Pestre költözése után Jókai lapja Debrecenben még bő egy hónapon át megjelent. Utolsó számában a szerkesztő így búcsúzik a várostól: „Ha működésünkben volt némi siker,... azt mi Debrecennek s páratlan józanságú népének köszönjük... Debrecen józan légköre kelle, hogy a legnehezebb idők, a forradalom közepett a higgadtabb szó, a szelídebb hangok erőre kapjanak, hogy elnyomassék a gyom, mely a főváros izgatottságában nyakunkra kezdte nőni... Debrecen népe a világnak legépebb, legjózanabb népe.... Így ismertük mi az isteni civis népet, s úgy találtuk, mint ismertük... Ily forradalmat, minden konkussziók nélkül, mely szelídségében hódítson, csak Debrecenben lehet vala rendezni s átélni.... Áldás reád Debrecen népe!” (Esti Lapok 1849. május 31.).

Jókai írói világképe 1849-ben nyerte el végleges alakját: végtelen írói képzelete mozgásban tartásához a főváros egyre inkább világvárosias nyüzsgésére volt szüksége, a gyökereket jelentő vidéki magyarság levegőjét azonban elsősorban a civisvárosban szívhatta magába. Ezért tért vissza később – ha rövid időre is – ismételten Debrecenbe. 1865-ben a városi színház (ma Csokonai Nemzeti Színház) ünnepélyes megnyitóján Laborfalvi Róza Katona József Bánk bánjában Gertudis szerepét játszotta, Jókai pedig verses *Prológot* írt az ünnepi alkalomra. 1876-ban erdélyi útjáról hazafelé pihent meg röviden Debrecenben, s lelkes fogadtatásban részesült. 1882. május 6–7-én a Petőfi Társaság vándorgyűlésének volt a vendége, Petőfi emléktáblájánál avató beszédet mondott, a színházban felolvasást tartott, s kilátogatott Pallagra is. 1884-ben, amikor Laborfalvi Róza a színpadtól búcsúzott, Debrecenben is rendeztek számára egy búcsúszereplést, ahová Jókai is elkísérte. Az állomáson Simonffy Imre polgármester köszöntötte, s a korabeli híradások szerint ekkor hangzott el elhíresült mondása: „Kálvinista ember úgy érzi, mikor Debrecenbe jön, mint mikor a török Mekkába megyen.” 1889-es ittléte alkalmával a Hortobágyra is ellátogatott. Ennek emlékét a *Hortobágy* (1889) című kiváló útirajz őrzi, de a puszta ábrázolása több kései regényének is színező eleme. Jókait baráti kapcsolatok is fűzték Debrecenhez. Még 1849-ből ismerte Poroszlay Frigyes polgármestert és Komlóssy Imre országgyűlési főszállásbiztost. Utóbbi fiával, Komlóssy Arthur városi főjegyző alpolgármesterrel 1882-es látogatásakor kötött barátságot. Kapcsolatban állt a Csokonai Kör elnökével, a Kollégium korábbi neves történész tanárával, Géresi Kálmánnal. Ismerte Szűcs István jogtanárt is, aki 1849-ben nemzetőr parancsnokként szolgált, s akinek várostörténeti monográfiáját (Szűcs I. 1870–1871.) az író később debreceni tárgyú regényeinek írása közben szorgalmasan lapozgatta. Ebből a kiadványból ismerte meg alaposabban a debreceni diákvilág (tűzoltó társulat, Kántus, önképzőkörök) belső életét.

Jókai debreceni témái a reformáció megjelenése és saját kora közé esnek. A város társadalomtörténetének a jelzett időhatáron belül alig van olyan meghatározó korszaka vagy eseménye, amely fantáziáját meg ne ragadta volna. Egyik kései regénye, a *Fráter György* (1893) a reformáció korába kalauzolja az olvasót, *A debreceni kastély* (1861) című regény a Bethlen Gábor halálát követő politikai útkeresés éveiben játszódik. A 17. századi, török kori Debrecen hétköznapijainak három elbeszélést szentelt az író (*A struccmadár, Hogyan lett Dull Mihályból Rácz János?, Mennyei parittyakövek*). Az elhíresült debreceni tűzvézsek emlékét *A gyűjtogató* és a *Két menyegző* című elbeszélések idézik meg. Az *Egetvívó asz-szonyiszív* (1902) című kései Jókai-regény már átvezet bennünket a következő századba, hiszen cselekménye a Rákóczi-szabadságharc éveiben játszódik. A felvilágosodás századának neves professzorát, Hatvani Istvánt *A magyar Faust* (1875) című adomagyűjtemény idézi elénk. A reformkor előestéjén játszódnak az *És mégis mozog a föld* (1872) című nagyregény cselekményének kollégiumi tárgyú bevezető fejezetei, amelynek diákhősei titokban másolják a Nagyerdőn rebellis szellemű kéziratgyűjteményüket, a Csittvári krónikát. A 19. század első felében játszódik *A kiskirályok* (1885) című regény cselekménye is, melynek egyik hőse az előbbi regény öt kicsapott diákjához hasonlóan a Debreceni Kollégiumtól nyer nemzeti szellemű indíttatást. *A debreceni lunátikus* (1875) története az író diákkorához, a felbomlófélben lévő archaikus kollégiumi diákélet időszakához, az 1830-as évekhez köthető. A szabadságharc debreceni eseményei Jókai emlékeztében már a megélt jelent képviselik (*A gyémántos miniszter*, 1850), idővel azonban az ekkor szerzett élmények is múlttá nemesednek emlékeztében, ahogy azt a *Mégsem lett belőle menyasszony* (1867) című rövid elbeszélésében látjuk. Az 1889-es debreceni látogatás emlékét őrző *Hortobágy* című útirajz szintén a jelenről szól, de mivel a pusztai életforma évszázadokon át alig változott valamit, Jókait itt is, mint a fenti írásainak többségében, az egzotikum iránti vonzódása terelte a tárgy felé. A puszta világának szociografikus megjelenítése pár évvel később a *Sárga rózsa* (1893) című regény színes háttérablóiban köszön vissza.

Jókai Debrecent érintő történelmi tárgyú írásaiban visszatérően ugyanaz az írói eljárás érvényesül. A választott tárgynak mindig van több-kevesebb történelmi hitele, Jókai számára azonban a forrás csak a cselekmény kereteinek fölvezetéséhez szükséges, a részleteket saját képzelete ragasztja ezekhez. A keretként idézett krónikák, városi jegyzőkönyvi bejegyzések, levelek és egyéb dokumentumok elhitetik az olvasóval, hogy hiteles történetről van szó, a tényleges történelmi hitelt azonban a legtöbb esetben fölülírja az a magasabb rendű költői szándék, hogy a debreceniség lényegét egy jól megragadható életérzésen alapuló történelmi küldetésként mutassa be. Hadd érzékeltesse itt mindezt egyetlen adalék.

A Fráter György (1893) című történelmi regényben Török Bálint debreceni földesúr alakjának megrajzolásakor Jókai erősen eltér a történeti hűségtől. Szerinte Szapolyai János azért küldi őt Debrecenbe, hogy ezzel megakadályozza a reformáció terjedését. A valóságban a főúr, felesége révén, már a városba költözése

(1536) előtt elkötelezte magát a hitújítással. Az író szándéka nyilvánvaló: a debreceni Szent András-templomban Bálint pap prédikációjára megtérő Török Bálint magatartásában Jókai lélektani magyarázatot keres és talál Debrecen közösségi szintű gyors áttérésére. Mert az író szavait idézve, a prédikáció „bölcse összeköté az Isten fiának feltámadásáról szóló hitágazatot a magyar nemzet feltámadásában vetett hittel: lelkére kötvén a gyülekezetnek, hogy a világ minden népei között bizonyára legnagyobb ösztöne lehet a magyarnak abban, hogy Krisztus halála és feltámadása igaz voltában saját nemzetének kínhalála s dicső feltámadása példáját lássa és kövesse” (Jókai M. 1972, II, 155.). A magyar református prédikációirodalom egyik szembetűnő évszázados hagyományát ragadja itt meg Jókai, amely párhuzamot von a bibliai üzenet és a nemzeti önértelmezés között. „Hát hogyne sirna a szegény magyar – folytatja Jókai –, mikor hazája megostoroztatásáról, eltemetetéséről, feltámadásáról beszélnek előtte? Talán még a mai kor férfiai is sírnának azon! Maga Török Bálint is sűrűen zokogott, még a fiát is biztatta: ne szégyelld, fiam! Jézus vére hull a férfi szeméből! Jézus vért sirt mi érettünk” (uo.). A történelmi hűség felől nézve, Jókai itt nem csupán Török Bálint alakját rajzolja el, hanem a prédikáció tartalmát is. A kora újkori prédikátori hagyomány ugyanis csak ószövetségi történeteket (pusztai vándorlás, honfoglalás, babiloni fogság stb.) használt a történelmi analógia megalkotásakor, Jézus egyszeri és megismételhetetlen áldozatát nem idézte ilyen összefüggésben. A történelmi hűséget teológiai értelemben is követő korábbi költőinknél, Kölcseynél vagy Aranynál a Jókaira jellemző elrajzolás sohasem érhető tetten. Jókaival és Petőfivel kezdődik a biblikus hagyomány olyan mértékű szekuláris tartalmú parafrázálása, amely néhány évtizeddel később, különösen Trianon után teológiai értelemben kifogásolható nyelvi alakzatokhoz (pl. „magyar Golgota”) is vezet majd irodalmunkban. Jókai írói eljárásának van még egy további jellegzetessége, amelyre feltétlenül érdemes figyelni. A nagy mesemondó nemcsak a magyar múlt, azon belül is elsősorban a református műveltség kimeríthetetlen forrását látja Debrecen történetében, hanem szinte minden ilyen tárgyú írásában gazdag folyást enged kedélyes humorának. Ennek forrása a civisek józan, természetes és praktikus észjárása, a piaci kofák és talyigások talpraesettsége, a kollégiumi diákok csínytevésre hajlamos természetes túlélési ösztöne, a magyar vidéket járó rektorok, mendikánsok, legátusok, szupplikánsok életrevalósága, valamint a kollégiumi professzorok és debreceni prédikátorok, illetve külföldet járó peregrinus diákok érzékeny intellektusa. A 19. század első harmadában a néhány évtizeddel korábbi Csokonai-pör, majd a költő síremléke körül fellángoló Árkádia-pör, elsősorban Kazinczy Ferenc tekintélyének köszönhetően, Debrecen a maradiság hírébe hozta. Ezt erősítette a közvélemény szemében két egykori neves debreceni diák Debrecennel szemben tanúsított felemás viselkedése: Kölcsey Ferenc hüvös tartózkodása, majd Arany Jánosnak a tékozló fiú példázatát idéző gyors távozása. Végül ehhez társultak az 1840-es években a Debrecenben gyakran megforduló Petőfi Sándornak a város szellemiségére vonatkozó szarkasztikus megjegyzései. Ilyen előzmények után a

19. század utolsó harmadában gyorsan városiasodó, iparosodó Debrecennek igen csak jólesett Jókai kedélyes, megértő hangja.² Különös megnyilvánulása Jókai gyógyító humorának az éppen 150 esztendővel ezelőtt megjelent *A debreceni lunátikus* (1875) című kisregényszerű elbeszélés, amely nem csupán részleteiben mutatja Jókai jóízű humorát, hanem minden ízében debreceni, azon belül is kollégiumi tárgyú és szellemű adomagyűjtemény. A holdkórosságot színlelő, éjszákánként a Kollégiumból szerelméhez, saját professzora lányához kiszökdöső, furfangos eszű Dallos Ádám, a megfelelési kényszerektől szenvedő Nyaviga – a felbomlófélben lévő archaikus debreceni diákvilág jellegzetes alakjai –, valamint a Budai Ézsaiás és Sárvári Pál karikatúrájaként is értelmezhető Tóbiássy és Harangi professzorok, illetve a folyton okoskodó Kérészi esperes színpadi bohózatba illő figurák, akik miatt még a széteső regényszerkezetet is megbocsátja Jókainak az olvasó.

Zsigmond Ferenc debreceni tárgyú Jókai-monográfiája

Jókai Mór és Debrecen kapcsolatának további részleteit *Zsigmond Ferenc Jókai és Debrecen* (Zsigmond F. 1925.) című kismonográfiája tárja föl legalaposabban, amelyet a szerző száz esztendővel ezelőtt, 1925. november 9-én a Magyar Tudományos Akadémián levelező tagsági székfoglaló beszédként mondott el.

Zsigmond Ferenc (1883–1949) székely származású szülők gyermekeként született Kunhegyesen, Meztúron érettségizett, majd Kolozsváron szerzett magyar–latin szakos tanári diplomát. A karcagi református gimnáziumban kezdte tanári pályáját, itt szokott hozzá a rendszeres publikációs tevékenységhez, s innen utazott külföldi tanulmányútra Angliába, Párizsba és Münchenbe. 1922-ben került Debrecenbe a Református Kollégium Főgimnáziumába, ahol 1923-tól az egyetem magántanáráként, 1930-tól rendkívüli tanáráként is tevékenykedett. Az 1925-ben alapított Református Tanárképző Intézetnek is oktatója volt. Ugyanebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai közé választották; ekkor tartotta fent említett székfoglaló beszédét. 1934-ben betegségére hivatkozva maga kérte nyugdíjazását. Ezután néhány évig a fővárosban folytatott tudományos és publicisztikai tevékenységet, majd 1942-ben szülővárosába vonult vissza. 1943-ban az Akadémia rendes tagja lett (munkásságának további részleteit lásd: Győri L. J. 2013.).

Zsigmond Ferenc tanárként és tudósként protestáns gyökerű konzervatív álláspontot képviselt. A kor legelismertebb irodalomtörténészéhez, Horváth Jánoshoz hasonlóan szövegközpontú megközelítést alkalmazott nagy filológiai igényességgel, amivel a modern irodalom-felfogás útját is egyengette. Gimnáziumi

² Hogy Jókai prózájának mekkora jelentősége volt a szabadságharc leverése okozta „kollektív trauma” lelki földolgozásában, arról a *Forradalmi és csataképek* (1850) című novellafüzér kapcsán újabban Bényei Péter értekezik: Bényei 2018, 19–74. Bényei megközelítése a Jókai-Debrecen kapcsolat mélyebb vizsgálatához is támpontokat nyújthat.

tankönyvei és kollégiumtörténeti írásai mellett irodalomtörténeti szempontból Jókai Mór, Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc prózájáról szóló értekezései maradandóak, de termékenyen szolt hozzá a korabeli Ady-vitához is, sőt elsőként tanította debreceni középiskolai tanárként a költő verseit.

Irodalomtörténet-írásunk máig nagyra értékeli Zsigmond Ferenc tevékenységét, aki a Jókai-centenárium alkalmával két éven belül három monográfiával gyarapította a Jókai-irodalmat (Zsigmond F. 1924a; Zsigmond F. 1924b; Zsigmond F. 1925.). *Jókai és Debrecen* című értekezése méltónak bizonyult arra, hogy száz esztendő elteltével az író születésének 200. évfordulóján a Tiszántúli Református Egyházkerület, a Debreceni Református Kollégium és az Alföldi Nyomda e munka reprint kiadásával közösen tisztelegjen Jókai emléke előtt, aki 1891-ben a Monarchia világát bemutató könyvsorozatban így jellemezte a korabeli Debrecen: „Ma már nem áll fenn a tilalom, hogy másnak, mint Kálvin-hitűnek, nem szabad e városban letelepednie; de azért megmaradt a régi hitbuzgalom. Ma már nem áll fenn a nevezetes kiváltság, hogy aki jobbágy létére Debrecen kapuin belép, szabad emberré lesz; hanem azért mégis vonja magához e város távolról, közélről mind azt a népet, aki ész és munka után óhajt gyarapodni. Már nincs szabadalma Debrecennek se vám, se adó, se harmincad alól; hanem azért az ipar és a kereskedelem első rangosztályú most is e városban. Ma már nincsenek tógás diákjai, csatos cipős professzorai; hanem azért mostani tanárai is nagy részben az angol és német egyetemeken fejezték be kiképeztetésüket, s a külföldi protestantizmussal való összeköttetésnek köszönheti, hogy mai nap is a hazai tudományoságnak erős vára – a Kálvinista Róma.” (Jókai M. 1891, 291.)

Felhasznált irodalom:

- Bényei P., 2018: Bényei Péter: Emlékezésalakzatok és lélektani reprezentáció a Jókai-prózában. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Győri L. J., 2013: Győri L. János: Zsigmond Ferenc (1883–1949). In A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2012), Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013, 691–701.
- Jókai M., 1891: Jókai Mór (szerk.): Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország II. kötete, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest.
- Jókai M., 1972: Jókai Mór: Fráter György I–II., Akadémiai, Budapest.
- Nagy M., 1975: Nagy Miklós: Jókai Mór, Szépirodalmi, Budapest.
- Szűcs I., 1870–1871: Szűcs István: Szabad királyi Debrecen város történelme. A legrégibb kortól a mai időkig, 1–3., Debrecen.
- Zsigmond F., 1924a: Zsigmond Ferenc: Jókai. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Zsigmond F., 1924b: Zsigmond Ferenc: Jókai Mór élete és művei. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest.
- Zsigmond F., 1925: Zsigmond Ferenc: Jókai és Debrecen. Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1925. (reprint díszkiadás: Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2025.).

Alföldi színjáték nem csak gyerekeknek

Seprényi Kinga beszélgetése Várhidi Attila rendezővel a gyermekszínházról és az Alföld Gyermekszínpad jövőjéről

Seprényi Kinga *A Magyar Drámapedagógiai Társaság által gyémánt oklevéllel kitüntetett (2021), Csokonai Vitéz Mihály Alkotói díjas rendezővel (2005), Várhidi Attilával beszélgetek. Ő a magyar gyermek- és diákszínház egyik megkerülhetetlen alakja. Közel félszáz színházi és filmes szakember köszönheti neki indulását, többek között Magyar Attila, Kálloy Molnár Péter, Gelányi Imre, Hargitai Iván, Szabados Mihály, Müller Ágnes, Pohly Boglárka, Koroknai Sándor és Hajdu Szabolcs.*

Az Alföld Gyermekszínpad 2028 novemberében fogja ünnepelni fennállásának 50. évfordulóját. A csoport számos országos drámaversenyen arany, kiemelt arany minősítést és fődíjat kapott, népszerűsége miatt nagyon sok hazai és külföldi vendégszerepléssel és több ezer előadással gazdagította a színházi palettát.

Várhidi Attilával több interjú és podcast beszélgetés is készült az évek során, sőt az Alföld Gyermekszínpad történetéről három szakdolgozat is napvilágot látott. Így a jelenlegi beszélgetés nem régimódi történetmesélés, hanem megpróbál a színházszó gyerekekre és a rendezőre koncentrálni. Ehhez persze szükség van a színpad múltjával is foglalkozni.

Mi a titka a közel fél évszázados sikernek? Mitől egyedi az Alföld színpad, mitől más, mint a többi gyermekszínházszó csoport?

Várhidi Attila Talán, hogy sosem volt senki, aki beleszólt volna, hogy mit és hogyan játszunk. Nagyon fontos az is, hogy szeretjük, amit csinálunk. Én mindig olyan darabot választok, amit magam dramatizáltam, tehát régóta foglalkozom vele, így érzelmileg kötődöm hozzá. Ha szerencsém van, akkor ezt az adott csoport is elfogadja, és idővel magáénak érzi. Nem erőltetek rájuk olyan szerepet, amihez nincs kedvük, így a színész és a karakter összeigazítása időigényes és fontos feladat. Ami még lehet, hogy érdekesebbé tesz minket, hogy számomra a színpad él, a szereplők aktívak, nem csupán szöveget mondanak fel, hanem előadnak minden porcikájukkal. Ezt elősegítve mind a próbákon, mind az előadásokon megjelenik a zene és a tánc. Nagyon ösztönös ember vagyok, így a színházszó minden részében ez a szenvedély vezérel.

Seprényi *Hogyan dönti el, hogy egy darabban melyik szerepet ki játssza?*

Várhidi Az első próbákon felváltva olvassa mindenki az összes szöveget. Valaki jobban beleéli magát olvasás közben, valaki kevésbé, de egy idő után a gyerekek is kötődni kezdenek egy-egy karakterhez, és előttem is világossá válik, hogy melyik szerepet ki tudja a legjobban magáévá tenni. Azt tapasztaltam, ha a gyerek megszereti a szerepét, akkor szívvel-lélekkel át tudja adni annak érzelmeit, gondolatait. Így a nézők is elhiszik, hogy a barnahajú kislány Mikkamakka, és már nem a gyereket látják a színpadon, hanem Lázár Ervin híres macskáját. Ettől különleges az Alföld színjátszó csoport. Nem győzőm hangsúlyozni, szeretjük, amit csinálunk.

Seprényi *Hogyan történik a tehetséges gyermekek kiválasztása? Hogyan lehet tagja egy mai 7-14 éves diák az Alföld gyermekszínpadnak?*

Várhidi Mivel ez gyermekszínpad, azaz egy idő után kiöregednek, kamaszokká cseperednek a kicsik, így szoktam hirdetni is, hogy új tagokat várunk a színpadhoz. Emellett számos vers- és mesemondó versenyen voltam és vagyok zsűritag, illetve zsűrielnök, melyeken rögtön meglátom, hogy a gyerekek közül melyik ös-tehetség. Őket a verseny eredményhirdetése után meg szoktam kérdezni, lenne-e kedvük csatlakozni a csoporthoz. Ilyenkor 5-10 lelkes gyerek el is jön az első próbákra, ami nagyon izgalmas. Az utóbbi években a legtöbb színpadosom a téglási Babszem Jankó Országos Baptista Népmesemondó Verseny tehetségei közül került ki. Idővel azonban megmutatkozik, melyik gyermek mennyit bír, meddig tart a lelkesedése. Én elvárom, hogy a csoport legyen az első egy-egy fellépésre készülve. Heti egy-két próbánk van, amelyek 2-3 órák. Ha ezeket sorozatban kihagyja valaki személyes okokból, akkor számomra megbízhatatlannak tűnik, így az adott szerepet másnak adom. Mi egy közösség vagyunk, ha egy tag nem tanulja meg a szövegét, nem jön el a próbákra, akkor az egész csoport bukik. Ezt a céltudatos készülést nem minden szülő, illetve gyerek fogadja el, így a tíz főből egy hónap múlva csak a legtehetségesebb, legelszántabb, legmegbízhatóbb színészlánták maradnak meg.

Seprényi *Hogyan zajlik egy próba Várhidi Attilánál?*

Várhidi A gyerekek először bemelegítenek zenére. Korábban, amikor nagyobb helyünk volt, fociztak a srácok. Így talált ránk Hajdú Szabi is, beállt hozzánk focizni, és maradt játszani. A mozgásnál random színdarabok koreográfiáját használom. Ez a szerepválasztásnál is segít, mert figyelem az egyes mozgásoknál, ki hogyan hajtja végre a feladatot. A gyerekekkel improvizációs játékokat játszunk,

így ugyanazt a párbeszédet mindig új kontextusba helyezik, más-más szituációt játszanak el. Amikor a test bemelegedett, akkor jönnek az általam mélyen tisztelt Montágh Imre által írt beszédgyakorlatok. Ezután kezdődik az olvasópróba, majd az egyes jeleneteket mozgással is eljátsszák a gyerekek. Először én előjátszom, és ők lekövetik a mozgást, hangsúlyt. Számomra fontos, hogy minden próba végén lemozogják, kitáncolják magukból a szerepet, és újra önmaguk lehessenek.

Seprényi Miben mások a mai, alfa generációs gyerekek a régiekhez képest?

Várhidi Régebben nagyobb érdeklődés övezte a színházat. Az emberek szívesen jártak színházba. Nagy divat volt a színjátszás. Sikk volt színpadon szerepelni. Régen megszállott gyerekek voltak, versengtek, hogy bejussanak az Alföldhöz. Volt olyan év, mikor 99-en jelentkeztek a színpadhoz. Persze közülük jó, ha egy-kettő lett hivatásos színész. Ma a média, internet világában, amikor elég egy telefonba beszélni – szinte mindegy, hogy mit, és hogyan –, és már rögtön sztár lesz az ember, kevésbé vonzó a kemény munkával színpadra állított előadásban dolgozni. De az borít ki a legjobban, mikor szerelmespárok ülnek egymás mellett a padon, és semmi közük egymáshoz, csak nyomják a telefont. A másik probléma, hogy nem olvasnak a gyerekek, nincs is igényük rá. A mai diákoknak – sokszor sajnos a színpados gyerekeimnek is – fogalma sincs, kicsoda Latinovits Zoltán, Sinkovics Imre, Darvas Iván, mert soha nem néznek meg egy klasszikus magyar filmet. Régen, mikor Debrecenben volt a Weöres Sándor Országos Gyermekszínjátszó Találkozó, huszonnégy csoport versengett, most nyolc. Arról nem is beszélve, hogy ma már nem akkora üzlet színésznek lenni, mivel sokan végeznek, rengeteg helyen van színészképzés. Ráadásul rengeteg amatőrt is szerepeltetnek. Ennek ellenére mégis vannak még lelkes fiatalok, akik megmutatják, hogy van jövője a gyermekszínjátszásnak. Az az igazi siker, ha a tanítványaimmal csillogó szemű gyerekközönség előtt léphetünk fel. Ők figyelnek, rácsodálkoznak a dolgokra, őszintén együtt nevetnek velünk. A gyermekek az igazi, elfogulatlan kritikusaink. És itt adódik a lehetőség is, hogy megszeretessük velük a színház világát. 2024-ben a hajdúszoboszlói gyermeknapon például az előadás kezdetén kb. 10-15 gyerek lehetett a színpad környékén; mire a darab feléhez értünk, már tele volt a tér, és minden gyermek Mikkamakka és Vacskamati kalandjait csodálta.

Seprényi Mennyire jellemző a mai gyerekekre az öntudatosság, kreativitás?

Várhidi Azok a gyerekek, akik a színpadot választják, öntudatosok, törekvők. Ez a hozzáállás átsegíti őket a színészi munka nehézségein. De alázat és szorgalom is kell hozzá, hogy elfogadják a rendezői utasításokat, pontosan megtanulják a szerepüket, ne térjenek el a szövegekönvtől. A kreativitás az élet sója, valamilyen

szinten mindenkiben megvan. Én nagy hangsúlyt fektetek a mozgásra, a kellékekre, jelmezekre. Mindennek összhangban kell lennie a szereppel. Előfordul azért, hogy egy-egy vagányabb gyerek kitalál egy jobb mozdulatot, mint, amit én kigondoltam, vagy egy másik kelléket ragad meg, és rögtön új dimenzióba helyezi a jelenetet. Nem minden gyerek mer rögtön „belekotyogni” a darab alakulásába, hanem csak később érik be, és bontja ki a szárnyait. Magyar Attila is ilyen, kezdetben visszahúzódó, csendesebb, gátlásos karakter volt, majd egy improvizációs pantomim játék során magára talált, és azóta is szárnyal.

Seprényi *Mennyire engedi kibontakozni, improvizálni a gyerekeket a színpadon?*

Várhidi Vannak jelenetek, amik igénylik az improvizációt, főleg a humoros rögtönzést szeretem. Például Lázár Ervin *Vacskamati virágja* című darabjában a címszereplő születésnapja áll a középpontban, amivel kapcsolatban ő is, és a kicsit lassabb, de nagyon szerethető Szörnyeteg Lajos is arról áradozik, mekkora bulit fognak szervezni a gyerekeknek. Itt hagyom, hogy a színészek maguk alakítsák a szöveget. Minél inkább megszólítják, bevonják a játékba a közönséget, annál jobb lesz a darab.

Seprényi *Van kedvenc szerzője, akitől ihletet merít az átdolgozásokhoz?*

Várhidi A sokat emlegetett Lázár Ervin mester az egyik abszolút kedvencem (*Gyere haza, Mikkamakka!*; *Vacskamati virágja* stb.), a kezdetektől, 47 éve játsunk tőle mesét. *A bárányfelhő-bodorítót* vagy 2000-szer adtuk elő. Maga a szerző is háromszor látott minket, és szeretett bennünket. A nagyobbakkal Esterházy Péter műveiből adtunk elő részleteket. A leendő kötetemben három Esterházy-szöveget dolgozok át.

Seprényi *Mellettük kiktől állított már színpadra olyan darabokat, amikre szívesen emlékszik vissza?*

Várhidi Rengeteg van. Az egyik nagy kedvencem, és legnagyobb sikerünk a konyári csapattal a Toldi volt, amit a tévé is rögzített. Tarsai Szabó Tibor – aki érdekes, hogy agrármérnök – munkái közül legutóbb a *Kalicskó, avagy a színház felelősségéről* című darabot mutattuk be 2024-ben. A népmesék a humor kifogyhatatlan forrásai, idén *A rátóti csikótojáást* állítottuk színpadra. Milne *Micimackó*-jából jeleneteket, például Füles születésnapja és a Tigris reggelije című részt. Weöres Sándor versei, egysorosai is elő-előkerülnek.

Seprényi *A kortárs színházi darabok közül volt-e olyan, amely hatással volt Önre?*

Várhidi Furcsa ellentmondásban vagyok önmagammal, mert bevallom őszintén, én a gyerekelőadásokat nem nagyon szeretem, nem nagyon nézem. Kivéve, ha Ascher Tamás megcsinálja a *Pinokkiót* Lukács Andorral és Pogány Judittal meg más hasonló zseniális előadókkal. Inkább a felnőtt előadásokat szeretem. Tavaly Debrecenben láttam az *Ördögöket*, ami fantasztikus volt. Konzervatív vagyok, kevés új dolgot látok. Ott van például *Az imposztor*, Spiró György darabja, azt még Hargitai Iván (a József Attila Színház főrendezője) rendezte Pécsen, ami zseniális volt.

Seprényi *Milyen a jó színész, és milyen a jó rendező?*

Várhidi A jó rendező az, aki élvezetes, szellemes, hiteles darabot állít színpadra, amit a színészek és a közönség is élvez. A hiteles színész ugyanez, amikor a színpadon eltűnik a hétköznapi ember, mert lubickol a szerepében, és beszippantja a nézőt a darab egy külön világba, ahol jól érzi magát. Almási Miklós (esztéta, színházelméleti szerző és kritikus, 1962-ben a Magyar Színháztudományi Intézet csoportvezetője) írta egy helyen, hogy milyen érdekes, hogy látja a színészt, tudja, hogy ő az, de közben átalakul színpadon a karakterré is.

Seprényi *Milyen tanácsot adna a ma kis színészeinek, rendezőinek a jövőre?*

Várhidi Szeressétek magatokat és a színjátszást, a darabot, amit előadtok, mert akkor fogja a néző is megszeretni. A rendezők rengeteget olvassanak, és ha valamibe nagyon-nagyon beleszeretnek, még ha másoknak nem tetszik is, akkor szerettessék meg velük, és vegyék nagyon komolyan. Útravalóul Montágh Imre szavait adom tovább: „Ne feledjétek, a szeretet tehetséget teremt!”.

Seprényi *A tanítványai közül többen kiemelkedő színészi vagy rendezői pályát futottak be. Az ő filmjeiket, színpadi fellépésüket megnézi-e? Hogyan értékeli ezeket?*

Várhidi Amikor csak tehetem, elmegyek a moziba, színházba megnézni a tanítványaim fellépését, rendezését. Nagyon elégedett vagyok velük, igazán tehetséges gyerekek, fiatalok voltak, és még tehetségesebb felnőtté váltak. 5 évente színpadi találkozót tartunk, ahová, ha nem is mindenki egyszerre, de eljönnek a volt tanítványok nosztalgizálni, illetve mesélnek a jövőbeli terveikről, munkáikról. Büszke vagyok rájuk. A nyár végén például hazajön Kanadából Szabados Misi (a *Sose halunk meg* főszereplője), aki a *Cyranóból* fog részleteket színpadra állítani, ami nagyon érdekel.

Seprényi *Két év múlva 50 éves az Alföld Gyermekszínpad. Milyen előadásokkal szeretne ünnepelni?*

Várhidi A jelenlegi csoporttal és a folyamatosan csatlakozó gyerekekkel több fel lépést tervezek, természetesen. Illetve meg akarom szervezni, hogy az egyik nagyszerű, 30 évvel ezelőtti darabot levetítem a közönségnek, és utána a jelen lévő azóta hivatásos színésszé vált vendégeink játsszák el újra. Számítok a jelenlétére és aktív részvételére Szabados Misinek, Hajdú Szabolcsnak, Bacskó Tündének, Magyar Attilának és még jó néhány azóta nagyon sikeres tanítványomnak.

Seprényi *A jövőbeni terveihez sok erőt, kitartást kívánok és sok sikert. Köszönöm a beszélgetést.*

„Lármás semmirekellők”

Pusztai Gábor beszélgetése Béke Csabával és Béke Jakabbal,
a *Sonivius Vappae* együttes alapító tagjaival

Pusztai Gábor *A zenekar neve, Sonivius Vappae már önmagában különleges. Valószínűleg kevesen értik a neveteket. Sok magyar zenekar nem is magyar, hanem angol, vagy angolosan hangzó neve választ. Ti nem. Meg tudnátok magyarázni a névválasztást?*

Béke Csaba Sokat gondolkodtunk ezen, de végül erre a latin névre esett a választásunk, melynek jelentése „Lármás semmirekellők”. Maga a latin név elég nyelvtörő és nehezen megjegyezhető és ezzel a népszerűséget már eleve kizártuk. Egyébként azért van latin nevünk, mert mi középkori vagy régi zenét játszunk. De a határainkat időben előre és hátra is igyekszünk feszegetni.

Béke Jakab Igen, ráadásul a nevünk kiejtésével is komoly gondjai vannak a nagyérdeműnek. Sokan nem tudják eldönteni, hogy mi is a helyes kiejtés, de szerintünk az utolsó két magánhangzót külön kell kiejteni a nevünk végén.

Béke Csaba A régi zenét játszó zenekaroknál nem meglepő a latin név. Például az egyik jeles német, középkori zenét játszó együttes a Corvus Corax. De a magyar zenekarok gyakran választanak állatneveket. Ismert a Hollóének és a Szelindek zenekar is, de mi tudatosan nem akartunk állatnevet választani, mi úgy gondoltuk, hogy ehhez a műfajhoz jobban illik, elegánsabb egy latin név.

Pusztai *Népszerű ez a fajta zene Magyarországon? Sokan művelik?*

Béke J. Nem, nem népszerű, de az utóbbi években egyre-másra jelennek meg új zenekarok a porondon. De ettől függetlenül két kezemen meg tudom számolni az aktív zenekarokat.

Pusztai *Mikor alakult a zenekar?*

Béke Cs. 2019-ben alakultunk, a COVID idején, ami rossz ómen volt. Egyébként egy másik zenekarból, a Hollóénekből váltunk ki. Akkoriban olyan sok fellépésünk volt, még a régi zenekarral, hogy állandóan osztódtunk. A zenekar egy része

itt, a másik része ott lépett fel. Ezért egy idő után úgy gondoltuk, hogy ennyi erővel külön zenekart is alapíthatnánk. És erre aztán a világjárvány elején került sor. Viccesen úgy szoktam ezt mondani, hogy halvaszületett vállalkozás volt ez, de szerencsére nem lett igazam.

***Pusztai** Mennyi ideig játszottatok a Hollóénekekben?*

Béke Cs. Ott csak én játszottam nyolc évig, 2011-ben kezdtem. Jakab csak az új formációban kezdett el zenélni.

Béke J. Néha nyaralások alatt Görögországban, Spanyolországban és hasonló helyeken azért már korábban is utcazenészkedtünk együtt. Apa dudán, én pedig darbukán játszottam. De komolyabban, mint dobos 2020-ban kezdtem játszani a zenekarban.

***Pusztai** Honnan van a vonzódás a középkori zene világa iránt?*

Béke Cs. Én először előben egy nyírbátori rendezvényen, a Szárnyas Sárkány Nemzetközi Utcaszínházi Fesztiválon találkoztam először ezzel a fajta zenével, illetve énekmondókkal. Az énekmondók ugye történelmi énekeket, históriás énekeket énekelnek, Tinódi Lantos Sebestyén, Balassi Bálint stb. A mostaniak közül két emblemikus nevet szeretnék említeni, Kobzos Kiss Tamást, akinek ugye komoly debreceni kötődése is van és Kátai Zoltánt. Énekmondóként az ő művésztűk, a historikus előadásmód, a közvetlen hang szólított meg engem. Mivel én is zenéltem már akkor, volt, amit én is el mertem énekelni, mint például az Egri históriának summáját, vagy Balassitól a Borivóknak valót. Volt, hogy ezeket nyilvánosan is eljátszottam, szerintem először egy középkori étteremben, amire lelkes reakciók jöttek, és ez persze nagyon motivált. És innentől már rakódott rá a játékra az összes többi históriás, középkori elem, de nemcsak a magyar, hanem olasz, francia dallamok is.

***Pusztai** De neked ezelőtt is volt már köződ a zenéhez.*

Béke Cs. Igen, én Debrecenben jártam a Zeneművészeti Egyetemre, négyéves zene tanári képzésen, klasszikus gitár szakon végeztem. Sokáig gitártanárként éltem az életem.

***Pusztai** Most jelent meg albumotok. Mondanátok erről valamit?*

Béke J. Igen, *Kings, Saints and Vagrants* vagyis Királyok, Szentek és Csavargók címmel jelent meg az albumunk idén. Vannak rajta egyházi tematikájú dalok, Mária ének, de vannak francia királyi dalok is a 13. századból. Fizikailag nem adtunk ki CD-t, de online, a nagy megosztó felületeken ingyen meghallgatható. Fent vagyunk a Youtube-on, az Apple music-on, az Amazonon és a Spotify-on is.

***Pusztai** Az albumnak angol címe van, de nem angolul énekeltek.*

Béke Cs. Igen, ez egy izgalmas történet. Nagyon sok nyelven éneklünk, közép-felnémétül, latinul, ó-franciául, magyarul, románul, oroszul. Azért igyekszünk figyelni az egyensúlyra, mert ha a közönség túl sok érthetetlen szöveget hall, akkor az egy idő után fárasztó. Persze nagyon sok hangszeres zenét is játszunk, amit aztán váltogatunk, például két ének után két hangszeres szám következik. Mindig igyekszünk változatossá tenni a műsort.

***Pusztai** Hány tagú a zenekar?*

Béke J. Rajtunk kívül még három tagunk van, Madai Anita, aki hegedül és sípon is játszik, de mivel jelenleg éppen kisgyermekes anyuka, ezért nem mindig tud velünk jönni külföldi turnékra, a testvérem Béke Csanád és Sebők György, aki debreceni születésű, de most Egerben lakik.

Béke Cs. Jakabnak köszönhetően az ének nagyon hangsúlyos. Nem jellemző ebben a műfajban, de mi könnyen éneklünk két vagy három szólamban is. Az éneken kívül Jakab még dobon játszik. Az én hangszereim a duda és a ciszter, valamint éneklek is. Csanád és Gyuri középkori sípokon játszanak, és néha énekelnek is.

Béke J.: A formáció folyamatosan változott, legalábbis a családon kívüli tagok. Nehéz ugyanis olyan jó zenészt találni, akivel emberileg is jól ki tudunk jönni, a közelben is lakik, otthonosan mozog a középkori zenében, és van ideje a rendszeres próbákra. A mostani a legerősebb felállásunk, mindenkivel megtaláljuk a hangot.

Béke Cs. Tulajdonképpen sosem akartam családi zenekart, de a szükség így hozta. Ha nem tudott eljönni egy-egy fellépésre az egyik tagunk, akkor be kellett valakinek ugrani helyette, és hát a családtagok voltak kéznél, akik értettek is hozzá. Így aztán Jakab is fokozatosan beépült a zenekarba, sőt már a Hollóének idején is

ilyen beugró volt. Csanád pedig két éve az adventi koncertek idején kellett, hogy helyettesítsen, mivel nem volt fűvósunk. Csanád kiváló fagottos, országos versenyt is nyert, de valahogy hiányzott belőle a motiváció. Örök hála érte a nagyszerű tanárának, Tóth Józsefnek. Aztán amikor be kellett ugrani, akkor meglepő módon azonnal igent mondott. Kiválóan játszik és gyorsan tanul, szóval jól járt vele a zenekar. Ez a legjobb formáció a zenekar történetében, nagyon együtt rezgünk, és ez fantasztikus érzés. A zenekarban nem család vagyunk, hanem kollegák.

***Pusztai** Hová jártok koncertezni? Az eddigi hat év alatt merre léptetek már fel?*

Béke Cs. Elég színes a paletta. Törökországban, Kappadókiában játszottunk, Szerbiában Szendrőn és Belgrádban szoktunk fellépni. Nagyon jó kapcsolatunk van az ottani szervezőkkel és hagyományőrökkel, akik kiváló, érdeklődő, szelíd, közvetlen emberek. Mindig nagy örömmel megyünk vissza az ottani fesztiválokra. Most hétvégén Szlovéniába fogunk menni, Bledbe, ahol szintén visszatérő vendégek vagyunk. Ezek két, három napos fesztiválok, ahol egyfolytában játszunk, szóval elég fárasztó ez az időszak, de rendkívül sok élményt is ad. Vannak itt csatajelenetek, táncprodukciók és persze zenészek is. Szerbiában például középkori tornákat szoktak rendezni, ahol keményen ütik egymást a hagyományőrök, és meglehetősen nemzetközi a társaság, hívnak csapatokat mindenhonnan, legutóbb Kínából is voltak résztvevők. De járunk Lengyelországba is, ahol legközelebb egy szláv fesztiválon fogunk játszani. Van szerencsére szláv nyelvű énekrepertoárunk, macedón, orosz és cseh nyelvű énekeket is előadunk, és ilyen alkalmakon ezek kerülnek előtérbe. De Krakkóban és Temesváron is fel szoktunk lépni. Persze itthon is turnézunk, ott szoktunk lenni például az Egri Végvári Vigasságokon, Sárospatakon, Geszterédén és Sárváron is. De az a helyzet, hogy többet vagyunk külföldön, mint itthon. Az az érzésünk, hogy Magyarországon mostanában a modernebb trendek kerülnek előtérbe, az általunk képviselt műfaj pedig kezd kiszorulni. A külföldi fesztiválokon általában mi vagyunk az egyetlen magyar zenekar.

***Pusztai** A külföldi fesztiválokon szövődtek szakmai vagy esetleg baráti kapcsolatok más, hasonló zenét játszó zenekarokkal?*

Béke Cs. Persze. Van egy cseh zenekar például, akikkel kifejezetten baráti a kapcsolat. Ők hangszerkészítéssel is foglalkoznak, és egészen kiváló középkori furulyákat, sípokot, cisztereket készítenek. Mi is többször vásároltunk már tőlük. De Szerbiában is jó kapcsolatban vagyunk zenekarokkal. A magyar formációkkal

kapcsolatban nincs különösebb együttműködés, inkább mindenki járja a saját útját.

***Pusztai** Mik a terveitek az első album megjelenése után?*

Béke Cs. Nem vagyunk naivok. Tudjuk, hogy ez nem egy népszerű műfaj. Amellett, hogy van persze bennünk egyfajta teljesítési kényszer, a célunk az, hogy minél többet játsszunk, és átadjuk a zene örömét a közönségnek. Mi nagyon élvezzük a zenét, az utazást, a fellépéseket.

Béke J. Vannak a zenekarnak rajongói, akik már régóta várták, hogy a dalainkat egybegyűjtve is hallgathassák, és mi nagyon örülünk, hogy ennek a kívánságnak eleget tudunk tenni az új albumunkkal, mely online bárki számára elérhető a világhálón. Nem várunk sokat ettől a megjelenéstől, de dolgozunk a folytatáson. Szerintem technikailag is fejlődni fogunk. Ezt az albumunkat például még otthon vettük fel, egy félprofesszionális környezetben, a hangmérnöki munkát én végeztem, amit nagyon élveztem.

Béke Cs. Nekem úgy alakult az életem, hogy másfél éve a zenélésből élek. Szólóban is fellépek énekmondóként. Azt hittem, hogy ha csak ezzel fogunk foglalkozni, akkor majd ontani fogjuk az új felvételeket, de nem. Nagyon sűrű napjaink vannak. Bekerültem egy törökországi projektbe, a Kappadókiai Egyetem indított egy kutatást az énekmondókkal kapcsolatban, ahol nemcsak a török és a türk, hanem a magyar énekmondók is szóhoz jutottak. Ennek keretében kerestek meg engem is. Pénteken utazom Budapestre, ahol interjút csinálnak, felveszik az énekmondást is, de ha visszajöttem akkor már indulok is Szlovákiába egy iskolai versenyre, majd onnan Bledbe, Szlovéniába megyünk egy fellépésre. Alig marad időnk másra.

***Pusztai** Milyen ruhában, jelmezben léptek fel?*

Béke Cs. A mi fellépő ruhánk nem viselet, hanem inkább jelmez. Próbálunk idomulni a középkori viselethez, de a ruháink nem egy egységes korhoz vagy régióhoz tartoznak.

***Pusztai** Ti ugyan debreceni együttes vagytok, de fel szoktatok egyáltalán lépni Debrecenben?*

Béke J. Ritkán. Legutóbb 2025 márciusában játszottunk a Tímárházban. De a megyében azért vannak fellépéseink, Derecskén, Berettyóújfaluban, vagy a Hajdú Napokon. Senki sem próféta a saját hazájában. A városban még a Bordó Sárkány zenekar játszik hasonló zenét, bár ők inkább a világzene irányába mentek el.

***Pusztai** Mik a terveitek a jövőre nézve? Dolgoztok egy új albumon?*

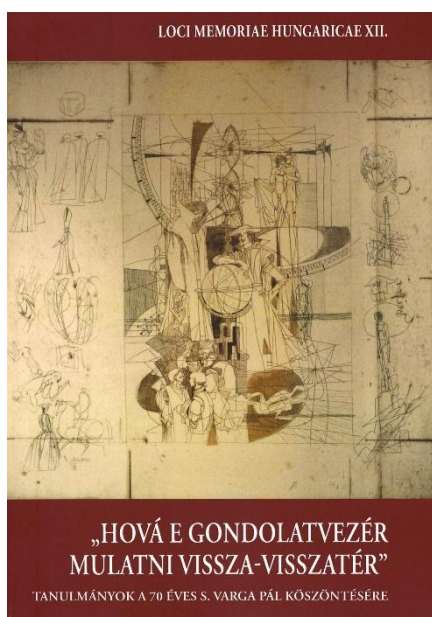
Béke Cs. Nem. Ez a mostani egy gazdag album, tizenöt szám van rajta, hosszú évek munkájának a gyümölcse. Anyag lenne, akár magyar, akár más európai zene is, és akár öt albumot is össze tudnánk hozni, de az idő faktor ezt nem engedi meg, a fellépések és fesztiválok mellett ez nehéz, sőt majdnem lehetetlen.

A mi zenénk ugyan rétegműfaj, de minden meg van benne, ami a másfajta zenékben is. Ezt látjuk a közönségen, megérinti őket a muzsikánk, csak meg kell tenni az első lépést és beengedni ezt a fajta hangzást.

<https://doi.org/10.59424/debreceeniszemle/2025/33/3/375-380>

A teremtő tudós

Bényei Péter – Béres Norbert – Gönczy Monika (szerk.): *„Hová e gondolatvezér mulatni vissza-visszatér”*. *Tanulmányok a 70 éves S. Varga Pál köszöntésére*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2025.

A tudományos közélet nemes gesztusa az, amikor kiemelkedő teljesítményű egyetemi tanárok, kutatók, tudósok hetvenedik születésnapja alkalmából kollégáik, munkatársaik, tanítványaik tisztelgő kiadványt szerkesztenek. A Debreceni Egyetem irodalomtörténészei között szép hagyománya van ennek: 2000-ben Tamás Attila (*In honorem Tamás Attila*), 2014-ben Imre László (*„Szirt a habok közt”*), 2015-ben Márkus Béla (*„Hogy megállítaná a múlt időt”*)

számára készült efféle könyv. Görömbei András 2013-ban elhunyt; nem érte meg a hetvenedik születésnapját, így a neki szánt kötet már csak halála után jelent meg (*In memoriam Görömbei András*, 2015).

A legújabb mű S. Varga Pálnak szól: az ötszáz oldalas gyűjtemény valamennyi lapja méltó kiemelkedő szakmai, tudományos és oktatói munkásságához.

*

S. Varga Pál a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának magyar-orosz-finnugor szakán szerzett diplomát 1979-ben. 1986-ban egyetemi doktor, 1992-ben kandidátus lett. 1999-ben habilitált. 2005-ben írta meg akadémiai doktori értekezését. 2010-től az MTA levelező-, 2016-tól rendes tagja. 2001-2004 között Széchenyi professzori ösztöndíjban, 2009-ben Charles Simonyi Kutatói Ösztöndíjban részesült. 1979-től tanított a KLTE Gyakorló Gimnáziumában. 1986-tól az egyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetében előbb tanársegéd, 1987-től adjunktus, 1994-től docens, 2005-től egyetemi tanár volt. 2003 és 2008 között a Debreceni Egyetem

Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézetének, 2010-től a Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének igazgatóhelyetteseként, 2016-tól igazgatójaként dolgozott. Főbb kutatási területe a klasszikus magyar irodalom, a 19. századi magyar líratörténet, eszmétörténet, kritikátörténet, a nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. században. Az MTMT-ben rögzített rekordjainak száma 251. 1998 és 2003 között az *Irodalomtörténet* kritikai rovatának szerkesztője, 2003 és 2010 között a *Debreceni Disputa* főszerkesztője volt. 1998-ban Martinkó András-díjjal, 2003-ban Alföld Nívó-díjjal és Kölcsey Ferenc-díjjal, 2007-ben Debrecen Város Csokonai-díjával tüntették ki. 2022-ben Széchenyi-díjat kapott.

E vázlatos életút-összefoglaló aligha mond el mindent arról a kivételes képességű, a 19. századi magyar irodalmat a filozófia felől megközelítő, elméletalkotó és iskolateremtő akademikusról, aki négy és fél évtizedes pályáján az irodalomtudomány szemléletmódjának, nyelvének megújításával, gazdag művészetfilozófiai, társadalom- és kultúraelméleti tájékozódás igényével alakította ki egyéni kutatói horizontját.

Az öt köszöntő kiadvány borítóján Kass János (először 1966-ban megjelent), *Az ember tragédiáját* illusztráló rézkarc-sorozatának VIII. darabja, a *prágai színhez* készült alkotás áll. A cím („Hová e gondolatvezér / mulatni vissza-visszatér”)

Arany János 1851. május 1. előtt keletkezett, *A költő hazája* című verse második strófájának ötödik-hatodik sora. A szerkesztők (Bényei Péter, Béres Norbert, Gönczy Monika) választása nyilván tudatos volt. És nemcsak azért, mert S. Varga Pál sokszor írt Madáchról és Aranyról, hanem azért, mert a Kepler-szín a szellem, tudás és kiválasztottság kérdéseit is érinti. Az idézet pedig azért találó, mert az ünnepelt 2017-ben, az *Irodalomtörténet* 4. számának hátsójain *Az otthonosság (ars) poetica* címmel közzétett cikkében így vallott: „A nemzeti irodalom hagyományközösségi paradigmájának ismeretelméleti előfeltevéseit vizsgálva nyilvánvaló volt számomra, hogy *A költő hazája* című Aranyvers e szemléletmód egyik legjellemzőbb megnyilvánulása”. (Az *Otthonosság és irodalom* fejezetben S. Varga azt írta: a költemény „alapgondolata, hogy az otthonosság a költői ihlet és a befogadás egymást kölcsönösen erősítő tényezője.”) Az Arany-sorok címbe-emelése többszörös telitalálat: a „gondolatvezér”, az emlékezés a szülői házból, a szülőföldről kapja alkotó energiáit, s oda visszatérve nyeri el kreatív impulzusait. Mindez vonatkoztatható a hetven esztendő S. Varga Pálra is, akinek a létkeretet, ihletet és tudományos életfaladatot szülővárosa, Debrecen adta. Ez a *debreceniség* mint éthosz nemcsak az ő munkásságának jellegzetessége, hanem a kiadvány számos dolgozatában is megnyilatkozik.

*

A terjedelmes szövegkorpusz elméleti írásai, a filozófiai (antropológiai-episztemológiai) kérdésirányokat is taglaló dolgozatok, a „hosszú 19. század” legjelentősebb teljesítményeinek bizonyos kérdéseit vizsgáló tanulmányok olyan összefüggéseket tárnak fel, amelyek kapcsolódnak S. Varga Pál munkásságához. Megállapítható: S. Varga a korszakkal foglalkozó irodalomtörténészek kérdés-horizontját jelentős módon befolyásoló gondolkodóként, a nemzeti irodalom teoretikusaként, a honi emlékezetkutatások megindítójaként, szerkesztőként elévülhetetlen érdemeket szerzett. (Ma már például elképzelhetetlen *Az ember tragédiáját*, illetve Madách Imre életművét tanítani az általa írott [*Két világ közt választhatni*, 1997], valamint szerkesztett [*Madách emlékezete*, 2024] könyvek nélkül.)

A köszöntő kötet a Bényei Péter és Berta Erzsébet által készített interjúval (*Naturam furca expellas...*) kezdődik, amelyben az ünnepeelt oldott hangnemben szól életéről, családjáról, gyermekkoráról, ifjúságáról, majd munkásságáról. Ezzel összefüggésben Bényei Péternek az életműben tapasztalható filozófiai-antropológiai-hermeneutikai-fenomenológiai ihletettség eredetével kapcsolatos kérdésére – többek között – azt válaszolja: „Számomra Arnold Gehlen kultúranropológiai meghatározása szolgált kiindulásként, amely szerint az ember természettől fogva kultúrlény; mindaz beletartozik tehát a kultúra fogalmába, amit az ember, mint az állatokhoz

képest hiányos ösztönháztartású lény, önmaga és a természet közé iktatott. Ez a kulturális univerzum szimbólumok rendszereiből és e szimbolikus rendszerek intézményeiből áll – s az univerzum szó itt nem metaforikusan értendő, mert (és ez már a fenomenológia szempontja) a valóságos világ eleve csak e komplex szimbólumrendszer által van adva az ember számára, amelyben a tapasztalatok összefonódnak az ember szükségleteivel és szándékaival. A tudományos vizsgálódás sem tud e szimbolikus univerzum mögé menni, még ha – mint a természettudományok – törekszik is a tapasztalat forrásait kikutatni. Úgy gondolom azonban, hogy az irodalomtudománynak nem is ez a feladata: jobban teszi, ha a szó valódi értelmében megpróbál kultúratudományos diszciplínává válni – tehát az irodalmat a kultúra speciális terrénjának tekintti, amelynek kiemelt szerepe van a szimbólumok hordozta valóság kollektív megalkotásában. Az irodalomnak ez a funkciója már csak azért is jelentős, mert médiuma a legfontosabb szimbólumrendszer, a nyelv, s így közvetlen hatással tud lenni a világ megalkotásának arra a folyamatára, amely a nyelv közegében zajlik.”

A beszélgetést két átfogó igényű munka követi: a *Pán megfűjja sípját (a fronétikus tudás világlátásáról)* soraiban Bodrogi Ferenc Máté az ünnepeelt 1982-ben született írása (*A nem racionális megismerés esélyei*), s a későbbi pályáiv (filozófiai) összefüggéseit vizsgálja, míg Szirák

Péter dolgozata (*Magából és magára: S. Varga Pál korai Pilinszky-tanulmányáról*) úgy beszél a *Haza-felé a Mindenségbe: Pilinszky János költészetéről* című, 1980 nyarán, az Alföldben megjelent munkáról, hogy annak értelmezése, illetve a költői világkép-fogalmak felidézése közben Tamás Attila és Barta János kutatásait is felvillantja. (Szirák itt az S. Varga-oeuvre olyan kulcsműveit vonja be az elemzésbe, mint *A gondviseléstől a vitalizmusig* [1994], *A nemzeti költészet csarnokai* [2005], s *Az újrászótt háló* [2014].)

A könyv alaphangját meghatározó írások után sorjázók hol szorosabban, hol lazábban viszik tovább S. Varga Pál kutatásait. Többségük olyan filológiai oknyomozás, amely a 19. század irodalma iránt mélyebben érdeklődő befogadók csoportja mellett tágabb olvasói kört is képes megszólítani. A fentebb említett *debreceniség*-tematikához tartozik Fazakas Gergely Tamás: *A történelem kérge és az emlékezet fája: A debreceni lícium legendájának forrásairól* és Lakner Lajos: *Módszertani megfontolások az 1840-es évek sajtója Debrecen-képe vizsgálatához* című dolgozata. Az S. Varga Pál által kutatott-érintett témák és alkotók (nemzeti irodalom-, illetve az emlékezhelyek elmélete, Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Arany János, Madách Imre, Kemény Zsigmond, Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor) munkássága mentén kirajzolódó újabb megértés-mintázatok meggyőzően szólnak a professzor tudományt inspiráló erejéről (Owaimer Olivér:

Még egyszer a kollektív [nemzeti] emlékezetéről: Egy doktori disszertáció elméleti körvonalai; Takács Miklós: *Emlékezhelyek négy keréken: Van még „verseny” a Trabant és a Volkswagen Bogár között a német emlékezhelykultúrában?*; Debreczeni Attila: *Miért nem Hollmann és miért nem Holbach?: Kazinczy fordítása és a Die Oekonomie der Natur*; Orbán László: *Megafon: Berzeviczy és Kazinczy vitájának egy lehetséges háttéréről*; Gyapay László: *Értékek artikulálásának megalapozása Kölcsey gondolatrendszerében*; Szilágyi Márton: *„Mind csak hijába való!”: Kölcsey Ferenc: Vanitatum vanitas*; Török Lajos: *Alázat és szenvedély: A Szózat egykorú recepciójáról*; Imre László: *Még egyszer A honvéd özvegyéről*; Ruttkay Veronika: *„Költők s cenzorok hasonlítanak”: A Vojtina-levelek byroni rétege*; Fórizs Gergely: *Arany János és Sárvári Pál esztétikája*; Szajbély Mihály: *Variációk Plevnára: Jókai, Arany, a kassai tószót és Verhovay*; Béres Norbert: *Madách Imre epikus nőábrázolásáról – másodízben*; Devescovi Balázs: *Madách és a klímaváltozás*; Balogh Edit Otilia: *Egy kerékfogát újítani kell?: Az ember tragédiája mint a gimnáziumi tananyag része*; Takács József: *Fordulóponton: A civilizáció folyamata az Özvegy és leányában*; Kovács Szilvia: *A malomljáról a Biziék szérűjén át...: Szóbeszéd és asszonyors Mikszáth Kálmán A jó palócok című kötetének novelláiban*; Bényei Péter:

„az ember mégiscsak valami”: *Antropológiai belátások A nap lovagjában*).

Az életmű kérdésirányait reflektáló szövegek mellett a kötet olyan műveket is kínál, amelyek lazábban kötődnek S. Varga kutatásaihoz (Radnai Dániel Szabolcs: *A tájköltészet mint műfajtörténet provokációja*; Kucserka Zsófia: *Vért vagy életet: Nem és nemzet viszonya Szendrey Júlia szövegeiben*), továbbá olyanokat, amelyek – témájuk következtében – a 18-19. századi irodalom, dráma- és színháztörténet valamely alkotójával, művével, illetve jelenségével foglalkoznak (Porkoláb Tibor: „*Horáczusi pajkosság*”: *Pontyi-figurák Virág Benedek szatiráiban*; Nagy Imre: *A parrhesia beszédalakzata a Bánk bán III. felvonásában: Katona József dramaturgiájának kérdéséhez*; Egyed Emese: *Vízió a nemzet színházáról*; Új Imre Attila: *Szemere Miklós gúnyverse(i) Petőfi ellen a Szemere-Petőfi kapcsolattörténet kontextusában*; Velkey Ferenc: *Egy „mélyen vésődött” emlék forrásértékéről: Önéletrajzi emlékezet és anekdotikus történetmesélés Újfalvi Sándor memoárjában*; Bódi Katalin: *Gusztáv a hegyen: A vándor esztétikai tapasztalata Eötvös József A karthausi című regényében*; Eisemann György: *Népies akusztika és avantgárd hangköltészet: Dalidók és performanszok*; Kálai Sándor: *Régi és új határán: Jósika Miklós: Egy kétemeletes ház Pesten*).

„*Hová e gondolatvezér / mulatni vissza-visszatér*” harmadik egységét

azok az „hommage”-dolgozatok jelentik, amelyek voltaképpen nem közvetlenül illeszkednek az ünnepelt által képviselt irányokhoz, ám szerzőjük ily módon tiszteleg az iskola-teremtő tudós előtt (Posta Anna: *A pietizmus nyomai Szőnyi Benjámín kéziratosa neolatin versgyűjteményében*; Balogh Gergő: *A magyar szerelmi költészet klasszikus modelljéről*).

A köszöntőkötet a *Loci Memoriae Hungaricae* című kiadványsorozat tizenkettedik darabja. A szerkesztők S. Varga Pállal kapcsolatban így fogalmaznak: „...természetesen nem szándékunk emlékezhellyé avatni kedves kollégánkat, de intézetünk Magyar Emlékezhelyek Kutatócsoportjának egyik alapítójaként olyan sokat tett a magyar emlékezhely-kutatásokért, a 19. századi irodalom emlékezeti munkájának feltárásáért, hogy köszöntése méltán kap helyet ebben a sorozatban.”

*

Végül engedjünk meg két szubjektív észrevételt.

Az első a közölt textusokra vonatkozik: nevezetesen azokra, amelyek közel kerültek a recenzens gondolkodásához. Magával ragadt Debreczeni Attila kristálytisztá logikával felépített és olvasmányos Kazinczytanulmánya csakúgy, mint Radnai Dániel Szabolcs nagy erudícióval megírt, rendkívül tág látókörű munkája. Nem kevésbé volt hatásos Szilágyi Márton Kölcsey-, Török Lajos Vörösmarty-, Bódi Katalin Eötvös-, Kucserka Zsófia Szendrey Júlia-, Eisemann György Lisznyai-,

Devescovi Balázs Madách-, és Bényei Péter Bródy-tanulmánya. Mellettük örömmel olvastam Fazakas Gergely Tamás, Szirák Péter, Gyapai László, Velkey Ferenc, Ruttkay Veronika, Fórizs Gergely, Imre László és Nagy Imre eszmefuttatásait. (Nagy Imre *Bánk bán*-értelmezése arra is példát mutatott, hogy újszerű megközelítéssel mit lehet kihozni egy mégoly nehéz nyelvezetű szövegből...)

A második megjegyzés S. Varga Pál tudósi teljesítményével kapcsolatos.

Olvasva-újraolvasva a tisztelgő kötetben (a korábban emlegetett könyveken túl) gyakran hivatkozott munkáit (*A nemzet mint szimbolikus értelemvilág*, Alföld, 2002/5; *A valóság nyelvi megalkotottságának tudatosodása a 19. század második felének magyar elbeszélő irodalmában: Elméleti-módszertani bevezető egy szövegcsoporthoz*, *Studia Litteraria*, 2010; *Civilizáció, történet, történelem: A titkolt motivációk szerepe Kemény Zsigmond két regényében (A rajongók; Özveggy és leánya)*, *Studia Litteraria*, 2014; *Köztes világok: Az irodalom egy lehetséges antropológiai megközelítésének előfeltevéseiről*, *Literatura*, 2015/2.) a magyar irodalomtörténet-írásban kivételesnek számító, a filozófia, (különösen a klasszikus német, majd modern német, amerikai és francia gondolkodás hatását tükröző) elméletalkotói életmű bontakozik ki. Írásai ráirányították a figyelmet Gadamer mellett többek közt Hegel,

Fichte, Herder, Kant, Husserl, Luhmann, Halbwachs, Cassirer, Foucault, Assmann, Geertz, Gehlen, illetve Nora elméleteire. Művei nyomán másképp látjuk Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Kemény Zsigmond, Mikszáth századát. S. Varga átfogó koncepció-alkotó, rendszerező elme; Horváth János, illetve Barta János méltó utóda, s az általuk teremtett irodalomképletek folytatója és (át)értékelője. Munkássága nyomán új dimenziók nyíltak az irodalom- és kultúratudományban. E nemzedékekre kiható, teremtő gondolkodót köszöntik az ünnepi kötet írásai, amelyek megmutatják, milyen jelentős az a tudományos potenciál, amelyhez lehet és érdemes kötődni.

Az újraszótt háló hátsó borítójának harmadik bekezdése érvényes lehet most is: „A kötet szerzője Geertzel együtt vallja: a kultúratudományok művelőjének »alapvető hivatása nem az, hogy legmélyebb kérdéseinkre válaszoljon, hanem ez, hogy hozzáférhetővé tegye számunkra azokat a válaszokat, amelyeket más emberek [...] adtak ezekre a kérdésekre«”.

Karádi Zsolt

főiskolai tanár

Nyíregyházi Egyetem

Nyelv- és Irodalomtudományi

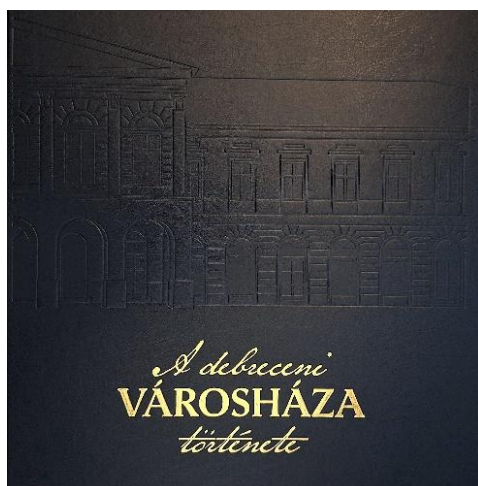
Intézet

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/381-386>

Félezer éve Debrecen közepe – megújult a 180 éves városháza

Papp József – Szendiné Orvos Erzsébet: *A debreceni városháza története*.

Debrecen: Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2024.

Kivételes könyvet tarthat kezében az olvasó. A debreceni városháza története címmel jelent meg 2024-ben az épület felújítása és újranyitása alkalmából, Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata kiadásában.

A mondás szerint nem szabad egy könyvet a borító alapján megítélni, ebben az esetben mégis érdemes a külső, esztétikai oldal felől közelíteni. A keményfedeles kötet sötétkék műbőr borításán dombornyomással ábrázolták az épület főhomlokzatának tervrajzát. A szimmetrikus homlokzat egyik fele látható az első borítón, a másik fele pedig átfordul a hátsó borítóra, így alkotva összekötő egységet. Már a dombornyomásról érezheti az olvasó, hogy mives könyvet tapinthat, ami igen ritka igényes-

séget vetít előre. Az absztrakt ábrázolás sok gondolatot elindíthat. Külső szemlélő, felületesen áttekintve, megeshet, hogy átsiklik a borítón, ami nem adja könnyen magát. Csak az értő és érdeklődő kezekben nyílik meg, a fény felé a megfelelő szögekben fordítva tárja fel értékét. Talán a debreceniséget is jelképezheti egy kicsit, amit a meg nem értett cíviség mai napig áthat. A többrétegű mély kék háttérből arany betűkkel ragyog fel a könyv címe, amit a hátlapon a város címere szentesít. A színpárosítás a város zászlóját idézheti meg. A 127 oldalas könyv albumszerű formátuma is jelképes, a tökéletes négyzet a klasszicizmus antik arányaira is utalhat. Már a borító alapján tudhatjuk, hogy a város házához méltó, igazi debreceni könyv született.

Átlapozva csak fokozódik a könyv szépsége. A nagyközönségnek szóló, reprezentatív kiadvány nagyméretű színes képekkel van tele, a szövegek szerkesztése és a tipográfia mind gondosan átgondolt, a legapróbb részletekre is figyelmes szerkesztés eredménye. A képek és a szövegek megfelelő aránya segíti a komoly szakmai tartalom befogadását. Korabeli dokumentumokkal, tárgyak fotóival és tervrajzokkal gazdagon illusztrált a szöveg. Az elkészült

mű Mező Anikó tervezőgrafikus munkáját dicséri, továbbá Szoboszlai Lilla szerkesztő és Husvéth András korrektor gondozták teljes körűen.

Az esztétikai élmény és vizuális tartalomfogyasztás után, ami már önmagában eredmény, elérkeztünk a könyv elolvasásához. Ahogyan a borító is előrevetíti az igényességet, a két szerző neve is garancia a tanulmány szakmai színvonalára. Papp József helytörténeti kutató, Zoltai Lajos egyik méltó utódja, számos tanulmány és könyv szerzője Debrecen történetéről. Évtizedekig vezette a városháza épületében működő Építészeti Archívum és Mikrofilmtárat, így a város tervrajzainak a legjobb ismerője. Szendiné dr. Orvos Erzsébet főlevéltáros a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárának igazgatójaként az írott források szakértője. Kiemelt munkája Debrecen legrégebbi latin nyelvű iratainak a fordítása.

A megjelenés és a felújítás évében kerekén 180 éves régi városháza bemutatása a *Bevezető* kezdetektől napjainkig tartó nagy ívű áttekintésével indul. Már itt szembesülhetünk vele, hogy a 16. századig utazunk vissza, közel fél évezred történetét készülünk megismerni a Piac és a Kossuth utca sarkán. Ennek megfelelően a *Debrecen korai története* fejezetben a város és a civisek történetét a kezdetektől vázolják fel, hatásos ízelítőt adva a civisváros karakteréről. A *Közigazgatás* a városi magisztrátus működését és a tanács tagjait mutatja be az újkor hajnalától.

Az ősi városháza kialakulása 1531-ben kezdődött a mai helyen, amikor a néhai Tar András főbírónak a pálos rendre hagyott házáat megvásárolta a város. Azelőtt nem ismert, pontosan hol tanácskoztak a város előljárói. 1582-ben az észak felől szomszédos Herpay-ház megvásárlásával bővítették a Tar-házat. Később a déli irányban bővült a városháza. 1639-ben Keczei Sámuel, 1640-ben pedig Fekete Miklós házáat vásárolták meg. Végül 1696-ban a sarki Tolnai-palota került a város birtokába. Öt egyemeletes lakóház összeépítése által, 166 év alatt jött létre a civisváros legfontosabb épülete. Mindez nagyon jellemzően szimbolizálja a hamvaiból fönixként mindig újjáéledő város építéstörténetét. Az ősi városháza első ismert tervrajzát 1787-ben készítette ifj. Kovács György. Részletes építészeti leírás alapján ismerhetjük meg az épület használatát. A hivatali funkciók mellett elképzelhetjük az épületben működő börtön, levéltár, nyomda és boltok működését, de a városháza előtt húzódó nagy híd is megjelenik. *Első tervek az új városházára.* Ahogyan a városháza létrejötté sem ment könnyen, három évszázad múlva a következő építése szintén küzdelmes volt. A városi tanács 1780-tól kezdve hiába kérte az udvari kamarától az új városháza építését. Addigra már olyan rossz állapotban volt az ódon épület, hogy teljesen méltatlanná vált a város reprezentálására. Az első terveket 1783-ban Hoffmann József, 1787-ben Kovács György, 1793-ban Rachbauer József

építőmesterek, valamint 1804-ben Péchy Mihály építész készítették el. Közben 1800-ban az emeletig salétromos, megrepedt épületben a Tolnai-palota néhány emeleti szobája összeomlott. Ráadásul 1802-ben a tűzvész a város harmadát, másfél ezer házat pusztított el. A tűzvész utáni városrendezést és az új városháza építésének ügyét Bek Pál mérnök, a város királyi biztosa karolta fel. A tarthatatlan állapotok miatt 1818-ban már a hivatal nagy részét kiköltöztették a közveszélyesnek minősített épületből. 1821-ben ismét megállapították, hogy menthetetlen a városháza.

A klasszicista városháza megvalósítása. Az évtizedek óta húzódó ügyben az áttörés 1821-ben történt, ezt tekinthetjük a tényleges megvalósítás első évének. Ekkor jelölték ki az új városháza helyét. A Büdös köz (mai Rózsa utca) rendezésével egy szabadon álló épülettömb létesítését irányozták elő a tűzvédelem jegyében. Az új épület első tervrajzait még abban az évben az Országos Építészeti Igazgatóságon készítették el, amelyeken Szabó István, a másolást végző gyakornok aláírása olvasható. Majd ugyanitt egy Kaufmann Ferenc rajzoló által szignózott terv következett, ami alapján 1822-ben a bécsi császári és királyi *Hofbaurathe* készített új főhomlokzati terveket. Ekkor bontották el a tömlőházat. A városi közgyűlésen 1823-ban tárgyalták és fogadták el a terveket, kialakult a helyiségek elrendezése és funkciója is.

Az első épületszakasz, a „tömlőház” felépítése 1824-ben kezdődött, valamint elbontották a Herpay-házat. Ekkor jelölték ki az alapozás helyét, majd 1825-ben Povolny Ferenc építőmester vezetésével felépítették az alapfalakat szennyvízcsatornával, amelyre 1826-ban Rachbauer Péter építette fel az egyemeletes keleti szárnyat. *A nyomdai épületrész felépítése* csak egy évtized múlva folytatódott. Ennyi ideig tartott, amíg előteremtették az építkezés folytatásához szükséges összeget. 1835-ben az északkeleti sarkot építették meg a Rózsa utcai kapuig, Povolny Ferenc építőmester tervei szerint és vezetésével. Ez az a szakasz, ahol jégvermet is kialakítottak, és az összes többi ezután mélypincével épült. A földszinten itt kapott helyet a városi nyomda. *A harmadik építési fázis: elkészül az új városháza.* A még hiányzó épületrészek és a főhomlokzat építésére 1839-ben kapott engedélyt a város. Ekkor még állt az ősi városháza négy épülete, amelyek földszintjén 18 bérbe adott bolt üzemelt november 1-ig, ezután kezdtek hozzá a bontáshoz. A kivitelező Rachbauer József építőmester volt, a 2.865.000 db téglát felhasználó építkezést Povolny Ferenc felügyelte. A Kossuth utcai kapu fölött római számokkal az 1842 évszám, a főbejárat előtti árkád gömbsüveg boltozatán az 1843 évszám olvasható. „A három ütemben elkészült, összesen 19 évig elhúzódó beruházás végső befejezését 1844. szeptember 11-én jelentették be a közgyűlés előtt, de a főutcai piactér

felől pillérekkel alátámasztott, emeleti nagy tanácsteremben már 1844. május 8-án megtarthatták az 1833 óta esedékes tisztújítást.” (60)

A klasszicista városháza alkotói máig vitatottak. Povolny Ferencet tartották a városháza építésének, azonban láthattuk az 1821 óta számos kéz által készített terveket. Az utolsó tervet pedig 1838 szeptemberében írta alá a fedélszék és a főhomlokzat végleges megoldásáról Ságody József kamarai mérnök. A szerzők szerint a pesti és bécsi terveket készítő ismeretlen építészekről származó elképzeléseket dolgozta át Povolny Ferenc és Ságody József. Azonban a két évtized alatt felépülő székház karakterét a kivitelezést végző helyi építőmesterek és a városi tisztviselők formálták leginkább.

A városháza a magyar forradalom sodrában. A frissen elkészült épület szinte rögtön nagy szerepet kapott a magyar történelemben. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején, 1849 januárjától fél-évre a kormány a városba költözött, Debrecen volt az ország fővárosa. A városházán volt az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének, Kossuth Lajosnak a dolgozószobája és a szállása, itt őrizték a Szent Koronát is a titkos levéltárban. Kossuth vendéglakosztályában szállt meg közel negyven év alatt háromszor I. Ferenc József császár is.

Bővítés vagy új városháza? Az épület hamarosan szűknek bizonyult. Bár 1872 után az igazságszol-

gáltatási tevékenység megszűnt a falak között, de a börtön 1895-ig működött. A városi tanács 1888-ban tárgyalta először a bővítésről, mert a tisztviselők egy része már a magánlakását kényszerült használni. 1893-ban jelentős összeget különítettek el a városháza második emeletének felépítésére. Az 1894-ben meghirdetett országos tervpályázaton Gerster Kálmán, valamint a győztes Havranek Ferenc és Adriányi Géza munkáját díjazták. Két évvel később meg is kötötték a kivitelezővel a szerződést a tornyos bővítésre, de végül teljesen új székház építése mellett döntöttek, ami fedezet hiányában elmaradt.

Átalakítások a századforduló évtizedeiben. Az elmaradt bővítés helyetti belső átalakításokat részletesen megismerhetjük, például a börtönszárny hivatali birtokbavételét. Az alagsor Kossuth utca felőli felét nyomdai szedőteremmé alakították át, később ide költözött a mikrofilmtechnikai központ. Az ősi nyomda 1921-ben költözött át a Böszörményi útra, ahol az e könyvet is kiadó, jelenlegi Alföldi Nyomda fejlődött ki belőle.

A székház területbővítése, a városháza II. sz. épülete. A helyhiány miatt 1906-ban a mérnöki hivatal készített terveket az emeletráépítéshez, de inkább a telekbővítés mellett döntöttek. 1909-ben a Rózsa utca és Sas utca sarki földszintes húsmérőszéket vásárolták meg. Majd 1911-ben a Kossuth utca 4. szám alatti Kis Orbán kereskedőház, az államtól cserével került a város tulajdonába. Az

egyemeletes épületben ekkor a pénzügyigazgatóság és az állami adópénztár működött. A Kossuth utca felől a sarokház földszintjének az egyharmada 1775 előtt épült, amelyre 1808-ban építettek emeletet copf stílusban. A Rózsa utcai sarokig 1841-ben egy egyemeletes árucsarnokkal bővítették, ezzel nyerte el végső formáját a ház. A városházát és a Kis Orbán-házat 1916-ban a „Sóhajok hídjával” kapcsolták össze az emeleten.

Újabb székháztervek a világháború után kerültek napirendre, 1922-ből maradtak fenn Borsos József és Aczél Géza tervei. A város 1930-ban vásárolta meg a Sas utca sarkán a Kossuth utca 6. számú egyemeletes Kaszanyitzky-házat. Ezzel az egész tömb a város tulajdonába került. A városháza és a szomszédos épületek helyére egy új székház tervezésére írtak ki országos tervpályázatot. A több mint száz pályamű közül 1932-ben Györgyi Dénesnek, a Déri Múzeum tervezőjének a pályamunkája bizonyult a legjobbnak. 1953-ban Andrassy István városi főmérnök már a meglévő épületek megtartásával egy hatemeletes bővítést tervezett a Dósa nádor tér felől.

Belső átalakítások, bővítések a 20. század első felében is számos alkalommal történtek, a hivatali helyiségek és a földszinti üzletek tekintetében egyaránt. *A 2. világháború után* a városháza is szenvedett károkat, ahogyan megannyi épület a városban. „A székház vegyes funkciója az államosítások után is megma-

radt. 1952-ben pl. 31 különféle üzletbérleti szerződést hosszabbítottak meg.” (85) A Városháza utca felőli alagsori nyomdateremben a Debreceni Népi Együttes próbatermét alakították ki az 1960-as évek első felében. Ide költözött az 1978-ban megalapított városi mikrofilm-technikai központ – a jelenlegi főépítészeti építészeti archívum. A földszinten, a Rózsa utca felől, a nyomda helyén helyezték el a városi történeti levéltár gyűjteményére alapozva az 1952-ben alapított Debreceni Állami Levéltárat, majd az 1968-ban létrejött Hajdú-Bihar Megyei Levéltárat. A Kossuth utca 6. szám alatti házat 1967–1968-ban bontották le.

Az ezredforduló évtizedeiben a Kálvin téren a volt építőipari vállalati székház átalakításával létrehozták az Új Városházát, ahová a városi hivatalok költöztek be. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár a teljes gyűjteményével átköltözött a mai helyére, a Vármegyeháza utcára egy irodaházba. A városháza napjainkig tartó teljes felújítása a külső homlokzati rekonstrukcióval kezdődött, amit az energetikai átalakítások követtek. 2015-ben elkészült a teljes tetőszerkezet felújítása. *A városháza épületének belsőépítészeti felújítása* 2020 és 2024 között valósult meg a HUNÉP Zrt. kivitelezésében. A 21. századi igények és műszaki megoldások mellett rekonstruálták a műemlék épület történelmi értékeit. Mindez talán a földszinti előcsarnokban érvényesül a leglátványosabban, amelyet reprezentatív fogadótérre alakítottak át. Az áthajtóban üvegpádó

alá süllyesztve helyezték el a város makettjét. Zárásként pedig *Jeles vendégek* látogatásairól olvashatunk, mint Széchenyi István, Kossuth Lajos, a Szent Korona, Jókai Mór, Ferenc József, IV. Károly, Déri Frigyes és Szabó Magda.

A 300 példányban megjelent első kiadást 2025-ben követte a második, bővített kiadás 500 példányban. A 134 oldalasra bővült kötetben a felújított belső terek fotói jelentek meg nagyobb számban.

A szerzők arra a nehéz küldetésre vállalkoztak, hogy bemutatják Debrecen legfontosabb épületének a több mint fél évezredes történetét. A szerteágazó, rengeteg ismeretet felölelő históriát megfelelően súlyozva, jól érthető stílusban, az épületet végig fókuszban tartva, olvasmányosan mutatták be, amely minden bizonnyal a nagyközönség számára is érdekes és tanulságos lesz, a szakmának biztosan.

A régi épület jelentőségét a történeti rétegei jelentik. A hely szellemét a 16. századtól örökölte ugyanezen a szegleten az elődjétől. A jelenlegi, 180 éves klasszicista épület már önmagában korosnak számít, a város-

ban és az Alföldön egyaránt. Magyarországon a legrégebbi városháza Kőszegen és Pozsonyban áll a 14. század óta. Majd további dunántúli, felvidéki és erdélyi városok következnek. A sorban az egyetlen alföldi kivétel 1660 körül épült Hajdúdorogon. Az Alföldön ma is meglévő, legrégebbi városházák a reformkor idején épültek nagyobb számban, ebbe a korszakba illeszkedik Debrecen is. (Brunner A., 2023) A cívisváros legrégebbi, barokk épületei: két templom és egy temetőkápolna, valamint néhány lakóház után közvetlenül következik a klasszicista Református Kollégium, Nagytemplom, Nagyerdei Vigadó és Városháza. Debrecen történetének két évszázada sűrűsödik a falak között, amelyek többször is megmenekültek az elbontástól. A történelem viharait átvészelve, a cívisváros biztos fundamentumaként néz a harmadik évezred kihívásai elé a felújított városháza, példaként szolgálva Debrecen épített örökségének a megőrzéséhez.

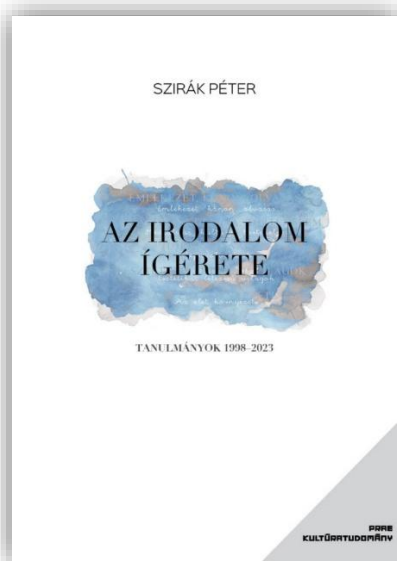
Harangi Attila
építészmérnök

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/387-390>

Újra és újra olvasni

Szirák Péter: *Az irodalom ígérete. Tanulmányok 1998–2023.*

Budapest: Prae Kiadó, 2024.

Az irodalom ígérete című tanulmánykötetben Szirák Péter az elmúlt huszonöt év során született, nagyobb lélegzetvételű írásait gyűjtötte össze. A tekintélyes terjedelmű könyv persze nem fedti le az irodalomtörténész negyedszázadnyi tudományos munkásságának egészét, hiszen ez idő alatt két szerzői (*Kertész Imre*; *Örkény István*) és egy műfajmonográfiát (*Ki említ megérkezést? A régi és a két világháború közötti magyar irodalmi útirajzról*) is közzétett. A friss gyűjtemény tulajdonképpen azt a fonalat veszi fel, amelyet a szerző fiatal irodalmárként az 1998-as

Folytonosság és változás című kötetében ejtett el. A *Folytonosság*... a hetvenes-nyolcvanas évek prózaforulatának legfontosabb műveit vizsgálta, egy újító szándékkal fellépő tudományos közösséghez csatlakozva, és az akkori körülmények között kifejezetten újszerűen ható irodalmi értésmódnak teret adva. Az *irodalom ígéretében* pedig azt követhetjük nyomon, hogy mi történt (és történik) ezzel az alapvetően hermeneutikai gyökerű, nyelvközpontú, a szövegek esztétikai megalkotottságát hangsúlyozó irodalomszemlélettel a szerző pályájának későbbi szakaszaiban.

A kötet öt olyan fejezetre tagolódik, melyek sorrendje hozzátétlegesen a bennük szereplő, tematikus-módszertani szempontból összetartozó tanulmányok eredeti keletkezési idejét is követi. Az első, *Emlékezet, kánon, olvasás* című blokk maga is emlékeztet arra, hogy a nemzeti irodalmi kánon részét képező életművek újraolvasása a kilencvenes évek végén és a kétezres évek elején a magyar irodalomtudományosság egyik legfontosabb (számos remek kiadványt eredményező, és természetesen bevégezhetetlen) feladatvállalása volt. Az itt olvasható Szirák-tanulmányok úgy térképezik

fel Ady, Kosztolányi és Móricz recepciótörténetét, hogy kiemelt figyelmet szentelnek azoknak az ideológiai és kultúrpolitikai mozgatórugóknak, melyek a huszadik századi magyar történelem sajátos alakulása miatt sokáig erősen meghatározták értékelésüket. Példaszerű, ahogy a Németh Lászlóval foglalkozó írások a Németh-kultusz szerzőközpontú megközelítéstől elszakadva tárják fel a *Tanu* esszéiben felvázolt kultúra- és irodalomfelfogást – rámutatva annak vakfoltjaira, helyenként szűkös távlatára, de messzemenőleg méltányolva gondolati összetettségét és hatástörténeti jelentőségét. A tanulmányok nemcsak arra világítanak rá, hogy miként vált uralkodóvá és rögzülhetett hosszú időre egy-egy olvasási alakzat (Móricz „kritikai realizmusa”, Ady „forradalmársága”) a kanonikus értelmezésekben, hanem saját olvasási ajánlatokat is tesznek. A *Légy jó mindhalálig*-elemzés – mely szoros párbeszédet folytat a kortárs recepció más írásaiival – leginkább például a Móricz-szöveg narrációs működésének bonyolultságában, a gyermeki és felnőtt világ találkozásának színrevitelében rejlő potenciált aknázza ki. A gyermeki (mint idegen) perspektíva és/vagy hang irodalmi megteremtésének stratégiáira a kötet későbbi írásai is gyakran kitérnek, mint ahogy a Kosztolányi-örökség mai magyar irodalomban való továbbéléséről is többször szó esik majd.

A második fejezetben – egy kicsit távolabb kerülve a szépirodalomtól – a szerző történetírás-elméletek iránti

érdeklődése és medialitás-kutatói tevékenysége válik hangsúlyossá. Szírák rendkívüli alaposággal ismerteti például az írástörténészként induló Hajnal István 1920–30-as években kibontakozó munkásságát, feltárva, hogy a középkori írásbeliség „társadalmasító”, lassú fejlődést elindító hatásáról alkotott koncepciója hogyan vált az angolszász médiaelméletek fontos előzményévé. Hasonlóan széleskörű szakmai tájékozottságról tanúskodik a Jörn Rüsen német történész kutatásait áttekintő tanulmány, mely Rüsen nyomán azt sugallja, hogy az interkulturális kommunikációkutatás kérdéseit – hogyan, milyen vonatkozási keretben vethető össze a saját és az idegen? – a historiográfia sem kerülheti meg. „A történelmi elbeszélés etikai mozzanatai révén közvetít az értékek és a cselekedetek között, részt vesz egy közösség jövőorientációjának alakításában.” – foglalja össze Szírák a rüseni gondolatokat (153), és a fejezet utolsó írása azt tükrözi, hogy ezt az elgondolást sajátjává is tette. A szerző ebben a hiánypótló munkában az 1956-os forradalom irodalmi és mozgóképes reprezentációját vizsgálja, számos konkrét példa segítségével számba véve a korai- és a kései Kádár-korszak ’56-ra vonatkozó emlékezetpolitikai intézkedéseit és az azokra reflektáló alkotásokat. Különösen invenciózus az *Emlékiratok könyvét a Párhuzamos történetekkel* összevető elemzés, melynek végkicsengése szerint a két Nádas-regény közötti színvonalkülönbség a forradalom megjelenítésének

eltérő hangoltságában is megmutatkozik.

A harmadik fejezet leleményes alapötlete, hogy a szerzőt egyszerre lépteti fel az újraolvasás alanyaként és tárgyaként. Olyan írók (Szilágyi István, Mándy Iván, Örkény István, Nádas Péter) és akár konkrét alkotások (*Sorstalanság*, *Éleslövészet*) kerülnek tehát szóba, amelyekkel Szirák már korábbi publikációiban is foglalkozott. A tanulmányok nem pusztán új szempontokkal gazdagítják a korábbi interpretációkat – akár külső okok miatt, hiszen a *Sorstalanság* vizsgálatába immár a kétezres években elkészült idegen nyelvű fordítások tanulságai is bevonhatók –, hanem felnyitják azokat, teret adva a másként értésnek és az erre irányuló önreflexióknak. (Az irodalomtörténész Örkény egypercesének előzményeit például már máshol jelöli ki – Kosztolányi helyett Karinthy-nál – mint korábbi monográfiájában.) Az irodalmi alkotásokat sosem elszigetelten, hanem egy szinkron hálózat és egy hagyománytörténeti folyamat részeként kezelő megközelítésmód különösen jól érvényesül az irodalmi álnévhasználat stratégiáit és a 20–21. századi magyar próza faluábrázolásait áttekintő írásokban. A Grendel Lajos *Éleslövészete* és Esterházy *Termelési-regénye* között fellelt kapcsolódás pedig már át is vezet a következő blokkhoz, melynek középpontjában az Esterházy-próza áll. Az itt szereplő tanulmányok azt igazolják, hogy a szerző, aki már első, 1995-ös tanulmánykötetének címét (*Az Úr nem tud szaxofonozni*) is

Esterházy Pétertől kölcsönözte, ma a 2016-ban elhunyt alkotó írásművészetének egyik legjelentősebb értelmezője. Különösen megvilágító erejük az életmű *Bevezetés...* utáni szakaszának idézettechnikájára és a modális összetevőkkel folytatott játékára vonatkozó észrevételei, a *Termelési-regény* újraolvasását pedig egy olyan antropológiai tapasztalatra – az erőszakra – vonatkozó kérdészmód határozza meg, melyre korábban nem volt példa a könyv recepciójában. Szirák írásai számos ragyogó mikroelemzést tartalmaznak, melyek egy-egy Esterházy-passzus-hoz közel lépve nemcsak regisztrálják a vendégszövegek, áthallások, motívumkölcsönzések jelenlétét, hanem pontról pontra tárják fel jelentésképző funkcióik összetettségét.

Az élet környezete címet viselő utolsó kötetegységben egy korábban még nem vizsgált, fontos életműként kerül előtérbe Térey János, és új szempontokat felkínálva lép be a szövegekbe a biopoétika diskurzusa. Természet, technika és (elbeszélői) nyelv kölcsönviszonyainak kifürkészésére a *Sinistra körzet* és a *Magasiskola* elemzésében kerül sor. Habár a kötetben eddig kizárólag elbeszélőprózai alkotásokra irányult figyelem, az utolsó blokk már Pilinszky János, Kukorelly Endre és Térey költészetével foglalkozó szövegeket is tartalmaz, melyekben a szerző arcéle érzékeny és elmélyült versolvásként rajzolódik ki – különösen re-velatív a Térey „Alföld-poétikájának” szentelt tanulmány.

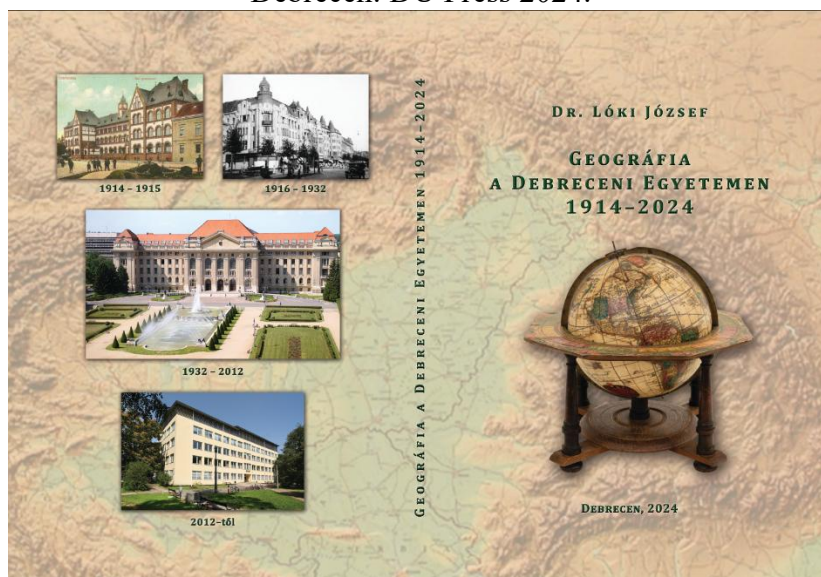
A „folytonosság és változás” fogalmi kettőse jól jellemezi Szirák Péter irodalomtörténeti munkásságát is. *Az irodalom ígérete* huszonöt év alatt született írásai módszertanukat, elméleti tájékozódásukat tekintve meglehetősen egységesek: erős kötést teremt köztük a saját és az idegen találkozásának hermeneutikai keretben való értelmezése, a szövegközeli, retorikai-poétikai olvasásmód, a történelmi kontextusok és a történelem elbeszélhetősége iránti érdeklődés, az olvasás identitásképző szerepének nyomatékosítása és az a meggyőződés, miszerint egy műalkotás egyedisége éppen az összehasonlítás távlatában mutatható fel. Változik – érik, gazdagodik

és letisztul – viszont a szerző értekezőprózája. A tanulmányok egyre inkább azon a természetesen és önazonosan ható, eltéveszthetetlenül Szirák Péter-i nyelven szólalnak meg, melynek hangnemi összetettsége nem nélkülözi a finom humor, az ironia vagy épp megrendültség árnyalatait sem. „Az ígéret: szép szó” – a belső borítón olvasható egyetlen mondat maga is ígér, mégpedig a nyelvben rejlő játék és bölcsesség iránti fogékonyságot: ezt az ígéretet a kötet pedig maradéktalanul beváltotta.

Balajthy Ágnes
adjunktus
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/390-396>

Az egyetemi földrajzoktatás debreceni hagyományai
Lóki József: Geográfia a Debreceni Egyetemen.
Debrecen: DU Press 2024.

2024-ben – nagy örömömre – újabb értékes és tartalmas kötettel gazdagodott azon művek (önálló könyvek, illetve tudománytörténeti tanulmányok) sora, melyek a magyar egyetemi földrajzoktatás történetének egy-egy meghatározó fejezetét taglalják, mutatják be. Ezek a „fejezetek” érthető módon (és döntő mértékben) regionálisan azokhoz a hazai egyetemvárosokhoz és az 1920-as – számunkra oly tragikus – trianoni döntés következtében sajnálatos módon a mai országhatárainkon túlra került régi iskolavárosainkhoz köthetők, ahol a geográfia tudománya már a korai időkben katedrát kapott. Debrecen is ezek közé a települések közé tartozik, ami elsősorban a nagy múltú – 1538-ban alapított – Református Kollégiumnak köszönhető.

A földrajzoktatás cívisvárosi hagyományainak egyik legelső és legkiválóbb kutatója Csinády Gerő (1902–1970) volt, aki több értékes tanulmányt írt ebben a témában. A KLTE egykori docense 1955-ben publikálta mára példaértékűvé vált munkáját a debreceni földrajzoktatás múltjáról. E művében és más hasonló írásaiban is szólt arról Csinády tanár úr, hogy Magyarországon a geográfia (s általában a reáliák) művelésének homályos kezdetei lényegében olyan izolált kultúrcentrumokhoz köthetők, amelyek vallási (keresztény felekezeti) szinten is elkülönültek egymástól. A római katolikusoknak, az evangélikusoknak (lutheránusoknak) és a protestáns

kálvinistáknak is megvoltak a maguk kiemelt iskolaközpontjai. Az utolsóként említett reformátusok három nagy műveltségi bázisa Debrecenben, Sárospatakon és Pápán volt a mai Magyarország területén. Erdélyben elsősorban Marosvásárhely, Nagyenyed és Kolozsvár sorolható ide. Városunk (vagyis Debrecen) geográfiai oktatásának gyökerei – Csinády szerint – a 17. század közepéig nyúlnak vissza. Az ősi Kollégium ódon falai között ekkor kezdtek meg a tényleges természetrajzi, benne a földrajzi ismeretek szabaddabb oktatását, kezdetben még a filozófia keretein belül. Ebben a mérőföldkönek számító szellemi változásban kétségtávol fontos szerepük volt azoknak a felvilágosult kollégiumi professzoroknak, akik cívisvárosi tanári fellépésük előtt huzamosabb ideig Nyugat-Európában, főként németalföldi egyetemeken fejlesztették tovább tudásukat, s kerültek kapcsolatba az akkor ott már nagyobb teret nyert haladóbb eszmékkel. Arról, hogy kik voltak ezek a debreceni tudósok, Csinády Gerő részletesen írt. Véleménye szerint Komáromi Csipkés György (1628–1678), Lisznai Kovács Pál (1630–1693) és Szilágyi Tönkö Márton (1642–1703) szerepvállalása volt a leginkább meghatározó, ugyanakkor különleges fontosságot tulajdonított a valamivel később tevékenykedett Maróthi György (1715–1744) professzornak is. Maróthi halála és a debreceni egyetem 1912-es megalá-

pítása között eltelt közel 170 esztendőnek is megvoltak azon kulcsszeplői, akiknek az irodalmi munkásságában, illetve oktatói munkájában kimutatható az igényes geografiikum. Itt elég csupán Hatvani István (1718—1786), Budai Ézsaiás (1766—1841) vagy Kerekes Ferenc (1784—1850) kollégiumi működésére utalnunk. Csinády Gerő – akiről a most recenzeált kötetben is olvashatunk – így összegezte gondolatait a geográfia kollégiumi kezdetei kapcsán: „*Debrecen, a »maradandóság városa« ősi kollégiumában – legalábbis földrajz vonalán – mindenkör lépést tartott a haladó eszmeáramlatokkal és az európai tudománnyal, s ezeket szétsugározta az országba*” (Csinády 2011, 4).

A Csinády Gerő által említett „szétsugárzó” hatás a későbbiekben, az ún. universitas korszakban is megmaradt, legalábbis a geográfia tekintetében mindenképp. A Lóki József által jegyzett kötet – jelen írásom tárgya – a debreceni egyetemi földrajzoktatás történetét mutatja be 1914 és 2024 között. A műből világosan kiderül, hogy – ellentétben más tudományterületek szemináriumaival – a földrajz már a kezdetektől fogva intézetként működhetett, 1914 és 1952 között a Bölcsészettudományi, 1952 után pedig (napjainkig) a Természettudományi Kar keretein belül. Tartalmilag 7 nagyobb egységre osztható fel a kötet. Az első rész 1914-től 1945-ig, a második 1946-tól 1956-ig, a harmadik 1957-től 1989-ig, a negyedik pedig az 1990-es rendszerváltástól 2024-ig

tárgyalja a Földtudományi Intézet krónikáját, részletesen ismertetve a földrajzi, ásvány-földtani és meteorológiai tanszéki kutatások fő irányait s a néhai munkatársak ma is követendő példaként szolgáló szakmai tevékenységét. Nagyon érdekes volt számomra a „hőskor” éveinek felelevenítése, a Milleker-féle tanszéki munka kezdeti nehézségeinek leírása. Tudjuk, hogy ezek a nélkülözésekkel teli, küzdelmes esztendők alapozták meg a későbbi eredményes kutatások intézeti tudásbázisát, megvetve az országos összehasonlításban is magasan kiemelkedő tanszéki műszerpark, diapozitív-gyűjtemény, könyv-, folyóirat- és térképtár alapjait. Ekkor (1917-ben) vásárolták meg például az ún. Déchy-bibliotéka hatalmas állományát. Jól szemlélteti ezen időszak rendkívüli kihívásait, hogy az állandó helyhiánnyal küszködő, mindössze egy rosszul fűtött szobával és előszobával rendelkező tanszék a kötelező hallgatói glóbuszgyakorlatokat rendszeresen egy helyi középiskola földrajzszertárában volt kénytelen megtartani, illetve, hogy a Földrajzi Intézet első emberének, Milleker Rezső (1887—1945) professzornak a tanszékvezetés mellett az egyetemi menza irányítását is el kellett látnia. A példátlan nehézségek ellenére az intézet tevékenységét sikerült megszervezni és stabilizálni, s a tanszéki munka (pl. kiadványok, könyvek megjelentetése terén) igen eredményes volt. Jó példa erre *A Földgömb* c. folyóirat, mely kezdetben a debreceni Földrajzi Intézet gondozásában,

kiadásában jelent meg. A tanszék szakdolgozói, személyi állományában is pozitív, előremutató változások álltak be ekkor. Számos jeles tudós csatlakozott a debreceni oktató- és kutatómunkához. A teljesség igénye nélkül itt elég csupán Márton Béla (1880—1967), Hoffer András (1884—1946), Leidenfrost Gyula (1885—1967), Ecsedi István (1885—1935), Berényi Dénes (1900—1971) és Mendöl Tibor (1905—1966) nevét megemlíteni. Azok a táblázatok, amelyek a földrajzos hallgatóknak meghirdetett előadásokat lajstromszerűen mutatják be a különböző időperiódusokban, nagyon hasznos elemei e kötetnek, mert a segítségükkel jól nyomon követhető, hogy a tanári testület személyi összetételének változása tükrében milyen finom hangsúlyeltolódások jelentkeztek az előadott tárgyak vonatkozásában. Például Mendöl Tibor debreceni működése idején az anthropogeográfia (emberföldrajz), Leidenfrost fellépésekor pedig az általános tengertan érezhetően erősebben volt képviselve, mint távozásuk után. Az is beszédes, hogy a mai földrajzi terepgyakorlatok előképének tekinthető hallgatói exkurziók (amelyeket szaktanárok vezettek) már a két világháború között rendszeressé váltak, elsősorban Millekernek köszönhetően. Eleinte csak a Szilágyságba, később más területekre is vezettek ilyen szakmai túrákat és terepi gyakorlatokat. Szintén Millekerhez köthető a rövid életű Debreceni Földrengésjelző és Kutató

Intézet létrehozása, amely az egyetem főépületének alagsorában került kialakításra, de a második világháború alatt sajnos megsemmisült. Jellemző volt az ún. Milleker-érára, hogy a professzor (és más tanárok) igyekeztek anyagilag, egzisztenciálisan is segíteni a fiatal, pályakezdő kutatókat.

A második világháborút követő időszak első fontos eseménye a tanszék életében az volt, hogy az 1945-ben elhunyt Milleker Rezső helyére Kádár László (1908—1989) geográfust, geomorfológust (az 1933-as Almásy-expedíció térképészét) nevezték ki intézetvezető professzornak, ami egy sikeres, új korszak nyitányát jelentette. Ekkoriban állami elvárás volt az ún. polgári földrajz szocialista típusú átszervezése. Lóki professzor úr könyvéből sok érdekességet megtudhatunk erről az időszakról is. A műszerekkel, térképekkel és a legkülönbözőbb demonstrációs eszközökkel nagyszerűen felszerelt intézet humán erőforrásai is jelentősen bővültek ekkor. Többek között Kéz Andor (1891—1968), Csinády Gerő (1902—1970), Balogh Béla András (1925—2020), Borsy Zoltán (1926—1997), Pinczés Zoltán (1926—2011), Papp Antal (1929—2020) és sokan mások ekkor kerültek állományba. Kádár professzor kiváló oktatókat és ígéretes kutatókat gyűjtött maga köré, akik együttesen az ország egyik legerősebb, legmagasabban jegyzett földrajztanszékévé tették a debrecenit. Ez idő tájt állították szolgálatba az első folyóvizes terepasztalt az egyetemi alagsorban és

a Foucault-ingát a díszudvarban. Professzionális fotográfusok és rajzoló művészzakemberek kezdték segíteni a tanárok tanszéki és terepi munkálatait, jelentősen emelve a földrajzi szemléltetés minőségét és hatékonyságát. Az MTA megbízásából ezekben az években kezdődött el az Alföld és peremterületeinek környezetföldtani és természetföldrajzi szempontú vizsgálata, ami hosszú évtizedekre ellátta kutatási témával a Földrajzi Intézet munkatársait. Erről a nagyszabású munkáról – tanárookra lebontva – részletesen olvashatunk az ismertetett kötetben, csakúgy, mint az 1960-as évekről, amikor új virágkor köszöntött be a tanszék életében. A kémiai épület megépülésével lehetőség nyílt minőségi szelcsatorna, valamint modern szedimentológiai (üledékvizsgálatokkal foglalkozó), valamint fizikai földrajzi (folyóvizes és fagykísérletes) laboratóriumok kialakítására, ahol precíz kvantitatív méréseket és pontos, számszerű elemzéseket végezhettek a kutatók. 1979-ben került a Földrajzi Intézetbe a most recenzeált kötet szerzője, Lóki József, aki – mint professor emeritus – a mai napig a tanszéki kollektíva megbecsült tagja. Rajta kívül olyan kitűnő geográfusok kerültek ekkor az intézetbe, mint pl. Enyedi György (1930–2012), Eke Pál (1939–1996) és Korompai Gábor tanár úr. Az utolsónak ismertetett korszak 1990 és 2024 közé esik. E sorok biológia-földrajz szakos szerzője is ekkor (1997-ben) végzett az egyetemen, ahol többek között Lóki professzor úr is tanította.

A Földrajzi Intézet organogramjában – köszönhetően a folytonos átszervezéseknek és személyi változásoknak – újabb és újabb módosulások jelentkeztek. Ezek pontos nyomon követéséhez és megértéséhez jól használható a kötet. Olvashatunk benne az egyetemi képzési rendszer átalakulásáról, az informatika geográfián belüli térhódításáról, az ún. földrajzi tanszékcsoport létrehozásáról, a Földtudományi Doktori Program, illetve Iskola működéséről, az akkreditált posztgraduális (szakértői) képzésekről és a jelentősen differenciálódott természetföldrajzi kutatásokról.

Ezek az informatív, leíró jellegű szövegblokkok hasznos forrásai lehetnek a földtudományi diszciplínák tudománytörténetével hivatásszerűen foglalkozó kutatók számára. Aki veszi magának a fáradságot, és figyelmesen végigolvassa ezeket a részeket, átfogó és teljes képet kaphat a száz év alatt többször új helyre költözött és folyamatos névváltozásokon átment intézetben (ill. tanszékeken) folyó oktató- és kutatómunka jellegéről, a tanszékek (és a különböző földtudományi laboratóriumok) korabeli felszereltségéről, a tanárok szakmai felkészültségéről, kutatói prioritásairól, érdeklődési területeikről. Az oktatókról készített – arcképekkel kiegészített – leírások halványan felidéztek bennem Fodor Ferenc (1887–1962) jeles geográfusunk egyik munkáját: *A magyar földrajztudomány története* című könyvet, amely az MTA Földrajztu-

dományi Kutatóintézete gondozásában és Dövényi Zoltán szerkesztésében jelent meg 2006-ban, s aminek szintén van egy ehhez hasonló lexikonszerű eleme geográfus életrajzokkal.

A korábban említett hét egység ötödik és hatodik része a jelenkori Földtudományi Intézet munkáját, kutatásait és tanárai – jobbára saját maguk által elkészített – curriculumát tartalmazza. Az utolsó (hetedik) egység – a centenáriumi kötethez méltó módon – tartalmazza mindazon intézeti személyek teljes listáját, akik az alapítás óta eltelt száz évben valamilyen tudományos fokozatot szereztek. A kötet zárásaként a földrajz, ill. geográfus diplomát szerzett hallgatók teljes névsora is helyet kapott. A lista bizonyos statisztikai elemzéseknek is teret ad. Érdekesség, hogy az első tanévben még csupán öt hallgatója volt az intézetnek, három az első, kettő pedig a második félévben. A táblázatból az is kiderül, hogy az első Debrecenben végzett földrajzos Schuster Hugó volt 1919-ben.

Könyve elkészítéséhez a matematika-földrajz szakon végzett Lóki József – egykori kedves tanárom – tekintélyes mennyiségű és igen változatos forrásanyagot dolgozott fel, amit a kötet végén elhelyezett bibliográfiában külön feltüntetett. Ezek között egyaránt megtaláljuk a legfontosabb egyetem- és tanszéktörténeti műveket (pl. jubileumi köteteiket), a tudományhistóriai konferenciák vonatkozó kötetait, a *Földrajzi Közlemények* és az érdi *Földrajzi*

Múzeumi Tanulmányok releváns lap-számaival, egyetemi annaleseket és a debreceni universitas nemzeti könyvtárának ún. professzori és tanári hagyatékait. Lóki József továbbá felhasználta még ezen munkájához a Földrajzi Intézet oktatóinak azon életmű-tanulmányait, melyekben a geográfus szerzők egykori professzorok, volt kollégák munkásságát ismertették. Ilyen például Süli-Zakar István írása Milleker Rezsőről, Ekéné Zamárdi Ilona és Teperics Károly cikke Balogh Béla Andrásról vagy Szabó József dolgozata Kádár Lászlóról. Ezeken kívül Lóki József rendelkezésére álltak még az egyetemi tanrendek 1914 és 1975 között, valamint egyes kéziratban maradt (tehát máig publikálatlan) művek, mint például Márton Béla 70 oldalas daktilográfiája a debreceni tudományegyetem Földrajzi Intézetének történetéről, amelyben a leginkább gazdaságföldrajzusként ismert szerző a tanszék 1914 és 1954 közötti időszakáról írt. Az idézett forrásművek között mindenképpen kiemelkednek azok a tanulmányok, amelyeknek a szerzői kifejezetten a geográfia és a földrajzoktatás civisvárosi hagyományait helyezték vizsgálataik gyűjtőpontjába (pl. Csorba Péter és Szabó József professzorok hivatkozott írásai).

A több mint 350 oldalas – két szaklektor (Szabó József és Kozma Gábor professzorok) által is ellenőrzött – könyv nyomdai kivitelezése kellően igényes. A kemény papírborítóval ellátott vastkos mű – jelentős

terjedelme ellenére is – könnyen olvasható. Az egyes fejezetek jobb áttekintését szöveg közé tördelt színes és fekete-fehér fényképek, informatív táblázatok, diagramok segítik. Egyedi értéket képviselnek a Földrajzi Intézet egykori dolgozóiról, tanáraitól, professzorairól készült portrék, valamint az intézet összes dolgozójának legfontosabb tanulmányait felsoroló publikációs lista. A kötet végén önálló – hétoldalas – képmelléklet is található, melyeken a régi, még az egyetemi főépület negyedik emeletén működött Földrajzi Intézet jellegzetes helyiségei láthatók, valamint pár érdekes életkép a földrajztanszékek korabeli életéből. Ismertetésem végén szeretnék köszönetet mondani a szerzőnek, Lóki József professzor úrnak, hogy – fáradságot nem kímélve – összegyűjtötte e kötet hatalmas anyagát, valamint a Debreceni Egyetemi Kiadónak, hogy elősegítette a geográfia debreceni tudománytörténete szempontjából igen fontos ismereteknek a közzétételét, a kézirat igényes megjelentetését. Külön köszönet illeti továbbá a DE Bölcsészettudományi Kar Tudományos Alapját (TUDA) is, amely támogatta a könyv kiadását. Úgy vélem, hogy ezt a kötetet

nemcsak a Földrajzi (ill. Földtudományi) Intézet mostani munkatársai, doktoranduszai és hallgatói forgathatják nagy haszonnal, hanem a korábban Debrecenben tanult és az Alma Mater históriája iránt mélyebben érdeklődő földrajztanárok, geográfusok is. Mindezekén túl – a mostani kötet megjelenésével – a honi geográfia tudománytörténetével foglalkozó (amúgy nem túl bőséges) irodalom is újabb értékes és hiánypótló darabbal lett gazdagabb, amelynek a lapjain jól kirajzolódik a sorozatos átszervezéseken keresztülment debreceni tudományegyetem földrajzi tanszékeinek százéves története, az intézet falai között zajló magas színvonalú tudományos munka s nem utolsósorban az intézethez köthető érdemes személyek munkássága.

Csinády Gerő (2011): Régi magyar geográfusok lexikona. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága, Déri Múzeum, Debrecen.

Mező Szilveszter
főmuzeológus,

Déri Múzeum, Természetrajzi és
Környezetismereti Gyűjtemény

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/397-399>

Cívisházak emlékei

Harangi Attila – Vigh Levente – Löki Viktor – Szabó Anna Viola –
Erdei Nóra – Seprényi Kinga – Udvardy Antal:
Debreceni címisházak és lakóik nyomában II.
Debrecen: Déri Múzeum – Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület,
2025.

Déri Múzeum
Debreceni Városvédő és -szépítő Egyesület
Debrecen, 2025

Harangi Attila – Vigh Levente – Löki Viktor – Szabó Anna Viola
Erdei Nóra – Seprényi Kinga – Udvardy Antal
Debreceni címisházak és lakóik nyomában II.

Az első kötet sikerén felbuzdulva a két alkotó – Harangi Attila építész és Löki Viktor biológus – további társakat bevonva folytatta az elkezdett munkát, az épített örökség, a címisházak emlékének megőrzése érdekében. Az új alkotók között találjuk Vigh Levente magyar nyelv és irodalom szakos bölcsészt, a MODEM foto- és videográfusát, Szabó Anna Viola főmuzeológust, fotótörténészt, Erdei Nóra turisztikai szakembert, idegenvezetőt, Seprényi Kinga magyar-történelem szakos tanárt és Udvardy Antal vegyészt, egyetemi

adjunktust. Sokan várták a könyv megjelenését, de pályázat hiányában gyűjtéshez folyamodtak, hogy a kiadáshoz szükséges pénzt adományokból fedezni tudják.

Az első rész megjelenése óta eltelt három évben további épületek tűntek el, vagy úgy alakították át azokat, hogy nem őrizték meg a ház eredeti karakterét. Az alkotók ezért is tartották fontos és sürgős tevékenységüknek, hogy legalább a könyv lapjain megőrizték a címisházak emlékét. Ezúttal is a házak egy-

kori és mai lakóit kérték fel, hogy engedjenek betekintést az épületbe, illetve az életükbe. A könyv elején most is fényképekkel illusztrálták, hogy melyik lesz az a huszonkét épület, amelyet a későbbiekben részletesen bemutatnak. (Néhány fotó nem jól illeszkedik a sorszámmal.) A házak helyét térképen is bejelölték, így a várost kevésbé ismerők is meg tudják keresni az adott épületet.

A kötet első részében Harangi Attila visszatekint első kiadványuk történetére, utóéletére, tapasztalataira, majd bemutatja a második rész történeti kutatásának lépéseit, nehézségeit, felhasznált anyagait. Ezekből kiderül, hogy a huszonkét bemutatott ház közül tizenkettő még a 19. században épült, a többi is 1910 előtti. Kitér a második kötet összeállításának folyamatára, összetettségére, illetve a védelem alá helyezett épületekre is.

A könyv második része Szabó Anna Viola 37 oldalas tanulmánya Otthonok nagyításban címmel. Mivel hasonló anyag még nem készült, így mint fotótörténész a fellelhető régi fényképeken keresztül igyekszik betekintést nyújtani az egykori cívisházak belsejébe, az ott lakók életébe. Az épületek egyes helyiségeiről, berendezési tárgyairól, azok használatáról részletes elemzésekkel segít megismerni az ott lakók életét. A tanulmányt számos – ismereteim szerint még soha nem publikált – fotóval színesíti, szemlélteti. Néhány épületbe konkrétan is „beléphetünk, betekinthetünk,” például a Kardos, a Zöld, a Miszti családok otthonába.

Érdeemes nemcsak a szövegben, hanem a hetvenöt különleges, közülük nem egy több mint 100 éves fénykép megtekintésében is elmélyedni.

A harmadik részben azt a huszonkét még meglévő házat ismerheti meg az olvasó, amelyet a könyv elején a képes tartalomjegyzékben beharangoztak. Az egyes házak bemutatásához egyebek mellett korabeli közgyűjteményi dokumentumokat, tervrajzokat, térképrészleteket is felhasználtak. A legtöbb esetben meg tudható, hogy mikor épült, ki a tervező, az építő, az építtető, milyen típusú a ház, melyik áll védelem alatt. Nagyon hasznos az idővonal, ami által megismerhetők az utcanevek és házszámok változásai. Az egyes házak bemutatása minden esetben az épület történetével kezdődik, főleg levéltári anyagok, illetve a mikrofilmtárban fellelhető tervdokumentációk alapján. Megismerhetők a ház korábbi lakói is. Mivel a könyvek többségét nem szakemberek vásárolják meg, így néhány, kevésbé ismert építészeti szakkifejezést érdemes lett volna lábjegyzetben feloldani.

Mint említettem, a lakók beengedték lakásukba a szerzőket, ahol interjúkat és fényképeket is készíthettek. A lakók elmesélték a házuk történetét, őseik és saját maguk gyakran nehéz életét, a sérült vagy romló állapotú épület jelenlegi helyzetét, valamint az ezzel összefüggő terveiket. Sajnos vannak olyan házak, amelyeknek már megpecsételődött a sorsa. Kicsi rá az esély, hogy felújítsák, de néhány ház esetében az a legvalószínűbb, hogy le fogják

bontani. Azonban nagyon jó példák is láthatók a bemutatott épületek között. Láthatjuk, hogy miként sikerült megmenteni, és szépen, az eredeti vagy ahhoz hasonló formában felújítani néhány épületet. Szerencsére a most bemutatott épületek többségére nagyobb gondot fordítottak, kevesebb a rossz állapotú ház. A lakók megosztották a szerzőkkel a régi, féltve őrzött családi fényképeiket, így vizuálisan is betekinthez az olvasó a családok egykori és mai életébe, megismerheti az ott lakók szüleit, nagyszüleit vagy akár dédszüleit is. Az interjúkat pozitívan befolyásolta, hogy azok szerkesztett formában jelentek meg.

A két fotós, Löki Viktor és Vigh Levente, nagyszerű fényképeket készített a házakról, azok udvaráról, kapuiról és a lakók engedélyével a lakások belső helyiségeiről is. A közgyűjteményekből is előkerültek régi fényképek a házakról, illetve a lakók is többet felajánlottak. Mint a bevezetőben olvasható, a fényképek sokaságából nehéz volt kiválogatni, hogy az egyes épületek bemutatásához melyek kerüljenek a könyvbe.

Újdonság a kötetben, hogy a házak olyan ismert lakóiról, akik már nem élnek, Szabó Anna Viola tollából esszék születtek. Többek között Szabó Magdáról, Csokonai Vitéz Mihályról, Kiss Tamásról, illetve

Zoltai Lajosról és Ecsedi Istvánról, a debreceni múzeum első vezetőiről. A kötet irodalom- és ábrajegyzékkel zárul, illetve röviden bemutatkoznak a könyv szerzői. Végül a Cívisházak színeváltozása című, korábban megrendezett tárlat huszonnyolc képpárjából tizenötöt mutatnak be a szerzők.

A könyv 500 példányban jelent meg, és egy hónapon belül mind egyik gazdára is talált. Akik előzetesen támogatták a megjelenést, azok tiszteletpéldányban részesültek, a többi eladásra került. Az első és második kötet összesen negyvenhárom cívisházat mutat be. A könyvbemutatón elhangzott, hogy az érdeklődők szívesen olvasnák az újabb épületek bemutatását, örömmel várnák a harmadik részt is.

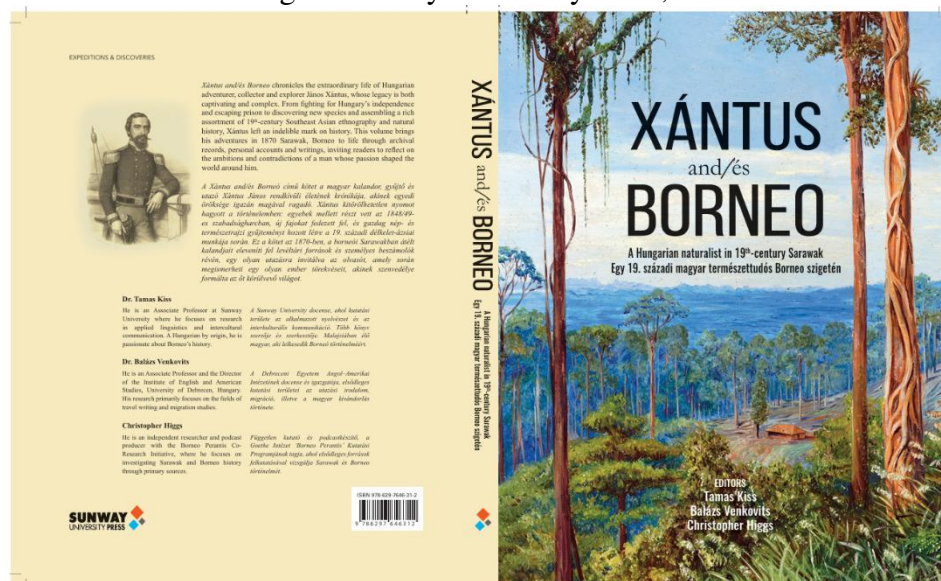
A könyv minden városlakónak, érdeklődőnek hasznos és tartalmas olvasnivalót nyújt. Talán több háztulajdonosnak ad inspirációt: tegyenek azért, hogy megőrizzék őseik lakhelyét. Egyúttal felhívja a város vezetőinek figyelmét, hogy mekkora értékekkel, örökséggel rendelkezik Debrecen, amit érdemes megőrizni gyermekeink, unokáink részére is.

Nyul Imre
helytörténész,
nyugdíjas középiskolai tanár

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/400-403>

Borneó magyar felfedezője

Kiss Tamás, Venkovits Balázs, Christopher Higgs (szerk.): Xántus and/és Borneo. A Hungarian naturalist in 19th-century Sarawak. Egy 19. századi magyar természettudós Borneó Szigetén. Selangor: Sunway University Press, 2025.

Debrecenben 2025 júniusában mutatta be a Xántus János borneói expedíciójáról szóló kötetet a Méliusz Juhász Péter Könyvtárban a könyv két szerkesztője, Kiss Tamás és Venkovits Balázs, valamint az egyik szerző, Pusztai Gábor. Mindhármuknak van debreceni kötődésük. Amellett, hogy mindannyian a Debreceni Egyetemen, illetve annak jogelőd intézményében végezték tanulmányukat, jelenleg Venkovits Balázs a DE BTK Angol-Amerikai Intézetének igazgatója, Pusztai Gábor pedig a Néderlandisztika Tanszék docense. Kiss Tamás immár közel két évti-

zede Malajziában él és dolgozik, jelenleg a Sunway University munkatársa.

Ahogy a címből is látszik, a könyv kétnyelvű, magyar és angol. A malajziai Sunway University Press gondozásában megjelent publikáció impozáns, kemény táblás, színes kiadás. A kötetnek három előszava is van. Az első Magyarországi malajziai nagykövete, dr. Ponevács-Pana Petra írta, a másodikat Francisco Munis, Malajzia magyarországi nagykövete jegyzi, a harmadik szerzője pedig a három szerkesztő. Ezt követi egy rövid bevezető „Xán-

tus-láz” címmel, melyben Kiss Tamás a kötet keletkezésének történetét és a könyv felépítését ismerteti.

A kötet nyolc fejezetből áll. Az első négy fejezet négy tanulmány Xántus Jánosról és a 19. századi Borneóról, az utolsó négy fejezet pedig forrásközlés, ami Xántus négy írását rejti. A tanulmányok szerzői Xántusnak és korának, valamint a térségnek avatott szakértői. Az első fejezet („*Ha időmnek ura leszek...*” Egy magyar gyűjtő Borneó szigetén) szerzője Gyarmati János, a Néprajzi Múzeum főmuzeológusa. Gyarmati vérbeli Xántus-szakértőnek számít. (Gyarmati, 2019, 2020, 2022, 2023) Ebben a tanulmányában Xántus életútját és kelet-ázsiai utazásait mutatja be részletesen. Ismerteti Xántus szenvedélyes gyűjtőmunkáját Amerikában és Ázsiában, mellyel megvetette a későbbi Magyar Néprajzi Múzeum alapjait. A tanulmányból azt is megtudhatjuk, hogy Xántus eredeti tervei szerint nem akart Borneón gyűjteni, de mivel az 1868-ban indult Osztrák-Magyar Kelet-ázsiai Expedíció tagjaként konfliktusba keveredett az expedíció osztrák vezetőjével, elhagyta a hajót, és önálló kutatásba kezdett. Így került Borneóra, majd később Jávára és Szumátrára.

A második fejezet szerzője, Christopher Higgs *Pillanatképek Sarawakról* című tanulmányában a térség 19. századi történeti, politikai kontextusát tárja az olvasó elé. Sarawak fehér rádzsájának, James Brooknak a történetét, valamint a Brook családon belüli trónöröklés

izgalmas és fordulatos históriáját ismerheti meg az olvasó. Az akkori Sarawak szultanátus (mely ma Malajziához tartozik) Észak-Borneón található, olyan területen, ahol az európai gyarmatosító nagyhatalmak a 19. században gyakran egymásnak feszültek. A hollandok, akik Borneó legnagyobb részét uralták, az angolok, akik a sziget északi részén igyekeztek megvetni lábukat, és a spanyolok, akik a szomszédos Fülöp-szigeteket gyarmatosították évszázadokkal azelőtt, mindannyian erősíteni igyekeztek befolyásukat a területen és árgus szemekkel figyelték a másik nagyhatalom lépéseit. Ebben a fejezetben ismerkedhetünk meg a helyi törzsekkel, a dajak fejedelemségekkel és kalózzal is, akiknek tevékenységét az angolok igyekeztek visszaszorítani.

A harmadik fejezet szerzői Venkovits Balázs és Pusztai Gábor. Mindketten a korszak és a téma avatott szakértőinek számítanak. (Venkovits 2014, 2015, 2016, Pusztai 2016a, 2016b, 2016c, 2022, 2023, 2024) *Xántus útleírásai és Borneó képe Magyarországon* című tanulmányukban Xántus útleírásait, írói munkáit elemzik, annak forrásait tárják fel, és rámutatnak, hogy a magyar szerző a kor szellemének megfelelően más íróktól vett át, illetve illesztett be részeket a saját műveibe. Manapság ugyan már elfogadhatatlannak tartjuk a forrásoknak ezt a fajta szabad felhasználását, de a 19. században ez még általános és elfogadott volt. Kitérnek Xántus Bor-

neó-képére, mely alapvetően nyugat-európai gyarmatosító szemléletű, de sok esetben meglepő szimpátiával nyilatkozik az őslakosokról is. A hollandokat sokszor kritizálja, és szembe állítja őket az angolokkal. Ebben az összehasonlításban Xántus szemében a hollandok a „rossz”, az angolok a „jó” gyarmatosítók. A szerzők emellett bemutatják a korban Magyarországon ismert Borneó-képet is. Elemzik Andrassy Manó 1853-ban megjelent *Utazás Kelet-Indiákon* című művét, illetve annak Borneóról szóló részeit. Emellett kitérnek a másik két 19. századi, Borneót megjáró magyar utazó, Posewitz Tivadar és Wittt Xavér Ferenc leírásaira is.

A negyedik fejezet szerzője Kiss Tamás, tanulmányának címe *A Sarawak-expedíció*. Kiss Tamás ebben a fejezetben korabeli dokumentumok, Xántus levelezése és később írt tanulmányai, valamint a korabeli sajtó alapján megpróbálja rekonstruálni Xántus Sarawak-expedícióját. A szerző rendkívül izgalmas írása gazdagon illusztrált anyagot tartalmaz: korabeli, Xántus által másolt térképeket, rajzokat, színes grafikákat, feljegyzéseket és egy Xántus nevére kiállított, maláj nyelvű utazási engedélyt is.

A kötet utolsó négy fejezete forrásszövegeket tartalmaz, melyek közül az első Xántus írása, a *Borneó szigetén 1870-ben tett utazásomról*, ami a kötetben *Az 1880-as beszámoló* címet kapta. A második a *Hazafelé: az első sarawaki cikk*, ezt követi a *Hazafelé: a második sarawaki*

cikk, végül a *Hazafelé: a harmadik sarawaki cikk*. A szerkesztők alapos munkát végeztek, több mint 340 lábjegyzetben magyarázzák, egészítik ki, gyakran javítják Xántus szövegeit. Ezek a szövegek egyedülálló történelmi források egy olyan korból, amikor Malajzia mint állam még nem is létezett, más írott források előfordulása pedig meglehetősen csekély volt. Xántus szövegeinek értékét az adja, hogy első kézből, nem gyarmatosító szemszögből tudósít a 19. század második felében uralkodó állapotokról, az ezen a területen élő bennszülöttek életéről, szokásairól, viseletéről, ételeiről, a gyarmatosítók politikájáról és törekvéseiről. Emiatt Malajzia lakói számára Xántus szövegei pótolhatatlan történelmi források. Számunkra pedig egy hatalmas munkabírású, megszállott magyar kutató egzotikus expedíciójának emlékei, a 19. századi magyar felfedezők és utazók sorából kiemelkedő tudós munkái.

Hivatkozott irodalmak

- Gyarmati János (2019). „A hazafiságot én soha sem tekintem ruhában, de tetteiben...”: Xántus János, a gyűjtő”. *Honismeret*, 47/6, 8-16.
- Gyarmati János (2020). *A gyűjtés rab-szolgája: A múzeumalapító Xántus János és az osztrák-magyar kelet-ázsiai expedíció*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Gyarmati János (2022). „Elindul az osztrák-magyar kelet-ázsiai expedíció”. In: Laczó Ferenc - Varga Bálint

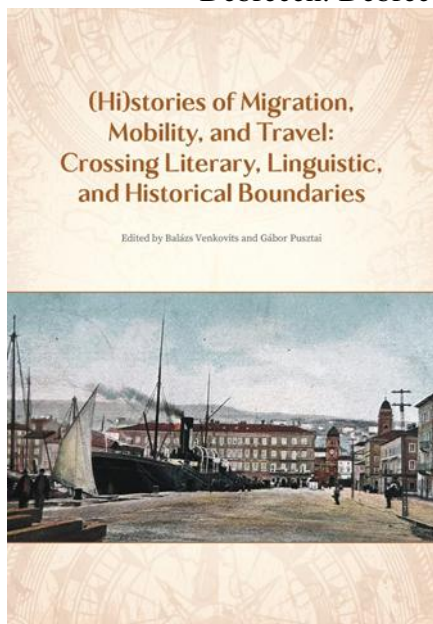
- (szerk.) *Magyarország globális története 1869-2022*. Budapest: Corvina Kiadó, 17-20.
- Gyarmati János - Bartosiewicz László (2023) *A slave to collecting: János Xántus, collector for the Smithsonian Institution and the Austro-Hungarian East Asian expedition*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Pusztai Gábor (2016a). „Hongaren in de Nederlandse kolonien: In plaats van een inleiding”. *Tropisch Avontuur: Acta Neerlandica*, 12/2016, 5-23.
- Pusztai Gábor (2016b). „Borneo en de Hongaarse ontdekkingsreizigers in de 19de eeuw: In plaats van een inleiding”. *Koppensnellers en Ontdekkingsreizigers: Acta Neerlandica*, 13/2016, 5-19.
- Pusztai Gábor (2016c). „In het land van de koppensnellers: De representatie van Borneo in de reisliteratuur van de 19de eeuw”. *Koppensnellers en Ontdekkingsreizigers: Acta Neerlandica*, 13/2016, 49-67.
- Pusztai Gábor (2022). „Az idegen felfedezése: Xántus János Borneón és Jáván”. In: Gera Judit – Pusztai Gábor - Réthelyi Orsolya - Daróczi Anikó (szerk.) *A holland nyelvű irodalom története*. Budapest: Osiris Kiadó, 213-214.
- Pusztai Gábor (2023). „Pólától Sandakanig: Wittt Xavér Ferenc Borneón”. *Történeti Tanulmányok*, 31/1, 97-112.
- Pusztai Gábor (2024). „Wild gentlemen and terrible savages: Hungarian travelers in Borneo in the nineteenth century”. *Wacana Journal of the Humanities of Indonesia* 25/1, 47-64.
- Venkovits Balázs (2014). „Revisiting the Legacy of János Xántus: An Inter-American Approach”. In: Ruttkay Veronika - Gárdos Bálint (szerk.) *HUSSE 11: Proceedings of the 11th Conference of the Hungarian Society for the Study of English*, Budapest: L'Harmattan Kiadó, 495-510.
- Venkovits Balázs (2015). „Revolutionaries, Travelers, Emigrants: Questions of Identity in Hungarian Emigrant Accounts”. *Studia Migracyjne Przegląd Polonijny* 41/4 229-246.
- Venkovits Balázs (2016). „Mapping the Land of Headhunters: János Xántus in Borneo”. *Koppensnellers en Ontdekkingsreizigers: Acta Neerlandica*, 13/2016, 21-48.

Hetei Adrienn
néderlandista, tanársegéd
Debreceni Egyetem

<https://doi.org/10.59424/debreceniszemle/2025/33/3/404-410>

**Határok, hálózatok és identitások: egyéni sorsok és
a migráció interdiszciplináris megközelítésekben**

Balázs Venkovits – Gábor Pusztai (eds.): (Hi)stories of Migration, Mobility, and Travel: Crossing Literary, Linguistic, and Historical Boundaries. Debrecen: Debrecen University Press, 2024.

A migráció, a mobilitás és az utazás témaköre már a bölcsészet- és társadalomtudományi kutatások egyik meghatározó témájává vált. A Venkovits Balázs és Pusztai Gábor szerkesztésében, a Debreceni Egyetemi Kiadó gondozásában 2024-ben megjelent kötet alcíme is hangsúlyozza e problémakör interdiszciplinaritását: irodalmi, nyelvészeti és történeti kontextusban tárgyalja a migrációs tapasztalatokat, azok reprezentációit és hatásait. Ahogyan az angol nyelvű tanulmánykötet címe és a Venkovits Balázs által írt *Bevezetés* is érzékel-

teti, a szerkesztők és a szerzők legfőbb célja az volt, hogy a migrációt ne csupán a statisztikai adatok, a politikatörténet és a krízishelyzetek, hanem az emberi tapasztalatok felől közelítsék meg, amelyek gyakran hiányoznak a jog- és köztörténeti elemzésekből. Az ilyen és ehhez hasonló kutatások szervesen kapcsolódnak a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2012-ben létrejött *Nemzetközi Migráció-kutatói Központ*hoz, többek között a recenzeált kötet tanulmányai is egy, az általuk 2022-ben megrendezett nemzetközi konferencia előadásain alapulnak.

A könyv külső, formai jegyeit és tartalmi struktúráját tekintve rendkívül igényes és átgondolt. A borítón szereplő iránytű és a fiúmei kikötő – ahonnan az Osztrák-Magyar Monarchiából kivándorlók többsége elhagyta az országot – látképe vizuálisan is kijelöli a kötet tematikus fókuszát. Bár a tanulmányokat áthatja a szakmai-tematikus koherencia, a bennük felvetett kérdések és vizsgálati szempontok sokfélék. Ezt a sokszínűséget a szerkesztők három földrajzi alapon szervezett tematikus egységben tárják az olvasók elé, amelyekben összesen tizenkét elemzés (tizenhárom szerző tollából) ka-

pott helyet. Az első blokk a hollandiai és a holland gyarmatokhoz kapcsolódó migrációs történeteket tárgyalja, a második az Egyesült Államokhoz köthető folyamatokat veszi górcső alá, míg az utolsó rész Közép- és Kelet-Európa népességmozgásaiba enged betekintést.

A Hollandiából és a holland gyarmatokról történő migráció történetével kapcsolatos fejezet nyitótanulmányában Michiel van Kempen a posztkoloniális irodalom egyik visszatérő toposzát, az érkezés és a búcsúzás motívumát taglalja. Írásának középpontjában egy suriname-i költő, Shrinivási (Martinus Haridat Lutchman) (1926–2019) „*Near the Lightship*” című verse áll, amely az identitáskeresés, az idegenség és a honvágy tematikáját járja körül. A szerző a földrajzi helyszínektől (Bramspunt, Nieuw-Amsterdam) indulva halad a metaforikus olvasat irányába, amely a migráns belső konfliktusait és az identitás kettősségét tematizálja. Ezt követően, például Cola Debrot (Holland Karib-térség), Edgar Cairo (Suriname) és Radna Fabias (Curaçao) kontextualizálásával mutatja be a toposz hagyományát a posztkoloniális irodalomban. Teszi mindezt úgy, hogy a toposz szimbolikus erejét (világítóhajó, határ, tenger) nemcsak történetileg, hanem poétikailag is kibontja, új megvilágításba helyezve a migráció és a visszatérés közötti belső feszültséget.

Bozzay Réka dolgozata összegzést nyújt a 16–18. századi Nyugat-

és Közép-Európa közötti peregrináció tendenciáiról. A szerző levéltári kutatások alapján annak a bemutatására helyezte a hangsúlyt, hogy miként járult hozzá a peregrináció a kulturális és tudományos hálózatok kialakulásához, illetve hogyan strukturalta és egyben korlátozta ennek a folyamatát a származás, a vallási hovatartozás és az anyagi háttér. A tanulmány tárgyalja a középkori *peregrinatio academica* és a *kavallierstour* funkcióját a társadalmi státusz, a kapcsolati tőke és az identitás formálódásában, az utazás lehetséges módjait, a peregrináció típusait (kiemelve az országhatáron belüli és kívüli migrációt) és tendenciáit. Módszertani szempontból a vizsgálódás erőssége, hogy a különböző felekezetek (protestánsok, római katolikusok és zsidók) peregrinációját nem nemzeti, hanem európai összefüggésrendszerben értelmezi, így rávilágítva a transznacionális hálózatokra, valamint a vallási és társadalmi kirekesztés/tolerancia aspektusaira.

Pusztai Gábor tanulmánya Holland Kelet-Indiába (a mai Indonéziába) vezeti az olvasót, az írásában pedig egy eddig jórészt ismeretlen egodokumentumot, Radnai István 1914 és 1916 között írott naplóját az „ismeretlen” és az „egzotikus”, valamint az európai társadalmak trópusokról alkotott sztereotípiáinak (gazdagság, termékenység, kaland) a nézőpontjából járja körül. Radnai és unokatestvére, Székely László együtt indultak útnak Szumátrára, hogy ültetvényesként boldoguljanak,

mindazonáltal a kísérlet csupán öt hétig tartott. A bemutatott forrást a szerző nem csupán történészszemmel olvassa, hanem irodalomelméleti, kulturális antropológiai és posztkoloniális látószöveget is alkalmaz. Pusztai Gábor alaposan feltárja a „saját” és az „idegen” közötti ellentétet és azt, hogy mikor változik ez a viszony a tapasztalat hatására. Radnai a korai idealizált, egzotikus képektől fokozatosan eljutott a csalódottság és az identitásválság állapothoz. Ebből pedig jól látszik, hogy a migráció nem lineáris folyamat, hanem gyakran visszafordulás, megintás és újraértelmezés jellemzi, Radnai esetében pedig a „kiábrándulás” élménye, a szembesülés az „ismeretlennel” a hangsúlyos.

Az 1920-as és 1930-as években zajló ún. *gyermekvonatok* programjához kapcsolódó nyelvi adaptációs folyamatokról, a nyelvtanulás és a migráció metszéspontjáról kapunk rendkívül alapos és adatgazdag összefoglalást Nagy Roland tollából. A program keretében – az első világháború gazdasági és társadalmi következményeként – tízezer magyar gyermek került főként holland, belga és más nyugat-európai családokhoz, a jelenség pedig egyszerre volt humanitárius, szociális és kulturális természetű. A vizsgált periódusban a gyermekek jelentős része csak magyarul tudott, az idegen nyelvet beszélők többsége német, néhányan francia nyelvtudással bírtak. Éppen ezért a fogadó országokban hamar realizálódott, hogy a nyelvi akadá-

lyok komoly beilleszkedési problémákat generálnak majd. Emiatt megkezdődött az oktatási segédanyagok, mint például kis szöszedetek, képes szótárak, alapmondat-gyűjtemények és célzottan a gyermekek számára készült nyelvi segédeszközök létrehozása. A szerző a Hollandiában élő magyar gyerekek lehetőségei, a számukra készült tananyagok, azok tipológiája és tartalmi felépítése, továbbá a korszak magyar–holland nyelvi kapcsolódásai mellett azt is vizsgálja, hogy hogyan jelentek meg bennük a kulturális különbségek áthidalására szolgáló nyelvi és interkulturális kompetenciák. Tehát a nyelv nem pusztán technikai eszköz volt az integrációban, hanem a kulturális átjárhatóság szimbóluma is. A tananyagok a nyelven keresztül segítették elő a gyermekek beilleszkedését, az idegen közeghez való érzelmi kapcsolódást.

A következő témakör tanulmányaiából, amelyek az USA és a migráció vonatkozásai köré szerveződnek, jól követhető, hogy a migráció egyes vetületei az első kontinentális kongresszus megnyitásától (1774) egészen napjainkig az Egyesült Államok egyik legfontosabb politikai kérdését jelentik. Czeglédi Sándor és Németh Dominik közös tanulmánya az amerikai nyelvpolitika átalakulásáról, a migráció, a kisebbségek és a nyelvpolitika közötti kapcsolatokról ad áttekintést az 1774–1875 közötti – öt periódusra tagolt – időszakban. A hivatkozott források – elsősorban kongresszusi jegyzőkönyvek – alap-

ján a szerzők új megvilágításba helyezik az „amerikai soknyelvűség” történetét, alátámasztva, hogy a nyelvi diverzitás hivatalos elfogadása és a gyakorlati marginalizálás egyszerre volt jelen az USA történetének első évszázadában. A kutatás legfőbb megállapítása, hogy a nyelvpolitika nem elszigetelten fejlődött, hanem szorosan kapcsolódott az amerikai nemzeti identitás fejlődéséhez. A közös nyelv mint a „nemzeti egység záloga” időről időre előtérbe került a törvényhozásban is, a hivatalos tolerancia gyakran pragmatikus vagy ideiglenes jellegű volt, míg a háttérben egyre erősödő nativista és anglocentrikus diskurzus húzódott meg.

Szabó Éva Eszter izgalmas írásának fő kérdése az amerikai bevándorláspolitikai radikális átalakulásának az 1880-as évektől az 1920-as évekig történő feltárása. A tanulmány kezdőpontja egy kritikai keret: az Egyesült Államok önképét mint „bevándorló nemzet” megkérdőjelezve mutatja be, hogy a rassz és nemzetiség alapján történő kiválasztás már a 19. század végén elkezdődött. A nyugati parton az ázsiai bevándorlók elleni előítéletek, keleten pedig az olasz, kelet-európai és zsidó bevándorlók elleni nativizmus formálta a szövetségi politikát. A nativizmus keleti és nyugati változatainak egymást erősítő hatásának, valamint a politikai diskurzusban megjelenő rasszista ideológiáknak a megvilágítása a tanulmány újszerű és fontos hozzájárulása az amerikai

migrációtörténethez. Részletesen bemutatásra kerülnek, hogy hogyan alakultak ki és rögzültek a bevándorlási törvényekben azok a „faji” kategóriák, amelyek az egyes csoportokat alsóbbrendűként kezelték. Különösen értékes, hogy a szerző nemcsak jogi, hanem társadalmi és ideológiai dimenzióban is értelmezi a bevándorlás korlátozását mint nemzetépítési projektet. Jó példa erre a közvélemény és a kongresszus kölcsönhatásának az ismertetése, hogy hogyan használták fel a törvényhozók a sajtóban és politikai diskurzusokban elterjedt félelmeket a „faji keveredéstől” és a „nemzeti hanyatlástól”.

A Jézus-autópálya: Esettanulmány az amerikai indiánok Chicagóba történő migrációjáról és a keresztény egyházak szerepéről című dolgozatában Szathmári Judit arra keresi a választ, hogy az 1950-es és 1960-as években az őslakos amerikai közösségek nagyvárosokba, jelen esetben Chicagóba irányuló költözésében milyen szerepet játszottak a keresztény egyházak, különösen a katolikus és a protestáns gyülekezetek. Az 1950-es években a szövetségi kormányzat célja az volt, hogy az őslakosokat integrálják az amerikai társadalomba azáltal, hogy elhagyják rezervátumaikat és a városokba települnek. Mindez egy kevésbé vizsgált belső migrációs folyamatot emel ki, ahol a kulturális és szociális marginalizációra irányul a figyelem. Szathmári Judit nem idealizálja az egyházak szerepét, hanem kritikai módon mutatja be, hogy

ezek az intézmények egyrészt integrációs támogatást nyújtottak, másrészt aktív részesei voltak az asszimilációs folyamatnak. Bár voltak olyan törekvések, mint például Peter Powell atya tevékenysége a kereszténység és az őslakos kultúra közötti híd felépítésére, az őslakos közösségek számára a keresztény hit felé fordulás egyszerre indukált alkalmazkodási stratégiát és kulturális veszteséget.

Balogh Máté Gergely kutatása egy rendkívül komplex és részletgazdag témát, a 20. század második felében az Egyesült Államokban élő magyar emigráció és az állambiztonsági szolgálatok kapcsolatát tárja fel nagy alapossággal. A hidegháború elején kialakult az a narratíva, miszerint a Nyugatra távozott magyarok az államszocializmus ellenségei, különösen az USA-ban élők, akik a „legveszélyesebb” diaszpórát alkották. A szerző egyedi módon köti össze a magyar emigrációkutatást és az állambiztonsági működés vizsgálatát. E két terület közös – társadalom- és ideológiatörténeti – olvasata ritka és különösen releváns a hidegháborús kutatásokban. 1948 és 1989 között a magyar állambiztonsági szervek (ÁVH, majd a BM III/III) aktívan foglalkoztak az amerikai magyar emigráció megfigyelésével. A dokumentált kémtevékenység mellett különös figyelmet kap a kiképzés során használt (tan)anyagok tartalma és célja. Balogh Máté Gergely a primer források alapján meggyőzően érvel amellett, hogy a rendszer nemcsak ideológiailag, hanem operatíván is

alulstrukturált volt: egyrészt az USA-ban élő magyarok elleni hírszerzési tevékenység hatékonyságát éppen az információs hiányosságok gyengítették, másrészt a magyar állam saját identitáspolitikai narratíváit vetítette ki az emigrációra, amelyet egységesen veszélyforrásként kezelt, miközben valójában heterogén és többnyire politikailag passzív közösségről volt szó.

Lévai Csaba egy reformkori magyar értelmiségi, Bölöni Farkas Sándor amerikai útleírásának egyik kulcspontját, a George Washington sírjánál tett látogatásának körülményeit szemléli. A mikro- és eszméletörténeti értekezés röviden kitér Bölöni Farkas Sándor életrajzára, utazási élményeinek hátterére, és kiemeli az *Utazás Észak-Amerikában (1834)* című művének a hatását a magyar politikai gondolkodásra, majd bemutatja, hogy Bölöni hogyan írta le Washington sírját: a látogatás során az utazó nemcsak egy történelmi helyszínt keres fel, hanem erkölcsi példaképet és politikai eszményt is talál benne. Washington sírja nemcsak tisztelet tárgya, hanem a köztársasági erények és a népszuverenitás allegóriája is, Bölöni pedig a leírásával nemzetnevelő gesztusként példát kívánt állítani a magyarok elé.

A harmadik, egyben utolsó egység a közép- és kelet-európai migráció történetéből villant fel képeket. Tózsá-Rigó Attila az 1450-es évektől a 18. század végéig a Közép-Európában működő kereskedelmi hálózatok mobilitását, transzregionális

kapcsolatait és gazdasági jelentőségét rekonstruálja impozáns, hét különböző országban végzett levéltári kutatómunka alapján. A tanulmány fő tézise, hogy a korabeli határok nem voltak olyan merevek, mint ahogyan azt manapság elképzeljük. Ehelyett inkább átjárható vonalakat képeztek, amelyek lehetővé tették az emberek, áruk és információk permanens áramlását. A korszak gazdasági rendszere dinamikusan összekapcsolt hálózatként működött, e hálózatnak a központi tengelye pedig a Duna volt, amely fő kereskedelmi útvonalként kapcsolta össze Közép-Európa régióit. A szerző újszerűen vázolja, hogy ezek a kereskedői hálózatok nem pusztán gazdasági ügyleteket bonyolítottak le, hanem társadalmi és kulturális kapocsként is funkcionáltak a térségben.

A rendszerváltás (1989) utáni magyarországi belső migrációs folyamatokról olvashatunk Péntes János munkájában. Módszertani szempontból az analízis kvantitatív jellegű, a belső migráció térbeli és időbeli dinamikáit színes térképek és ábrák teszik szemléletesebbé. Az írás felhívja a figyelmet arra, hogy a belső migráció miként tükrözi a térbeli egyenlőtlenségeket, kiemelve, hogy a fejlettebb települések és régiók vonzóbbak, miközben a kevésbé fejlett térségek folyamatos népességvesztést szenvednek el. Ezek a tendenciák dinamikusan változtak: a különböző külső faktorok, mint például a 2008-as gazdasági válság, a COVID-19 járvány vagy a kor-

mányszati politikák jelentősen befolyásolták a migráció irányait és intenzitását. A szerző kitér arra is, hogy a migrációs veszteség és nyereség különbségei hogyan erősítették meg a települések közötti társadalmi-gazdasági polarizációt. A kötet utolsó tanulmányában Grunda Marcell elmélyült elemzést nyújt arról, hogy hogyan formálja át a migrációval kapcsolatos közbeszédet és a társadalmi percepciókat az információs kor, különös tekintettel az érzelmek által vezérelt kommunikációra. A szerző kritikai diskurzuselemzésen alapuló módszertannal dolgozik, amely a médiaelemzést kombinálja a szociológiai és kommunikációelméleti megközelítésekkel: a „*filter bubble*” (szűrőbuborék), az „*echo chamber*” (visszhangkamra) és a „*post-truth*” (igazság utáni) jelenségén keresztül kerül bemutatásra, hogy hogyan működnek a médiában azok a narratívák, amelyek a migráció kérdését leegyszerűsítő, érzelmi reakciókat kiváltó, manipulált formában közvetítik.

A kötet változatos és színvonalas írásai híven reprezentálják, hogy a népességmozgások típusai számos tudományág nézőpontjából érdemeket szereznek a vizsgálatra. Üdvözlendő, hogy az egyes elemzések olyan transznacionális összefüggések feltárására tesznek kísérletet, hogy azzal kilépnek a hazai (történet)tudomány Európa-centrikusságából. Az egyetlen kritikai megjegyzésem a szerkezeti felépítésre és a fejezetek közötti korlátozott összefüggésekre vonatkozik: az egyes írások a fejezetekben

nem kronologikus sorrendben követik egymást, mindazonáltal ettől eltekintve sem világos, az egyes fejezetekben a tanulmányok milyen logika vagy koherencia mentén követik egymást. Ugyanakkor mindez semmit sem von le a tanulmánykötet értékéből és a szerkesztők alapos munkájából, mivel nemcsak a szakembereknek biztosítanak tájékozódást,

hanem az érintett témák iránt érdeklődő szélesebb közönség számára is izgalmas olvasási élményt nyújtanak.

Andrékó Tamás Dániel

PhD-hallgató

DE Történelmi és

Néprajzi Doktori Iskola

E számunk szerzői és elérhetőségeik

Andrékó Tamás Dániel	történelem és közösségi művelődés szakos középiskolai tanár, PhD-hallgató, DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, andrekotamas20@gmail.com
Balajthy Ágnes	irodalomtörténész, adjunktus, DE-BTK, balajthy.agnes@arts.unideb.hu
Czellárné Csiba Judit	fordító, újságíró, Genfi Magyar Értesítő, csibajudit@yahoo.com
D. Rácz István	irodalomtörténész, professzor emeritus, Debreceni Egyetem, BTK, racz.istvan@arts.unideb.hu
Fehér Tibor	okleveles nemzetközi kapcsolatok szakértő (MA International Studies), ELTE TTK Genetikai Tanszék, PhD-hallgató, jafetie@gmail.com
Győri L. János	irodalomtörténész, közgyűjteményi igazgató, TTRE Közgyűjteményei, Debrecen, janos.gyori@silver.drk.hu
Gyuris Balázs	archeogenetikus, ELTE HTK Archeogenomikai Kutatóintézet – ELTE TTK Biológia Doktori Iskola, gyuris.balazs@htk.elte.hu
Harangi Attila	építészmérnök, hatt926@gmail.com
Hetei Adrienn	néderlandista, egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, BTK, mikoly-hetei.adrienn@arts.unideb.hu
Horváth Péter	helytörténeti kutató, DMJV. PH. Főépítési Iroda Építészeti Archívum – Tervtár, grandnoire@gmail.com
Karádi Zsolt	főiskolai tanár, Nyíregyházi Egyetem, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, karadi.zsolt@nye.hu
Kozma Gábor	geográfus, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, TTK, Földtudományi Intézet, kozma.gabor@science.unideb.hu
Maticsák Sándor	finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, BTK Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, maticsak.sandor@arts.unideb.hu
Mező Szilveszter	főmuzeológus, Déri Múzeum, Természettudományi és Környezetismereti Gyűjtemény, mezo.szilveszter@derimuzeum.hu
Németh Endre	adatkutató, Magyar Természettudományi Múzeum endre.nemeth@gmail.com
Nyul Imre	helytörténész, nyugdíjas tanár, imre.nyul@gmail.com
Pusztai Gábor	néderlandista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem, pusztai.gabor@arts.unideb.hu
Seprényi Kinga	magyar nyelv és irodalom – történelem szakos tanár, Medgyessy Ferenc Gimnázium, Művészeti Szakgimnázium és Technikum, Debrecen – seprenyikinga@gmail.com
Szeifert Bea	archeogenetikus, ELTE HTK Archeogenomikai Kutatóintézet, szeifert.bea@htk.elte.hu
Szeverényi Sándor	finnugor nyelvész, tanszékvezető egyetemi docens, SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, szevers@hung.u-szeged.hu
Troitsky Mátyás	közgazdász, PhD-hallgató, Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, troitsky.matyas@econ.unideb.hu
Türk Attila	régész, ELTE HTK Történettudományi Kutatóintézet – PPKE BTK Régészettudományi Intézet, Magyar Őstörténet és Honfoglalás Kori Régészeti Tanszék, turk.attila@htk.elte.hu

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXXIII. NO. 3

NEW ISSUE

2025. III

Contents

ARCHAEOGENETICS

<i>Sándor Maticsák</i> : The Second Conference of Archaeogenetics in Debrecen	269
<i>Sándor Szeverényi</i> : Linguistics and Genetics: The Results of Uralic Linguistics in an Interdisciplinary Context.....	272
<i>Endre Németh</i> : How Long Did Hungarian Identity Persist in Magna Hungaria?	280
<i>Tibor Fehér</i> : Peoples and Tribes in the Carpathian Basin: Y-Chromosome Results from the Iron Age to the Hungarian Conquest.....	289
<i>Bea Szeifert–Balázs Gyuris–Attila Türk</i> : The Uralic Roots of the Conquerors and the Hungarians Who Remained in the East – the Latest Archaeogenomic Results	297

DEBRECEN IN THE PAST AND NOW

<i>István D. Rácz</i> : Introduction.....	303
<i>Judit Czellár-Csiba</i> : Four Decades on: Debrecen Again!.....	304
<i>Gábor Kozma</i> : Changes in the Demographic Indicators of Debrecen's Housing Estates in the 2010s	308
<i>Imre Nyul</i> : Lajos Ary, the One-Time “Finance Minister” in the City of Debrecen.....	321
<i>Péter Horváth</i> : Our Heritage, Debrecen.....	334

STUDIES

<i>Mátyás Troitsky</i> : Students of Debrecen on the Doorstep of the World of Work: A Study of the Career Preferences of Generation Z.....	336
<i>János Györi L.</i> : Notes on a Bicentenary Volume	354

INTERVIEWS

Theatre on the Lowland, Not Only for Children. Kinga Seprényi in Conversation with Stage Director Attila Várhidi about His Children's Troupe and Their Future	363
“Noisy Bad Eggs”. Gábor Pusztai in Conversation with Csaba Béke and Jakab Béke, Founding Members of the Ensemble <i>Sonivius Vappae</i>	369

KÖNYVSZEMLE

The Creative Academic. Péter Bényei – Norbert Béres – Monika Gönczy (eds.): Studies Honouring Pál S. Varga at 70 (<i>Zsolt Karádi</i>).....	375
Five Hundred Years in the Centre of Debrecen – The 180 Year Old City Hall Restored. József Papp – Erzsébet Szende-Orvos: The History of Debrecen City Hall (<i>Attila Harangi</i>)	381
Reading Again and Again. Péter Szirák: The Promise of Literature. Studies 1998-2023 (<i>Ágnes Balajthy</i>)....	387
The Traditions of Teaching Geography at Debrecen. József Lóki: Geography at the University of Debrecen (<i>Szilveszter Mező</i>)	390
Remembering Civic Houses. Attila Harangi – Levente Vigh – Viktor Löki – Anna Viola Szabó – Nóra Erdei – Kinga Seprényi – Antal Udvardy: In Search of Debrecen Civic Houses and Their Inhabitants (<i>Imre Nyul</i>)	397
The Hungarian Discoverer of Borneo. Tamás Kiss – Balázs Venkovits – Christopher Higgs (eds.): Xántus and Borneo. A Hungarian naturalist in 19 th -century Sarawak (<i>Adrienn Hetei</i>).....	400
Borders, Networks and Identities: An Interdisciplinary Approach towards Life Stories and Migration. Balázs Venkovits – Gábor Pusztai (eds.): (Hi)stories of Migration, Mobility, and Travel: Crossing Literary, Linguistic, and Historical Boundaries (<i>Tamás Dániel Andrékó</i>)	404

<i>Authors of this Issue</i>	411
<i>Contents</i>	412